Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

PETER BECK

Nikolai Laurentius Feilbergs levnedsløb og kredsen om ham

Nikolai Laurentius Feilbergs levnedsløb
og kredsen om ham

Til Margrethe

PETER BECK

Nikolai Laurentius Feilbergs levnedsløb og kredsen om ham

Præst i Vestjylland 1834-47
og i Ullerup på Sundeved 1848-64

POUL KRISTENSENS FORLAG
HERNING

Udgivet med tilskud fra
Velux Fonden
Sparekassen Sønderjylland
Bikuben
Haderslev Stiftsfond
Handelsbanken
Sydbank

Trykt og udgivet hos
Poul Kristensen, Herning 1981
ISBN 87-7468-124-9

Indhold

Barndom og ungdom 7
Adjunkt i Hillerød 17
Præst i Alslev-Hostrup 24
I Vester-Vedsted 39
Præst i Ullerup 1848-64 61
1848-50 61
Tiden i Ullerup 1850-64 76
Under krigen 1864 108
Tiden fra 1864 til Feilbergs død 137
Tilbageblik 155
Feilbergs børn 160
Efterskrift 177
Kilder 179
Register 181

De fleste fotografier af Th. Lawaetz, Aabenraa

Barndom og ungdom

Gud skænkede mig livet den 27. juni 1806 kl. 7 om aftenen, som min mor har fortalt. Sådan begynder Nikolai Laurentius Feilberg nogle erindringer om barndommen. Han blev således født i Napoleonskrigenes urolige tid. Under Københavns bombardement i 1807 brændte huset, hvor de boede, og familien søgte tilflugt i Rigsbankens kælder. Feilbergs lidt ældre søster har fortalt, at da familien var kommet i sikkerhed, opdagede man en granatstump, som lå i drengens vugge, men som ikke havde skadet ham – hvis det da er rigtigt, for familietraditionen vil vide, at samme søster havde en livlig fantasi. Men hvorom alting er, tidligt blev han indviet til urolige krigstider i løbet af århundredet.

Faderen Henning Frederik Feilberg (1771-1841) var chef i Rigs- og senere Nationalbankens lånefag. Hans mor Louise Christine (1779-1842) var født Brummer. Efter krigens ophør flyttede de ud på 9. Blegdam, hvor Feilbergs svigerfar havde en vokslysfabrik. Senere overtog svigersønnen den og efter hans død Feilbergs lidt ældre bror Peter Feilberg.

Eline Birgitte Boisen, f. Heramb (1813-1871) har i sine utrykte erindringer skrevet om familien. Faderen så man meget lidt til; moderen var en livlig og meget venlig kone. Der var 11 børn i ægteskabet; af dem var Feilberg nr. tre. Den ældste var den lige omtalte søster Charlotte, der blev gift med den kendte læge Ditlev v. Nutzhorn. Hun var »skæv, men en prægtig, huslig, livlig og også smuk pige« siger Eline Birgitte Boisen. Nr. to var Peter, der videreførte faderens forretning som lysfabrikant og også som han ansat i Nationalbanken. En af sønnerne var Christen, der blev

officer i flåden, »skøn som en Mars«, siger E. B. Boisen. Han fik en sørgelig skæbne, idet han døde som sindssyg, hvad der senere vil blive nærmere omtalt. En anden søn Jens Frederik blev præst i Dansk Vestindien. En søn af ham er Frederik Laurentius Feilberg, den bekendte Lorry F., der blandt mange initiativer grundlagde Drachmannskroen og Riddersalen ude på Frederiksberg. Her optrådte han med egne digte og sang dem med egne selvkomponerede melodier. En tid udgav han Adresseavisen, som Feilberg som pensionist i København var holder af – alt i alt en alsidig og driftig mand, langt borte fra teologien!

Den yngste datter Louise blev gift med den navnkundige fabriksejer Anker Heegaard, en af det nittende århundredes store industridrivende, også organisationsmand, medlem af Københavns borgerrepræsentation og stifter af mange legater.

Alle børn var livsfriske, glade og »næsten vittige« mennesker.

En lille have gik ned til søen; i et lysthus læste man lektier. »Herrerne spillede os 1000 spilopper, men roede os til gengæld ude på søen, mens sangen tonede højt, og folk på Dosseringen og på broen stod og gloede på os og misundte os vist vort glade liv«. Mange jævnaldrende kom der, således »et ungt geni«, en brodersøn til Elverhøjs komponist Kuhlau. Han blev optaget i hjemmet, da hans onkel døde i 1832. Marstrand, »nogle Købker fra Kastellet« og mange andre var også tit gæster i hjemmet. Og Eline Birgitte Boisen slutter med at skrive: »Ja, det Feilbergske hjem var glanspunktet gennem flere af mine ungdomsår«.[1]

Feilberg selv mindes sin barndomshave med de mange forårsblomster (hyacinter og tulipaner).

Hans første erindring fra 9. Blegdam er, at han fik lov til at køre med ind til byen for at besøge farmoderen, der var enke, og der havde et pensionat for unge mennesker.

At bo lige ved Peblingesøen var ikke uden fare. En dag stødte hans ældre bror ham ud i vandet, løb sin vej og skjulte sig, men Feilberg var så heldig at få fat i en jernring ved broen og kunne derved redde sig i land.

Seks år gammel kom han i Blegdamsskolen hos en skrækkelig tyran. En dag, da han hviskede til en kammerat fra Balles lærebog, blev han straffet med ti slag inde i hænderne og ti ovenpå, så de var ophovnede mange dage derefter. En uartighed husker han også: En familie på Blegdamsvejen var kommet hjem fra Vestindien med en sort tjener, der præsenterede sig på gaden i knæbukser, hvide strømper og spændesko! En »kammerat« havde fået Feilberg til at råbe efter ham: »Dit svin, jeg gav dig penge til sæbe, og du har endnu ikke vasket dig!« En nabokone reddede ham i sidste øjeblik. Det var den rene racediskrimination!

Feilberg var en rask dreng, der lærte at løbe på skøjter, at svømme, og en gammel fisker viste ham, hvordan man brugte snøre, krog og fiskestang.

Feilberg var kun syv år gammel, da han blev optaget i Borgerdydskolen. Denne var oprettet 1787, og Feilbergs far hørte til skolens første studenterhold på to 1789. Den første bestyrer hed Møller, og Feilbergs far ville gerne fortælle anekdoter fra sin skoletid, således en episode, han selv havde oplevet. Møller, der var temmelig korpulent, lagde en dag mærke til, at to elever rent privat underholdt hinanden på bedste måde. Han spurgte dem, hvad de lo ad, og de måtte skrifte. Møller havde en vest på med mønster af blomster i stor farvepragt. Drengene havde så med hentydning til hans mave sagt: Hvilke dejlige blomster gror der dog ikke på denne mødding. Møller var overlegen nok til selv at more sig over drengenes opfindsomhed!

Borgerdydskolen[2] var dengang Københavns bedste skole, og undervisningen foregik i Klareboderne, Gyldendals nuværende ejendom. Møllers efterfølger som rektor var den

navnkundige Michael Nielsen, især kendt som Søren Kierkegaards lærer. Han var streng, og der vankede mange prygl, hvad der var almindeligt dengang. Også Søren Kierkegaards ældre bror P. C. Kierkegaard, Feilbergs jævnaldrende, gik der. At Michael Pedersen Kierkegaard sendte sine børn i denne skole, er ikke mærkeligt, da de to Mikler var enige om, at ubetinget lydighed var et grundlæggende pædagogisk princip. De klassiske sprog skulle oversættes helt nøjagtigt til dansk, og der blev lagt stor vægt på skriftlige udarbejdelser på modersmålet. I et program skriver Michael Nielsen, at han kunne ønske en udvalgt samling af danske forfattere for skoleungdommen, bestemt til at læse hjemme, men ledet af skolerne. Derved ville eleverne lære at holde af vor litteratur og vore forfædres liv. Der kan ikke være tvivl om, at denne undervisning har haft stor betydning for Feilbergs evne til at udtrykke sig klart og koncist i sine officielle skrivelser og i de mange og ofte lange breve. Den klassiske dannelse, mener Søren Kierkegaard, er »kernefoder for sjælen, denne ganske anderledes tjenlig end grønfoder og projektmageres besvarelser af det spørgsmål, hvad det er, tiden fordrer«.[3]

I begyndelsen var Feilberg flittig, men det blev snart anderledes, da han »stedse nærmere sluttede sig til de dovne og spektakelmagere«. Det gav mange klø både hjemme og på skolen, og han måtte stadig sidde efter, og i stedet for at blive flyttet op i 3. klasse blev han bortvist fra skolen. »Skænd og springdans for spanskrøret« kunne ikke afholde ham fra at spille bold, ro på Sortedamssøen, svømme og gå på fuglefangst med sønnen af en tømrer fra Holmen. Hans lidt ældre bror Peter, der efter et ulykkestilfælde var rekonvalescent, var hos en provst Borch i Ude-Sundby for at blive undervist, og her blev Feilberg også sendt hen, da han var blevet smidt ud af Borgerdydskolen med trussel om, at han

ville blive sat i lære hos en skrædder eller skomager! Her lærte de to drenge dog kun lidt. Undervisningen hos provsten blev ikke til noget ordentligt. Denne forsvandt nemlig hvert øjeblik for at snige sig ind i en anden stue og der drikke snapse, vel at mærke når provstinden eller jomfru Svanekær ikke så det! Fik han skænd, forsvarede konen ham, ligesom Feilbergs mor altid gjorde, og mente, han var en eksemplarisk dreng! Hun var ungdomsveninde med Feilbergs mor. I stedet for at læse lektier samlede han fugleæg og var ofte i livsfare i moserne, eller når han hældede sig ud over de høje lerskrænter ved havbredden for at tage æg fra digesvalerne. Hos en ivrig jæger, en kammerjunker Rosenvinge fungerede han undertiden som jagthund; når Rosenvinge havde skudt en strandfugl, og den lå ude på vandet, klædte han sig af, svømmede ud til den og bragte den i land i munden! Altsammen et herligt friluftsliv for den stærke dreng.

Men nu vågnede trods alt lysten til læsning. Efter et år kom han til prøve i Borgerdydskolen, måtte dog først have privatundervisning for igen at kunne blive optaget.

1823, sytten år gammel, blev han student med første karakter og begyndte at studere teologi.

»Far var efter tidens kår ved universitetet blevet oplært i den rationalistiske betragtning af kristendommen, at Jesus var et menneske, at miraklerne for størstedelen er tidens misforståelser«, siger H. F. Feilberg om sin far.[4]

Feilberg studerede teologi fra 1823-28 og tog eksamen med første karakter. I hans studietid begyndte en fornyelse i dansk kirkeliv gennem Mynster og Grundtvig, men det teologiske fakultet var uden for disse bevægelser. Forelæsningerne var meget fornuftsbetonede, og det mere personlige hos universitetslærerne, »at vi kun har adgang til Guds nåde ved troen på Jesus Kristus« trængte ikke igennem. Hal

Koch siger, at de teologiske professorer, »hverken ved deres personlighed eller ved deres dygtighed hævede sig over gennemsnittet«.[5]

Kirkehistorikeren Fr. Hammerich har i sine erindringer karakteriseret de to professorer sådan: *P. E. Müller* foredrog systemet usikkert og famlende og på sin stille måde, som hans tilhørere ikke kunne finde behag i. *Jens Møller:* Der var intet dybere syn hverken på kirken eller på verdenshistorien, alt var leddeløst; anekdoterne kunne man more sig over, de var imidlertid ikke andet end en tilsætning af peber og salt og allehånde, stod i ingen indre sammenhæng med det hele og oplyste det derfor heller ikke.[6]

Man befandt sig ved universitetet »i en venteposition«, som Hal Koch siger, så alle studerende forlod det som rationalister. Da Feilberg kom til Ullerup i 1848, afløste han den rationalistiske pastor Meyer.

Hvorfor F. valgte teologien, ved vi ikke, men den var ikke fremmed for familien, idet en morbror var præst i Pårup på Fyn. Det synes, som også Feilberg har studeret »uden ånd og uden tro«, og om hans kirkegang i studieårene ved vi intet.

I studietiden var han god ven med bagermester Peter Berendt Køhkes ældste søn Carl, der senere blev præst på Bornholm. Han var lidt ældre end Feilberg, student året før ham, men ikke kommet længere i det teologiske studium, end at de kunne følges ad. De blev enige om at have fælles manuduktør, og de kom godt ud af det sammen. Feilberg blev snart en kær gæst hos familien i Kastellet. Fra universitetet fulgte han Carl hjem, spiste til middag derude, og studerede de til sent ud på aftenen, sov han på sofaen om natten i Carls værelse, og nu kommer Conradine, datteren i huset for alvor ind i hans liv. Hun var allerede en eftertragtet pige, og det var nok på høje tid, Feilberg kom der i familien! »En ung søkadet Karl Meyer havde allerede vun-

det forspring, da jeg kom i huset«, siger Feilberg, og senere »begyndte hendes fætter Michael Petersen at vise hende opmærksomhed«. En god hjælp i denne konkurrence fik Feilberg i Conradines forældre. Madam Købke holdt på Feilberg, og den gamle Købke havde ikke noget imod, at datteren blev forlovet med en søn af hans gamle ven. »Den 11. oktober 1825 dristede jeg mig til at spørge hende, om hun holdt af mig. Vel sagde hun ja, men forældrene fandt forlovelsen ubetimelig mellem et barn på 16¾ og en ung student på 19¼. De samtykkede under den betingelse, at forlovelsen blev en hemmelighed indtil videre«.

Conradine Caroline Antonette Købke var født i København 1809. Hendes far var gift med sin kusine Cæcilie Margrethe Petersen, kaldet Grethe. Slægten stammer fra Pommern, hvorfra Caspar Købke kom til Danmark o. 1720. Han blev gift med en sjællandsk pige, og de byggede et hus med bageri i Klareboderne på det sted, hvor St. Clara Kloster havde ligget. Konen, Eleonore Elisabeth Alvartz opnåede at blive gift tre gange, alle bagere! Nr. to var fra Roskilde, og Eleonore ligger fornemt begravet i Roskilde Domkirke. Gravstenen var opsat lige under prædikestolen, og på den blev udhugget en kringle! Så afsløres professionen på samme måde som i katakomberne, hvor et brød forråder en bager og en murske en murer.

Gravstenen er nu borte og er rimeligvis begravet under gulvet under kirkens senere restaureringer. En søn af Caspar Købke er far til Peter Berendt Købke, Conradines far.[7] Han havde en indbringende bagerforretning på Østerbro, men snart brød krigen ud mod England, og Købkes ejendom blev skudt i brand. Han prøvede så forskelligt, således var han en tid brygger i Brolæggerstræde. Senere købte han en bondegård i Nr. Herløv ved Hillerød. 1819 overtog han det militære bageri i Kastellet for et tidsrum af 15 år. Det blev en indbringende virksomhed, så 1834 kunne han trække sig

tilbage og resten af sit liv leve af sine penge. Han døde 1843. Hans enke flyttede senere til Odense til sin svigersøn etatsråd Wilhelm Petersen, der var gift med hendes yngste datter Adolphine Augusta. Fru Købke døde først 1867, 88 år gammel. Wilhelm Petersen og hans hustru var nært knyttet til Feilberg og hans familie, og i dette velstillede hjem havde de et godt tilflugtssted i de slesvigske kriges vanskelige år.

Bagermester Købke og hans hustru levede et lykkeligt familieliv med deres 11 børn, der alle nåede den voksne alder. De mange trange tider, de havde oplevet, havde lært dem nøjsomhed og flid, og da de senere blev velhavende, søgte mange ud til Blegdamsvej, bl.a. Feilbergs far og mor. Gæstfriheden var meget stor, og sønnen, maleren Christen Købkes malerkammerater: Constantin Hansen, Rørbye, Marstrand o.s.v. holdt af de sirlige stuer og det veldækkede bord, »som var den lille fyldige og fortrinlige husmors stolthed«. Flere har skrevet om familien, og rosen er enstemmig. Feilberg fortæller i nogle erindringer om familien, at der i Kastellet var to bagerier og en mølle på Kastelsvolden. Købke lønnede 12 bagersvende og to møllere. Desforuden sendtes daglig 24 fanger fra Stokhuset som hjælp. De skulle have 6 skilling om dagen, men Købke gav dem desuden 24 skilling. Han ville have, at fangerne hver dag kunne spise sig rigtig mætte hos marketenderen; der krævedes mange kræfter til at bære de tunge sække. Købke blev en tid grundig snydt med brændsel til bageriet af forvalteren, og mange brød og andet forsvandt i al stilfærdighed, men det var svært at overbevise ham om, at der skete underslæb. Han lønnede sine folk meget højt, og han har hjulpet mange fattige, bl.a. officersenker, som han gav brød og brænde – de levede nemlig i yderst trange kår.[8]

En af husets svigersønner var billedhugger og medaljør Fr. Krohn(1806-83). En yngre bror til ham, f. 1812, fortæller fra sin skoletid flere træk om familien og skriver om bager

Købke de meget følsomme ord: »Den gamle Købke var en af disse jævne, milde, menneskekærlige sjæle, der som Vorherres engel går hen over jorden for at udstrø Guds velsignelse til alle sider. Der lå over hans ydre som over hans tanker, ord og gerninger ligesom en afglans af den himmelske kærlighed. Jeg har aldrig kendt en bedre mand, end han var«.[9] Smukkere eftermæle kan et menneske næppe få.

Et af børnene, den femte i rækken, skulle hæve sig højt over alle de andre: maleren Christen Købke (1810-48). Han har malet eller tegnet mange af familiens medlemmer og deres venner, bl.a. Feilberg og Conradine. Som før skrevet kom mange af tidens unge malere i hans hjem, alle elever af Eckersberg, der var fra Blans i Ullerup sogn, hvor Feilberg senere blev præst. I sin bog om Eckersberg skriver E. Hannover om denne malerkreds: Men deres allerbedste dage var dog sikkert de, på hvilke bager Købkes store holstenskvogn tidlig om morgenen rullede op foran Eckersbergs vinduer på Charlottenborg for at afhente ham og hans elever til en dagstur til skoven. De kørte da til Frederiksdal eller Vedbæk, til Fortunen eller Fileværket, og når de var komne til deres bestemmelsessted, satte de sig side om side til at male på deres lave trebenede stole. Købke har efterladt sig en udmærket skitse af en sådan scene i skoven. Der ser man professoren sidde med sin høje hat trykket dybt ned i nakken, mens han på skødet har en malerkasse, i hvis låg han arbejder på en skitse. Bag ham står den unge Marstrand i en stilling, der tydelig røber den andagt, hvormed han følger sin mesters strøg på lærredet. Når så dagen hældede, og de måtte indstille arbejdet, spiste de middag i det grønne, sang flerstemmige sange med mange omkvæd, og først sent på aftenen rullede holstenskvognen med dens glade besætning frem igen på Kongens Nytorv. Det var efter en sådan dag, Købke skrev i sin almanak: »Med den gode prof. Eckersberg, tillige med alle vi hans børn til Frederiksdal en køretur

og morede os særdeles. Give til Gud, jeg må opleve mange slige kundskabsrige dage og stedse gå videre frem på sandhedens vej, at jeg må blive et godt og nyttigt menneske«.[10]

Chr. Købke blev knap 38 år gammel, men nåede i sit korte, beskedne liv at hæve sig til malerkunstens højder. Nok var han Eckersbergs elev og havde af ham lært at holde af naturen, men mesterens mange teorier var ham fremmed. Købke er et rent eksempel på »det naturlige maleri«, er det blevet sagt. Hans ry som maler er stadig voksende, og så sent som i 1972 skrev Vagn Poulsen: »Generation efter generation af danske kunstelskere har gjort den mageløse opdagelse, at der i kredsen af velbegavede kunstnere omkring Eckersberg fandtes et enkelt geni, hvis naturlige anlæg for at male satte ham i en særklasse ... Med større udsigt til held tør det forudses, at hvis nogen dansk kunstner opnår varigt ry blandt verdens store, bliver det Købke«.[11]

Selv blev han sig aldrig sine usædvanlige evner bevidst, han malede bare ––.

1. En afskrift om familien Feilberg af E. B. Boisen findes i privateje i Hillerød. Om E. B. Boisen se Grundtvigske Hjem i det 19. Århundrede bind III 1931 side 89-92.
2. Per Krarup: Søren Kierkegaard og Borgerdydskolen 1977 side 23.
3. Per Krarup: anf. skrift side 96.
4. N. Sø. 2. jan. 1910, side 2.
5. Hal Koch: Den danske Kirkes Historie VI, 1954, side 63-69.
6. Fr. Hammerich: Et Levnedsløb 1882, side 181-82.
7. Stamtavle over Bagermester Peter Behrend Købkes og Hustru Cecilie Margrethe, f. Petersens Efterkommere. 1888.
8. E. Hannover: Maleren Christen Købke, 1893, side 1. Feilbergs utrykte erindringer og »Min Slægtsbog. Udgivet af Holger Petersen. Udarbejdet af Th. Hauch-Fausbøll og P. F. Rist, 1918, side 47-53.
9. I privateje.
10. Emil Hannover: Maleren C. W. Eckersberg 1898, side 290-92.
11. Dansk Kunsthistorie bind III. 1972, side 331 og 332.

Adjunkt i Hillerød

Efter endt eksamen i 1828 søgte Feilberg en stilling som adjunkt ved Frederiksborg statsskole i Hillerød. Han vidste, at en af adjunkterne snart ville blive udnævnt til præst. Året efter fik han stillingen. Han var da 23 år gammel. I 1830 blev han gift med Conradine, der nu var 21. Det var meget svært for forældre og søskende, at hun nu skulle forlade Kastellet. Hun betød så meget for sine tre yngre brødre Christen og Peter (der senere blev teologisk kandidat), men mest for den elleveårige Valdemar. Han var bestemt til søkadet og blev skrækkelig mishandlet af en kaptajn, der dresserede sine elever til at opnå de nødvendige karakterer til optagelsesprøven. Conradine hjalp ham daglig, hørte ham i lektien, fik ham op om morgenen og af sted til bøddelen. Valdemar var så langt nede, at han næppe havde nået sit mål, hvis Conradine ikke havde hjulpet!

Årene i Hillerød blev de lykkeligste i deres liv, og lidet kunne de ane, hvad fremtiden skulle bringe: Conradines livsvarige sygdom, hendes tidlige død, samt de to slesvigske krige med den ubarmhjertige afsættelse som præst i Ullerup af preusserne – og alligevel, trods alle trængsler betød deres samliv for dem den store lykke, og det indså Feilberg mere og mere, som årene gik. Da hun ung, glad og fuld af tillid kom til ham, oplevede han sit livs største øjeblik.

Nu tjente en gymnasielærer dengang ikke så meget, at han kunne gifte sig; det kunne dog Feilberg, bl.a. fordi gamle Købke lovede ham fri bolig i sin smukke ejendom i Nr. Herlev, naturligvis frit brød fra Kastellet og så oven i købet en ridehest med frit foder i hans gård.

Feilberg fik religionsundervisning i alle fire klasser, latin i

de to nederste og hebraisk i de to øverste, så han fik nok at bestille. Som almindeligt dengang måtte han nu og da bruge spanskrøret, hvad han næppe har overdrevet – sin egen dovenskabsperiode havde han i frisk erindring og vidste fra dengang, at prygl ofte kunne have modsat virkning af det ønskede. Nogle af eleverne var kun lidt yngre end han selv, en var endda 28 år, næppe nogen af dem har fået klø! Det ser ud til, at Feilberg blev afholdt som lærer, et enkelt træk tyder derpå. En dag stillede en far for at se, om hans søn var blevet mishandlet, men drengen selv tog straks ordet og sagde: Jeg har fået den dragt prygl, som jeg ærlig har fortjent! Dermed var sagen afgjort. Da Feilberg i slutningen af opholdet i Hillerød led af indre tvivl, mener han, at han havde passet sit kald som lærer godt nok, dog »uden levende interesse for arbejdet og disciplene«.

Økonomisk havde de det godt, takket være støtten fra de to forældrepar. Når Feilbergs familie var der på besøg, fik de altid en rigsdaler pr. nat for hvert familiemedlem. Desuden havde de fire elever boende, og det gav 680 rigsdaler om året. Først fra midten af halvtredserne, altså 20-30 år senere, blev de økonomiske kår lige så gode i det velaflagte præsteembede i Ullerup. Selskabelige adspredelser manglede ikke, overalt var de velkomne, og glade var de, fordi deres ven Peter Rørdam var i byen som huslærer hos amtmand Treschow.

Feilberg kunne overkomme meget ved siden af skolen. Han tog undervisning i engelsk (fransk og tysk havde han allerede beskæftiget sig med i 1819-20). Hver anden torsdag gik han til sang, og hver anden lærte han at læse og deklamere. At Feilberg lærte at læse godt, bekræftes langt senere af Peter Rørdam, der efter et besøg skriver til ham: »Jeg ville ønske, at jeg hver aften kunne sidde og høre dig læse; thi du læser godt, så det går ind i en«.[1] Af betydning var det også, at komponisten A. P. Berggreen var i byen; han var stærkt

Conradine Feilberg, f. Køhke, malet af broderen C. Køhke ca. 1832 (94×64 cm). Privateje. Kraven, hun bærer, er bevaret i familien.

interesseret i salmesang og folkevisemelodier. Feilberg har åbenbart været en habil harpespiller. Han takker gentagne gange moderen for tilsendte strenge. Ved en koncert trådte han således offentligt frem i kirken, hvor han havde en adagio for fløjte og harpe, og byen ønskede, han skulle optræde igen.

Man spillede iøvrigt dilettantkomedie. Hvad de har spillet, ved vi ikke, rimeligvis Thomas Overskous komedier og J. L. Heibergs første vaudeviller.[2] Som gammel har Feilberg fortalt, at Conradine spillede fortræffeligt og var en af selskabets bedste kræfter. Feilberg selv kunne kun spille én rolle til fuldkommenhed: sin egen! Men det morede også tilskuerne.

I et brev fra Feilberg til moderen den 6. februar 1831 skriver han, at de lever et »ingetogent« (tilbagetrukket) liv, Conradine går sjældent med ud. Til en familie vil hun dog gerne, hvor de får serveret »en gås eller et par ænder«, og forleden var de med samme på en lang kanefart. »Kom til os et par dage for at tage del i vor stille lykke!«. Det har den fortravlede husmor dog næppe gjort. »Vi er glade og tilfredse, og dagen er oftest til ende, før vi ret ved, at den er begyndt«. Hver søndag holder de andagt hjemme ved at læse i Liebenbergs prædikener.

Liebenberg (1767-1828) var en af tidens ypperste prædikanter. Han begyndte som rationalist, men havde evne til at følge med tiden og viste forståelse for den frembrydende romantik. De prædikener, Feilberg har læst, er fra de tre bind, som Liebenberg udgav 1823-26. Han var en poetisk natur, skrev digte og var meget teaterinteresseret. Hans sans for poesi mærkes også i hans prædikener, der er milde og alvorlige på samme gang. Hans digtning er glemt med undtagelse af én salme, »Jesus, Herre! på dit ord« (nr. 326 i salmebogen), og den giver et klart udtryk for hans kristendomsopfattelse:

Til min sidste stund jeg tror,
Jesus, Herre på dit ord.

En del præster udviklede sig på lignende måde som Liebenberg. De berømteste er Mynster og Grundtvig, men også andre, således Thomas Schatt Rørdam, Peter Rørdams far.

I kirken var prædikenerne meget dårlige. Som gammel fortæller Feilberg, at »der ikke fandtes nogen levende tro på Guds søn som frelser ... menighedslivet var som det Døde Hav«, og han havde lagt mærke til, at en kirkegænger trak gardinet hen foran sin stol, når præsten prædikede, og der sad han og læste Mynsters prædiken til denne søndag! Usædelighed fandtes der i sognet, men med det gik man stille med dørene.

I julen 1831 var de første gang alene, og det skyldtes, at deres første barn var blevet født i februar samme år. Han blev opkaldt efter sin farfar og kom til at hedde Henning Frederik Feilberg. Feilberg skriver til sin far, at han vil betragte dette navn som »et godt omen for, at han skal få sin bedstefars redelighed og arbejdsomhed i arv«. Dette ønske skulle senere gå i opfyldelse. Han blev den store folkemindeog dialektforsker, den berømteste af Feilbergs børn.

En anvendelse af et kviksølvpræparat ved fødslen gjorde, at Conradine for livet mistede sin førlighed. Kviksølv måtte fra den tid aldrig findes i hjemmet.

I august blev hun meget syg og blev godt passet af sine brødre Christen og Peter, der boede hos dem. De sad hele tiden ved hendes seng, så Christen slet intet fik malet. Sidst på måneden prøvede Conradine at skrive til sin svigermor, »min anden mor«. Hun klager deri over store smerter. Skriften bliver helt utydelig, så Feilberg må afslutte brevet. Feilberg og Christen er de eneste, der kan berolige hende. Rørende er et andet brev fra Conradine; det er galt med lille Frederik, han har grædt uafbrudt i 24 timer; »hvor det er

uhyre tungt, når sådan en lille stakkel er syg og slet ikke kan gøre sig forståelig, man ved ikke, hvad man skal gribe til«. Anderledes er det et halvt år senere, da skriver den stolte fader, at Frederik »daglig tager til i indsigt og dyder!« et fremmeligt barn altså! Han sidder tit i vinduet og kigger ned ad gaden og jubler faderen i møde, når han ser ham komme. En stor sorg for dem var det, da deres næste barn, en lille pige, døde kun godt et år gammel.

Men Feilberg havde jo studeret teologi, og hans mål var at blive præst. Men egnede han sig dertil? Han manglede troen, og hans universitetskristendom kunne ikke hjælpe ham. Da han langt senere o. 1890 skrev erindringer fra den tid, mener han, at han var inde i en religiøs krise. »Jeg kunne ligge under en bøg i Præstevænget og græde uden at forstå, hvad der egentlig var i vejen«. Men så gik det op for ham, at livets mål var »at fyldestgøre lovens fordringer. Men ak, min vandring blev som op ad et højt bjerg«. Disse fordringer var han ikke i stand til at opfylde. Heller ikke han kunne »omskabe« sig selv. Helt fortvivlet skriver han: »Skyldbetynget fra fortiden, afmægtig i nutiden, håbløs for fremtiden, så jeg ingen udvej til fred. Hvad om jeg søgte præstelig virksomhed«.

Han indsendte nu flere ansøgninger om præsteembede, bl.a. på Anholt! Det havde Conradine ikke noget imod, og de ville kun blive der nogle år. Embedet, mener han, er pænt lønnet. En del af lønnen er en ret fisk, hver gang en fisker sætter et net ud! ikke at foragte. Og så drømmer han om i dette lille lukkede samfund at »nyde anseelse i menigheden og fremfor alt en uhindret virksomhed og litterært otium«. Men tanken om at være så langt væk fra familien gør ham beklemt, så han blev lettet, da en anden fik embedet. Andre steder, han tænkte på at søge, var Tavlov ved Kolding og Hee nord for Ringkøbing.

Han havde været i ministeriet flere gange og der fået på

fornemmelsen, at han snart kunne regne med ansættelse. Derfor tog han en stor beslutning, dog kun hvis faderen billigede den. Han er fast besluttet på at ville være præst på landet, og forberedelsen dertil skal ske i København. Han vil hos skolemyndighederne søge tilladelse til at træde uden for embede, og den fik han. Hvor meget han fik gennemført af sine mange planer, ved vi ikke; han tænkte således på at lære gejstlig veltalenhed, lære at skrive prædikener og i det hele taget omgås med præster. Han ville tage ophold hos en præst på landet for at sætte sig ind i fattigvæsenet, lære lidt om skolekommissionsmøder, hvordan protokoller skulle føres o.s.v.

Et ophold på landet blev der ikke noget af, blandt andet på grund af sygdom; han taler om »gigt i luftrørets forgreninger«. Et par måneder lå han i sengen hos forældrene. En oplevelse var det for ham at høre Schleiermacher, der opholdt sig i København, prædike i St. Peter, og han var sammen med ham i Studenterforeningen.

Interessant er det, at han studerede arabisk. Han troede nemlig, at et præsteembede gav megen fritid til at studere Gamle Testamente på grundsproget. Hvor meget arabisk han fik lært, ved vi ikke, men undervisningen skete hos selve den store sprogforsker R. K. Rask, der døde i november 1832, så denne undervisning må senest være foregået i dette år, og da boede Feilberg endnu i Hillerød.

Endelig lykkedes det at få præsteembede. Den 24. januar 1834 blev han udnævnt til præst i Alslev og Hostrup syd for Varde, og i april blev han ordineret i Fruekirke af biskop P. E. Müller. Dermed begyndte et nyt afsnit i hans liv, en præstevirksomhed, der strakte sig over 50 år.

1. H. F. R. III side 459.
2. Skriftlig meddelelse fra Gunnar Sandfeld til forfatteren af denne bog.

Præst i Alslev-Hostrup

Den største forandring har været at skulle forlade familie og gode venner; slægt og familie betød dengang mere end nu. Forholdene i det København, de forlod, var helt anderledes end i vore dage. Feilberg og hans familie hørte til de velbjergede i samfundet og har ikke kendt til fattigdom, selv om tiderne var trange efter Napoleonskrigene og statsbankerotten 1813. Materielt set levede man ikke i de »gode gamle dage« inden for fæstningens volde. Befolkningstallet steg, men byen måtte ikke udvides, så boligområdet blev mere og mere udnyttet, og mange fattige boede i kælderrum, eller ad en stige klatrede de op til en ofte uhumsk lejlighed, iskold om vinteren. Ved oversvømmelse kunne kælderfolkene, som de kaldtes, vågne ved, at deres bohave svømmede i vand, og i hvilket vand! »Rakkerens Hule« og »Luseklubben« var navne på sådanne ejendomme i slumkvarterer, hvis lige ikke fandtes senere hen. Drikkevandet var elendigt; det var overfladevand fra »Søerne« eller Emdrup Sø. Vandledningerne var ofte utætte og kunne ligge i nærheden af kloakledningerne – og så kan man tænke sig til resten. Og så fandtes der en 1200-1300 køer inden for volden, og det kunne ske, at deres gødning blev ledt ud i rendestenen.

Prisen på fødevarer var omtrent den samme som nu, snarere dyrere. Det fede flæsk var billigt, men det gode smør, Herregårdssmør, var en luksusvare og kostede omregnet i vore penge en 50 kr. for et kilo. Kun ganske få kunne kaldes velhavende.[1]

Alligevel kaldes tidsrummet 1800-50 for en guldalder, og det med rette, thi på den tid færdedes rundt i gaderne – alle

gik til fods dengang – Oehlenschlæger, brødrene Ørsted, biskop Mynster, Eckersberg og hans elever og endelig de tre store: Grundtvig og lidt senere H. C. Andersen og Søren Kierkegaard, og fra Rom nåede os Thorvaldsens verdensberømmelse. Allerede 1791 var Academiet for de skiønne Kunster blevet oprettet på byens fornemste plads, Kongens Nytorv, dengang byens centrum. Går man i dag rundt i byen, ses statuer og buster af dem, og det er de mennesker, der har skabt den fineste kultur i vort land. Og så var der Det kongelige Teater, hvor stykker af Holberg, Oehlenschlæger og Hertz jævnligt opførtes af store skuespillere som Johanne Luise Heiberg.

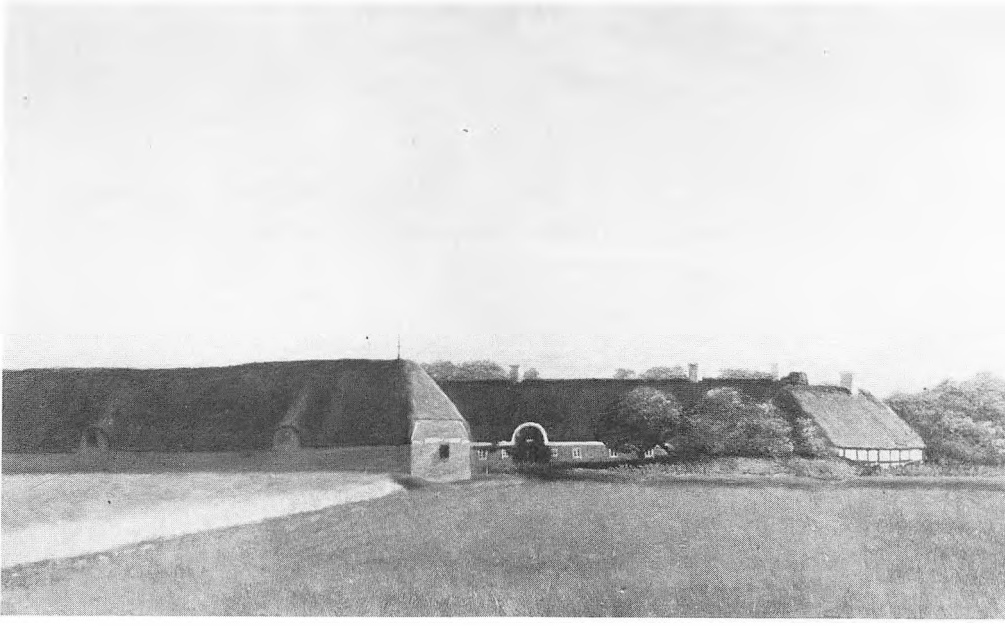
Forandringen at skulle flytte til et lille vestjysk sogn helt ovre ved Vesterhavet har været stor, først og fremmest at skulle forlade familie og venner, som allerede nævnt. Men flytningen havde dog også sine fordele. Her var frisk luft, man kunne undgå det urene vand, brændsel og fødevarer var nærmere ved hånden og billigere, og man var langt bedre beskyttet mod sygdomsepidemier.

Efter ordinationen rejste Feilberg alene til Alslev for at forberede alt, til at Conradine og Frederik senere kunne følge efter. En sådan rejse var dengang besværlig og tog flere dage. En fordel var det at have slægtninge eller gode venner undervejs, det kunne betyde gratis befordring. Feilbergs far kørte ham til Roskilde. Ovre i Pårup ved Odense havde Feilberg en morbror Nicolai Brummer, der var præst og også havde køretøj. Her blev Feilberg en otte dages tid og har kunnet få gode råd til præstegerningen. Over Ribe nåede han ved pinsetid Alslev, hvor han i maj blev indsat som præst af provst Nees i Varde.

En skipper havde fast rutefart fra København til Kolding ad søvejen, og her måtte Feilbergs vogn senere hente gæster og mere værdifulde ting. Men større ting som møbler og lignende blev sendt ad søvejen. En skipper Clausen sejlede

ofte mellem København og Hjerting, Esbjergs forgænger som Vesterhavshavn. I det første brev til faderen fra 22. maj 1834 fortæller Feilberg om godsets ankomst og fortsætter: »Mine sognemænd hentede det for mig i Hjerting, hvor skipperen i flodtiden havde sat skibet så langt han kunne ind på sandet; og nu kørte vi ud til siden af skibet og tog læs. Jeg brugte 17 vogne til at køre det hjem. Bønderne måtte da beværtes efter deres skik d.e. med kaffepunch, en drik bestående af omtrent ⅔ kaffe og ⅓ dansk brændevin. En mands portion udgør først en kop kaffe med fløde, så æ punch, æ kop kaffe, æ punch og til sidst atter en kop kaffe«. En ret usædvanlig betaling! Her som andre steder kan Feilberg godt lide at benytte den jyske dialekt; i det tilfælde det foransatte bestemte kendeord.

Som for mange før og senere har ændringen af landskabet fra øst til vest gjort et stort indtryk, da han kørte fra Kolding vestpå. Den langsomme rejse dengang har bevirket, at forskellen rigtig har kunnet sætte sig. Den uvisse fremtid, han gik ind til, og den idelige sammenligning med egnen omkring Frederiksborg har stemt sindet vemodigt. Men forbavsende hurtigt har han lagt mærke til det karakteristiske: »Man kan ret se vestenvindens virkninger på træerne, som alle er pressede over mod østen, intet træ rejser sin top frit i vejret«. Otte dage senere skriver han til moderen: »Det var forunderligt, kan du tro, her i førstningen for mig at være her. Folkenes tale forstod jeg ikke rigtig, der var ikke et bekendt ansigt at se på, ingen, med hvem jeg kunne tale fortroligt. Den mørkebrune hede, de afsvedne græsmarker, brokfuglenes sørgelige piben kan gøre en ganske tungsindig. Men nu er jeg allerede vant til disse omgivelser og finder sådanne situationer smukke, som man i Sjælland næppe lægger mærke til, eller keder sig over«. Der er noget vemodigt blichersk over denne skildring. Og under deres lange ophold i Vestjylland, her i Alslev og senere i Vester Ved-

Alslev Præstegård. Maleri af god kvalitet 49×31 cm. Er malet af en søn af pastor P. N. Petersen, præst i Alslev 1877-86. Billedet er efter sigende malet senere og efter hukommelsen, eftersom præstegården brændte i 1887. Meddelelse fra pastor Lars Holm, Alslev. Affotograferet 1979 af Brian Kristensen, Esbjerg Museum.

sted, i alt en 12-13 år, kunne han og Conradine følge den gamle filosof Sibberns anvisning: At leve sig ind i og blive fortrolig med naturens store processer og aktioner, naturens hele store livsbevægelse. Man må leve med efterår og vinter, med november og januar. I dem og deres årligen tilbagevendende færd må man føle sit eget liv at spille med; hilse det alt igen som gamle bekendte, hver gang det kommer på ny, og dog som noget nyt, der har sit friske, sit pikante. Man må slutte et fortroligt bekendtskab med vinteren som med sommeren, ja med regn-, slud- og tågedage, så at man og kan

føle sig i de melodier, som de spiller op for os, når de kommer til os i besøg. Sådan skriver Sibbern i Gabrielis' Breve, en bog som Feilberg-slægten kendte.[2]

Også med befolkningen kom han hurtigt i kontakt, og »det var tydeligt, at jeg blev yndet af befolkningen«. »Af min fars eksempel havde jeg lært i forretningslivet at møde alle med velvilje, høflighed og forekommenhed, egenskaber, som næppe var almindelige i hine bureaukratiske dage«. Dette mener den gamle Feilberg, og muligvis har denne »kommis-venlighed« betydet noget. Men kontakten går langt dybere, hvad der senere skal påvises. Conradine skriver glad til sin mor, at »det lader til, at de allerede godt kan lide deres præst, de siger, »det er en rigtig meget fornuftig mand«. Og et par måneder senere skriver hun: »Du ville vist også glæde dig, kære mor, når du så, med hvilken kærlig venlighed, Nicolai omgås sin menighed. Han kan med den største deltagelse og opmærksomhed sidde i hele timer og tale med dem, og er venlig og forekommende imod enhver«. Og lidt før i brevet fortæller hun om et bondebryllup, de har været med til, »det første Feilberg har holdt, det varede i to dage. Den første dag fik vi suppe med kødboller, kød og peberrod, ande- og lammesteg og til sidst systerkage; da vi havde spist, tog vi hjem, thi det var om lørdagen, og da skal Feilberg jo studere til sin prædiken, men vi måtte love at komme igen den næste dag. Da fik vi bygsuppe, gåsesteg og systerkage; de lever ganske anderledes galant ved bryllupperne her end omkring Frederiksborg, thi der var det almindelige grød og fisk. Vi kom ikke hjem, førend langt ud på natten, jeg måtte holde ud ved dansen for os begge, thi Nicolai fik kun to danse med bruden, så var han allerede træt. Sognet er ellers meget glad for deres præst; de siger, den forrige var en ferm mand, men denne er endnu vildere«.

En sønnesøn af Feilberg kan huske, at denne fortalte ham, at beboerne om Feilberg sagde: Den ny præst hedder Feil-

berg, og det passer helt godt, fordi han er høj og velvoksen, og han er it så fejl, han messer som et orreværk og præker som en prekerator.[3]

Men også Conradine blev hurtigt accepteret. »Jeg modtager daglig beviser på bøndernes venskabelige sindelag, så ved en snes æg, så ved ænder og kyllinger m.m., så sulte ihjel tror jeg vist næppe, vi behøver at frygte for«. Det jævne beskedne liv i Købkes hjem faldt godt sammen med livet i Alslev.

Conradine er straks ved sin ankomst til Alslev blevet sammenlignet med den forrige præstekone Henriette Amalie Overgaard. Om hende siges, at hun var »en jævn kvinde med et godt humør og med et særligt tag på at tilvejebringe en livlig og gemytlig stemning ved bøndernes hjemlige fester«. Det samme kunne hurtigt siges om Conradine.

En meget vigtig ting i ældre tid var det, at en præstekone var dygtig til det huslige arbejde, det samme arbejde som bønderkonerne skulle. »Conradine spinder uld, blår og hør med sin jomfru og pige« og et andet sted siger Feilberg, at »Conradines smør er det bedste, jeg har smagt her på egnen og lige så godt som det sjællandske herregårdssmør. Hun sørger med stor omhyggelighed for sit mælkekammer«. Conradine har nok været mere renlig end de fleste.

Et morsomt eksempel på bønderkoners syn på præstekonen oplevede Charitas Bischoff i Roager præstegård ved Ribe i halvfjerdserne. Hun kunne endnu ikke dansk, og ved en sammenkomst i præstegården blev hun formeligt forhørt af konerne: Havde hun selv syet sin kjole? Kunne hun spinde, væve, farve, brygge øl, støbe lys, bage, malke – intet kunne hun, og efter eksaminationen hørte hun en kone sige: »hon æ en lill' stjamp«, og så lo de alle. Hun forstod ikke ordet, men manden oversatte: Du er en lille gås! (Charitas Bischoff blev senere en berømt forfatter).[4]

I løn skulle beboerne foruden ofringer og tiende give

fødevarer, og mange gav en ost eller æg ekstra. Smør og ost var ret dårlig. Det bedste beholdt de selv, resten solgtes i Varde.

»Du kan se, at man kan leve, når man i forvejen har tøj og indbo«. Og alligevel er Feilberg bekymret. Den velhavende far har nok kunnet betale hans uddannelse. Vil han selv være i stand til at give sine egne en uddannelse? Han øjner kun to muligheder: Hjælper han børnene, vil han selv »gå til grunde« i økonomiske vanskeligheder, eller også må han »lade børnene blive i bondestand, som jo rigtignok adskillige gør«. Hjælp fra forældre og svigerforældre hjalp ham dog over de vanskelige tider, og da børnenes uddannelse for alvor begyndte, var han præst i Ullerup, og derfra klaredes økonomien.

Feilberg har engang sagt til sønnen H. F. Feilberg, at han ikke kunne få sin universitetskristendom til at passe med de gamle kvinders tro på, at Jesus Kristus var Guds enbårne søn, Vorherre.[5] Han følte, at det var *ham*, der skulle arbejde sig frem til disse jævne menneskers tro, der stadig ville synge de gamle salmer i kirken. For at nå dette mål fordybede han sig i to andagtsbøger: Mynsters berømte Betragtninger over de christelige Troeslærdomme og den norske præst Wexels' Andagtsbog for Menigmand. I Mynsters bog er formålet det at tale til den enkelte, »hvem han vil føre til en kristendom, der i lige grad henvender sig til følelse, fornuft og vilje, og som vil lære mennesker med troskab at røgte deres jordiske kald« (Bjørn Kornerup). Feilberg så i Mynsters Betragtninger en bestræbelse på at drage det fornuftbetonende over til åbenbaringen. »De var som skrevet for mig, og jeg brugte dem flittigt som grundlag for min forkyndelse«.

Wexels' Andagtsbog for Menigmand 1826 var mere populær, men formålet det samme. Måske har Feilberg også læst i Wexels' Betragtninger med tilhørende salmer til brug ved

Husandagt 1833. Wexels skriver klart og inderligt. Om formålet siger Wexels selv i den sidstnævnte bog, at den skal tjene til »at fremme kristelig tro og gudsfrygt og tjene kristne til næring for det åndelige liv, hvis spire ved den hellige dåb nedlagdes i deres hjerter«. Wexels er en god salmedigter, og mange af hans salmer findes i den danske salmebog, således den storslåede opstandelsessalme: Stat op, min sjæl, i morgengry!

Af en nabopræst lånte han Schleiermachers prædikener »af hvilke jeg fik et begreb om den Hellige Ånd og kirken«. Som før nævnt havde han hørt Schleiermacher i København.

Denne læsning og forholdet til sognefolkene pegede frem mod en fuldkommen forandring af hans eget trosliv, og det skete i slutningen af Feilbergs ophold i Alslev 1838, men det mærkes først rigtig, da han er kommet til Vester-Vedsted. Han har selv fortalt om sit religiøse gennembrud: »I begyndelsen af september 1838, da jeg som sædvanlig sad fordybet i Wexels' bog, lød en røst fra oven højt og tydeligt: »Min søn, vær frimodig, dine synder er dig forladt«. En sten sank fra mit hjerte, glæde, taksigelse, frimodighed og håb gennemstrømmede det. »Jeg vil synge om din styrke, ja jeg vil juble om miskundhed om morgenen; thi du var mig til ophøjelse, og en tilflugt på min nøds dag« (Salme 59, 17). Fra den dag kendte jeg mig som frelst og som præst, og min forkyndelse blev levende. I øvrigt blev jeg snart efter kaldet til Vester-Vedsted. Ikke engang min hustru havde jeg formået at meddele min nødstilstand, ikke heller nu den åbenbaring, der var blevet mig til liv og frelse. Nu kunne jeg tale med Gud derom, og det var mig nok«. Sådan skriver Feilberg mange år senere.

Som før nævnt blev han meget afholdt i sine to sogne, og han var meget omhyggelig med sine prædikener; han skriver således i et brev: »Prædiken og skriftetale ligger færdigskrev-

N. L. Feilberg som ung præst. Tegning af C. Købke. Originalen i familiens eje.

ne, jeg tør intet opsætte af frygt for at blive overvældet af uforudsete forretninger«. Mærkelig nok findes ingen prædikener af Feilberg bevaret, derfor er det vanskeligt at få et bestemt indtryk af ham som prædikant.

I 1836 var der bispevisitats, og biskoppen Tage Müller skrev efter visitatsen: Så vidt jeg ved denne lejlighed kunne prøve boglæsningen, fandt jeg hos de fleste færdighed deri, bedre end på nogle andre steder. Hr. pastor Feilberg, som

nu i disse menigheder fortsætter en værdig formands arbejde, har allerede vist omhyggelig stræben efter at fremme deres åndelige vel, og hans gerning i Herrens tjeneste vil sikkert ikke være forgæves.[6]

En præst havde dengang langt flere gøremål end nu. Fattigvæsenet sorterede således under ham. Feilberg roser beboerne for deres ønske om at klare sig selv. Kun ca. 10 af 750 beboere måtte have lidt fattighjælp, og en undersøgelse af forholdene her har vist, at i sygdomstilfælde hentedes lægen ikke helt sjældent til fattiglemmerne. Det skete især i pastor Feilbergs tid.[7] Om en ung mand på 19 år fortælles, at han endnu ikke var konfirmeret. Fattigvæsenet skulle så tage sig af ham. En landmand skulle have ham fire dage om ugen som tjenestekarl. De andre tre skulle han være til rådighed for præsten og læreren. Landmanden blev hurtigt ked af ham, og resultatet blev, at Feilberg beholdt ham i præstegården for en specie om måneden![8]

Nabopræsterne kom Feilberg hurtigt i kontakt med, bl.a. Daugaard i Thorstrup og Horne og Ludvig Zeuthen i Grimstrup og Aarre. Daugaard var historiker, især virksom i sin ungdom, og har udgivet et værk om de danske klostre i middelalderen. Han var en yderst elskværdig mand, så afholdt, at alle provster i Ribe stift ønskede ham til deres biskop i 1850. Han nåede således ikke at blive Feilbergs overordnede (i 1847 blev Feilberg kaldet til præst i Ullerup).

Ludvig Zeuthen var en helt anden type, en stridsmand. Han var fortrolig med tysk romantik, havde i sin ungdom været i Tyskland, hvor han besøgte sin morbror H. Steffens. Han var en lærd mand, en ivrig modstander af Grundtvig. Det lader til, at han var den, der havde størst indflydelse på Feilberg. Det var Zeuthen, der lånte Feilberg Schleiermachers prædikener.

En god ven fik Feilberg i degnen Stephensen i Kokspang, hvem han flere gange har hjulpet. Hos Stephensen boede

den 7-årige Frederik, da Feilberg blev forflyttet til Vester-Vedsted.

Allerede i Hillerød holdt Feilberg og hans kone af selskabelig omgang, men her var han mest optaget af at tale med sognets beboere for at lære deres tankegang at kende. Derfor besøgte Conradine alene oftere en læges hustru i Varde og en ugift søster til en herredsfoged, men da herrerne var nærgående over for hende, hørte disse besøg snart op.

Feilberg fortæller muntert om smugleri og forbudt brændevinsbrænding i sognet. Alle kunne være implicerede. Et smuglergeni var en mand i Vilslev, der på en af de *store dage* eller rettere nætter kunne have 70 mand i arbejde! Manden kørte så tit til Kikkenborg Kro, at han havde fået krumme knæer af den megen sidden på vognen! Han har været en velhavende mand, ellers var folk jo fattige. De ældre klagede over »den fordærvede ungdom!« Den gik nemlig i blåfarvet vadmel! Selv gik de i hvidt vadmel eller i »peber og salt«, hvor ulden af sorte får udgjorde peberet.

En meget vigtig ændring i Feilbergs liv var, at han her i Alslev blev landmand, noget han fortsatte med, til han blev emeritus i 1883. De første to år havde han en forpagter, men i 1836 overtog han selv landbruget. Af faderen og svigerfaderen fik han i alt 1800 rigsdaler, desuden bl.a. et brugt sæt pletteret seletøj, som bønderne mente var sølv, og disse fantaserede sig op til, at Feilbergs formue måtte være 60.000 rigsdaler! Det gav anseelse, men også bestandige bønner om lån, og i løbet af de 4 år, han var i Alslev, hjalp han mange med smålån; han nævner en del eksempler. En fattig husmands kakkelovn skal sælges, en gårdejers bedste ko ligeledes. Selv sognefogeden, den største lodsejer, må han låne 50 rigsdaler, i alt har han udlånt 90 rigsdaler. Feilberg selv skylder konsul Mathiesen i Hjerting mange penge, »en velhavende og rettænkende mand«. Det var ham, der skaffe-

de brædder »i fuld længde« fra Norge til ham, da storstuen i præstegården fik nyt gulv. Specielt måtte han hjælpe sin gode ven lærer Stephensen i Kokspang. »Ingen betror en ukendt lærer (Stephensen kom samtidig med Feilberg) penge, hvor duelig og redelig manden er, hvor meget endog konen udmærker sig ved orden og god husholdning«, og Feilberg slutter med et hjertesuk: »Hvem der dog var rig!« Stephensen hjalp han også på anden måde, så denne med kone og to børn kunne komme til at bo nogenlunde anstændigt. I en skrivelse[9] til amtsskoledirektionen, undertegnet af Feilberg, bedes om en beskeden udvidelse af degneboligen. Det lille fugtige aflukke med lergulv og utæt loft, som har været sovekammer, begærer han udvidet så meget, at to senge kan stå der, og at loftet skal tættes. Der er tale om en lejlighed så tarvelig, at nutiden næppe kan forestille sig det.

En stor bekostning for Feilberg var det at bygge en ny stald: »et par læs brædder og stolper, 4400 mursten, 4 lispund jern, og udgivet mangen skøn dagløn, ikke at tale om 3, 4, 5 håndværkere og håndlangere har opædt en stor bunke rug og drukket et halvt anker brændevin«. Men han fik en stald, godt indrettet til 5 heste og 22 køer og stude. Så fik han anskaffet en Laileys svingplov, og man kan rigtig forestille sig bønderne forsamles om den, »som var det et udenlandsk dyr!«. Noget helt nyt var det at dyrke kartofler i større målestok. Bedriften blev så stor, så man i præstegården holdt to karle, to drenge og fire piger. Feilberg var klar over, at bønderne havde god erfaring for, hvad jorden kunne yde med de primitive redskaber, der var råd til. Men han havde det store fortrin fremfor dem at kunne læse landbrugslitteratur. Gennem faderen sendte Feilberg en ansøgning til Det Kgl. Landhusholdningsselskab om at få tilsendt nogle bøger for med dem at grundlægge et lille lånebibliotek. Han fik foræret 43 bøger, faderen gav 28 og Feilberg selv nogle få, så han i alt havde 75 at begynde med.

Skønlitteratur var der ikke meget af, kun »nyttige« bøger, og det de nyeste. De handlede bl.a. om velindrettet og forbedret jordbrug, vekseldrift, mergling, træplantning, fårenes pleje, hesteavl; der var en havebog for bønder, en afhandling om turnips og endelig en farvebog for husmødre. Ved årets slutning sendte Feilberg en takkeskrivelse. Endnu kniber det med at få bønderne til at låne, men der er fremgang, 97 har lånt bøger.

Men praktisk erfaring er særlig påkrævet, da bøgerne fortrinsvis handler om god agerbrugsjord, og den var der kun lidt af i sognet, noget var mose, men det meste dårlig sandjord, og så blev en del overskyllet af floden i regntiden, så der var meget at sætte sig ind i, både teoretisk og især praktisk, men bønderne blev interesserede, og da Feilberg rejste, kunne sognefogeden overtage biblioteket, og dermed kunne bønderne fortsætte med at arbejde på forbedringer.

Livet igennem bevarede Feilberg interessen for havebrug; jyderne dyrkede kun kål og gulerødder, men Feilberg havde også ærter i haven, og de trivedes godt. Sætteløg fik han sendt fra Hamborg. Hans forgænger lod en del træer plante i haven, pile, popler og nogle frugttræer. Ved hjælp af grøfter afvandede Feilberg den sydlige del af haven, og mod vest plantede han 5 rækker popler og 6 æbletræer (to Vinter-Carviller, to Sommer-Carviller og to Pigeon). Skulle der plantes frugttræer, måtte de være opelskede her på egnen for bedre at kunne tåle klimaet, mente han.

Feilberg blev fire år i Alslev, og i den tid viser de mange breve, at kontakten til København var meget stor; trods de besværlige rejsemuligheder var Feilbergs mor på besøg i 1835, og samme år kom Christen Købke. En mundtlig overlevering vil vide, at han tegnede præstegården. Han havde også strenge med til harpen. I 1837 var hele familien på besøg i København. En tid havde Feilberg en yngre bror,

Jens Frederik (Frits) i huset for at undervise ham i teologi, men det gik mindre godt. Han var en indesluttet natur og rejste snart tilbage. Han var 11 år om at tage teologisk embedseksamen, blev præst forskellige steder i landet og endte som sognepræst på St. Croix i Frederikssted, Dansk Vestindien, hvor han døde 1890.

Men familien forstod at hygge sig om aftenen: »En time eller to samles vi for at læse og høre læse morskabsbøger, f.eks. Bulwers romaner. Kun skade, at jomfruen slet ikke kan dele denne nydelse, fordi hendes opdragelse slet ikke har givet hende sans for denne læsning; Conradine og jeg glæder os hele dagen til denne time«. Bulwer var en populær forfatter, der bl.a. har skrevet romaner med motiver fra Italien og »familieromaner«; de fleste af disse blev oversat til dansk, og det er nok dem, de har læst.

»Vi havde vinteraftener en tranlampe med væge af sivmarv at se ved, og livet var så tarveligt som vel muligt«, skriver H. F. Feilberg om barndomshjemmet.[10] I 1837 går han i skole, »og jeg underviser ham hjemme. Han lader til at have et opvakt hovede, Peter (to år) er et pragteksemplar af en dreng, men han er af og til gnaven om dagen«, skriver Feilberg faderstolt til sin mor.

Efter et par års forløb ønskede Feilberg at flytte. Der var lang vej mellem de to kirker. Han kan om vinteren ikke nå »at blive tøet op« fra en gudstjeneste til en anden, og det barske klima gør, at brystet og halsen ikke kan holde til det. Så klager han over, at han må forsømme bibellæsning og katekisation med ungdommen, og han gør alt for lidt ved skolerne. Endelig var indtægterne meget små. Det vigtigste af alt var den uro i sindet, som det føromtalte religiøse gennembrud havde fremkaldt. Havde han kun en kirke, ville han få langt større mulighed for at virke i sin Herres tjeneste. Derfor søgte han og fik Vester-Vedsted, hvor indtægterne var omtrent dobbelt så store.

Tiden i Alslev og Hostrup kan betragtes som hans læreår i *alle* henseender: han blev landmand, han blev fortrolig med en præsts mange pligter: fattigvæsen og tilsyn med skolerne, og endelig det vigtigste af alt, at han lod sig påvirke af jævne mennesker, deres tro og levemåde. *Han blev en folkelig præst.*

Lille Frederik var 7 år, da de flyttede, men han tilegnede sig det jyske sprog og begyndte at lægge mærke til befolkningens hverdag, deres fester, deres arbejde, de redskaber, de brugte i hus og på mark, altsammen spiren til hans senere livsværk.

1. Jan Møller: Borger i Voldenes København. 1978.
2. F. C. Sibbern: Gabrielis' Breve. Tuxens udgave 1927, side 167.
3. P. A. Nicolaj F. til P. A. RA.
4. Charitas Bischoff: Bilder aus meinem Leben. Berlin 1917, side 410-11.
5. N. Sø. 2. jan. 1910, side 2.
6. Fra Ribe Amt. 4. bd. side 700.
7. Fra Ribe Amt. 7. bd. side 778.
8. Fra Ribe Amt. 7. bd. side 776.
9. Fra Ribe Amt. 8. bd. side 696 ff.
10. N. Sø. 2. jan. 1910.

I Vester-Vedsted

I oktober 1838 begyndte han sin præstegerning i Vester-Vedsted og kom derved uden at vide det, som han selv skriver, ind i den politiske strid mellem dansk og tysk. »Det Slesvigholstenske Kancelli ville fortyske Nordslesvig. Jeg deltog i bestræbelsen for at bevare danskheden«. Så næppe var det religiøse gennembrud overstået, før der skete et nationalt-politisk. Politik og striden mellem dansk og tysk i hertugdømmerne havde han indtil nu næppe skænket en tanke. Gennem alle de kommende mange år indtil sin død i 1899 bevarede han usvækket interessen for Sønderjylland. »Den lykkelige tid derovre« kalder han vemodigt som gammel sin præstegerning der.

I et brev til faderen fra 20. nov. skriver han om sin indsættelse, der blev foretaget af provst Matzen i Hygum. Forsamlingen var meget stor, blandt den mange udensogns. Feilberg holdt kun en ganske kort tiltrædelsesprædiken, som han gengiver i brevet: Først opridser han sin tro før omvendelsen og fortsætter: »Nu var alting anderledes. Jeg var ikke uvis og tvivlende, men kunne med sanddru læbe sige: Hvad jeg tror, det taler jeg. Nu kunne jeg love dem at lære Guds vej i sandhed, fordi jeg kender den selv, at den er Jesus Kristus og hans korsfæstelse, at ikke al verdens forklaringer om dyder og laster eller formaninger og advarsler formår at gøre folk glade og rene af hjertet, men at Kristi evangelium er en Guds kraft til salighed for hver den, som tror, at jeg derfor naturligvis ikke ville diske op for dem med menneskelig visdoms prægtige talemåder, men forkynde den enfoldige lære, at Jesus Kristus er død for vore synder og oprejst til

vor retfærdiggørelse ...« Han er nu kommen »for at vinde deres hjerter for Gud og deres sjæle for Himlen«. »Dertil hjælpe mig Gud og hans hellige ord«. Og han slutter brevet: »Dette var omtrent det, jeg sagde til min nye menighed«.

Fire måneder senere sender han et meget langt brev til faderen. Første del er nærmest en prædiken, sidste del handler igen om omvendelse. »Det er tungt nok, at man som præst først lidt efter lidt opdager, hvorledes man af sine universitetslærere er holdt for nar, idet de med kunstige omfortolkninger vidste at indsmugle deres egne hjernespind som Guds ord, så man siden må give sig til at glemme alt og begynde forfra«.

Før udførte han sin præstegerning som en tvang. Arbejdede han på marken eller i haven, havde han en ond samvittighed, fordi han følte, han forsømte sjælesorgen. Han kunne være gnaven mod Conradine og sine folk. Endnu følte han ikke hjælpen fra oven. Men nu forstod han, »at den kraft, som skal oprejse den faldne, må komme udenfra og ovenfra, jeg følte mig drevet til ret inderligt at bede vor Herre om den Helligånd. Da faldt det som skæl fra mine øjne, jeg så Kristus siddende på Himlens trone og vinke også mig: kom hid Du, som er besværet og lider møje, jeg vil give Dig hvile for din sjæl«. Og om dette sit nye kristendomssyn siger han, at »det var en fornemmelse i sjælen som legemets efter et køligt bad, når nyt liv strømmer igennem alle årer«. Han har nu fået lyst til at være præst og kan »bede til Gud med inderlig glæde over den nåde, som er mig vederfaret«. Brevet slutter med en nyomvendts bekymring for forældrene, at de må få den samme tro som han.

Omvendelsen har i høj grad ændret brevenes indhold; han prædiker idelig i dem og opfordrer alle til omvendelse. Hvordan forældrene og andre har reageret, ved vi ikke, da ingen breve fra dem synes bevaret. Da som før nævnt heller

Vester-Vedsted kirke og præstegård. Fotografi fra 1920. »Der kan ikke være nogen tvivl om, at præstegården også har haft det udseende i 1838-47« (Tage Rosenstand, Øster-Vedsted).

ingen prædikener er bevaret, giver kun disse breve retningslinier for hans forkyndelse.

Om omvendelsen skriver han mange år senere: »Hver opdukkende stemning af gnavenhed, begærlighed, fremfusenhed, misundelse o.s.v. strøg jeg øjeblikkelig af sindet, som man hurtigt fjerner en ørentvist eller edderkop fra sit ansigt«. Men han måtte stadig kæmpe mod synden. »Dog et beholdt jeg, erfaringen af det evige livs virkelighed med den tilføjelse, at gaven skal bevares og erobres pány efter ethvert syndefald«.

I et brev til moderen taler han om den falske franske oplysning, som stammer fra Voltaire. Den har ødelagt Frankrig og er igennem Frederik den Store nået til Tyskland, hvorfra den også har besmittet Danmark, specielt universitetet. Han følte sig længe forblindet af den. Men nu har han lært »at skelne mellem en lygtemand, der hopper vildledende om i moser og kær, hvor giftige dunster opstiger og fortumler hovedet – og dagens konge, den prægtige sol, der oplyser al verden, opliver og fryder alle skabninger«, og han mener, at ikke få i menigheden har samme tro og håb.

Som før nævnt var kirken overfyldt ved indsættelsen; der var ikke bare folk fra sognet, men mange fra omegnen, også fra Ribe. Kirkegangen var meget stor, men en fornyelse var også nødvendig. »I 34 år havde de savnet troens prædiken«. Man brugte den Evangelisk-kristelige Salmebog, men i hjemmene »Brorsons bog«.

Feilberg blev godt modtaget af forgængeren Bang, der var udpræget rationalist. Da Feilberg prædikede over lignelsen om Kristus som brudgom og menigheden som brud, mente Bang, at dette skulle gøres med stor forsigtighed, da lignelsen nemt kunne fremkalde syndige tanker! Bang levede i et lykkeligt, men barnløst ægteskab. Konen led af renlighedsvanvid. Af angst for støv og snavs spiste hun alene, og når Bang havde gæster, indbød han dem på kroen. Degnen, Petersen, var heller ikke helt almindelig. Han var ugift, holdt ridehest og var velhavende. Hans husholderske, en ældre pige fra Fanø, regerede enevældigt med stor styrke i huset. Degnen ville trods indtrængende opfordringer udefra ikke gifte sig med hende, da han var bange for børn! Først da pigen var i den mere modne alder, 50 år, blev de gift. Da var han sikker på, at faren omsider var overstået!

Feilberg roser befolkningen i høje toner. Den er veloplyst, opfører sig godt og overgår langt landbefolkningen og borgerne i de sjællandske købstæder. Da Feilberg-slægten netop

skal nedstamme fra de vestslesvigske bønder, føler han sig mere og mere som en af deres egne. Kirkebesøget vedblev at være meget stort. I sine erindringer skriver han: »Menigheden sluttede sig til min forkyndelse tilligemed mange udensogns tilhørere. Kirkeværgerne foreslog mig at lade kirkebesøgende fra andre sogne betale noget for adgang i kirken – et ægte jysk forslag, som jeg naturligvis afviste«.

Feilberg havde en kraftig stemme, og han kunne messe, så det var en lyst at høre derpå, og så havde han en enestående evne til at lægge mærke til karakteristiske replikker hos folk og gengive disse med små sete træk, der gør hans menneskekarakteristik så levende. Han beskriver forbavsende mange mærkelige præster af den foregående generation på egnen. En præst købte således sin egen hest tilbage på et marked i Varde. Mens præsten spiste, fiksede man den op med smukt flettet manke, og han betalte 10 rigsdaler mere, end han havde fået. Glad var præsten, da den lignede den gamle kære hest; desuden fandt den straks sin bås derhjemme! En anden præst havde drukket tæt ovre på Mandø og lavet skandale. Beboerne ville overmande ham og bringe ham til biskoppen. Men præsten kravlede op gennem skorstenen for bedre at forsvare sig fra taget. Dog, man fik fat i hans ben, bandt dem og trak ham ned og bragte ham til biskoppen i Ribe. Denne sendte ham siden til lægen, der internerede ham på hospitalet. Forsørgerkommunen Lemvig havde senere fået ham anbragt på et udvandrerskib til Amerika – med en enkeltbillet, forstår sig. Men skibet strandede i Biscaya-bugten, og nu gik turen hjem til fods og på knæ; han kom også til Vester-Vedsted, hvor Feilberg gav ham lidt penge.

En pastor Høhne i Roager levede ugift med sin bror, en forhenværende grosserer, og sin husholderske, en søster til den kendte grundtvigianer J. Chr. Lindberg. Han havde kun et par bukser, der var revnet bagi; dem skjulte han om

søndagen effektivt med præstekjolen. Bønderne snød ham ved at blande avner i kornet. Det var rimeligt, mente han selv: »I mine prædikener er der jo ikke rent korn uden avner«. I sin tid var han blevet svigtet af en pige og var derefter 10 år på Grønland. Hjemkommen fandt han pigen som fattig enke med flere børn. Han giftede sig ikke med hende, men delte sin lille løn med hende.

En stor kraftkarl var præsten i Vodder, der kunne få bersærkergang, og under et besøg hos ham var det lige ved at gå ud over Feilberg! Da samme præst engang prædikede i Skærbæk, blev det til et tre timer langt foredrag om Napoleon!

Der trængtes i høj grad til en vækkelse og en fornyelse af det kirkelige liv. Fra 1835 af havde beboerne nu og da haft lejlighed til at høre den berømte lægprædikant Peder Larsen Skræppenborg, der især berejste Nordslesvig. Han var kendt videnom, var en dygtig landmand, der tjente mange penge, levede selv yderst spartansk og var meget godgørende. Hver vinter startede han sit eget køretøj og berejste det meste af Jylland; her holdt han taler og vidnede overbevisende om sin tro og hjalp så vidt muligt folk både åndeligt og materielt. Oprindelig var han udgået fra herrnhutismen, men blev senere Grundtvigs discipel og fik nær tilknytning til højskolerne, især Askov, i hvis nærhed han boede på sin store gård.[1]

Den nye landsvækkelse udgik dels fra den slesvig-holstenske landskirke, især under indflydelse af den kendte præst Claus Harms. En anden er herrnhutisk med centrum i Christiansfeld og endelig en tredie, der er grundtvigsk præget og særlig stærkt gjorde sig gældende i sognene syd for Ribe. Det blev et meget stærkt hold af præster, der virkede her, alle bevidst danske, og en af de kraftigste er Feilberg.[2]

Den betydeligste af dem er L. Chr. Müller, der 1837 blev ansat i Ribe-Seem. Han blev Feilbergs nærmeste ven. De

var jævnaldrende og havde gået sammen på Borgerdydskolen. Han var en tid lærer på samme skole, havde der undervist Søren Kierkegaard, men er måske mest kendt for at have ført H. C. Andersen op til studentereksamen – et vanskeligt job! H. C. Andersen satte ham meget højt, og efter Müllers tidlige død – han blev kun 45 år – var han med til at støtte hans børn. L. Chr. Müller var en meget lærd mand og en dygtig historiker. På Sorgenfri hos prinsesse Caroline Amalie holdt han historiske foredrag, bl.a. for Grundtvig. Også H. C. Andersen har hørt ham der. I et brev til Ingemann 1834 skriver han: »Kandidat Müller med tilnavnet »den hebraiske« holder i denne tid forelæsninger over den danske historie; jeg har hørt det to gange, og det er ret interessant; han holder dem frit; det er en strøm af fortællinger, indflettede med digtninger af de ældre og nyere digtere. Hans organ er ikke smukt; det skader noget foredraget«.[3] Hans jævne og kærlige forkyndelse blev forstået af alle. Han var Grundtvigs tro discipel, og ved hans død skrev denne et mindedigt om ham, hvori der står:

Min ven som ikke mange!
Discipel uden svig![4]

Feilbergs karakteristik af ham falder godt i tråd med ovennævnte. Om hans konfirmationsundervisning siger Feilberg: I den »var en livlighed og veltalenhed, som bragte børnene til at spærre øjne og øren op, som var de bange for at gå glip af et ord ... Som forstudie noterede han nogle momenter, resten strømmede frem af en indre kilde, lige som af sig selv«. I 1842 blev han forflyttet, og i et brev til ham (6.5.1843) skriver Feilberg, at han savner ham ved deres konventer, fordi ingen kan blive mere ivrig. »På en måde har vi det også bedre, nemlig roligere, måtte roen kun ikke udarte til søvn, død. Uagtet al din urimelighed og ustadighed og dispositioner var der dog meget oplivende ved din

nærværelse, og det frygter jeg, vi ville savne«. I samme brev skriver Feilberg: »Sidst hos Gottlieb gennemgik vi en interessant skildring af Pascals liv og virksomhed, som du, hvis du ikke kender den, må skaffe dig til gennemlæsning, den findes i et af de sidste hæfter af Tidsskrift for udenlandsk teologisk litteratur«. At Feilberg var meget åndeligt interesseret og læste meget vises også ved, at han bestilte Schillers værker i Hamborg. Gottlieb, som her nævnes, var præst i Hvidding og virkede i samme ånd som Feilberg. Han blev snart Feilbergs gode ven, og senere blev hans søn Albert gift med Feilbergs datter Cecilie. Müllers efterfølger i Ribe-Seem blev den meget betydelige Dines Pontoppidan, far til digteren Henrik og præsten Morten. Han nærmede sig mere og mere det grundtvigske syn og fik senere nær tilknytning til Gottlieb. »Embedsmyndighed og kraftig selvhævdelse«, siger Henrik Pontoppidan om sin far i sine erindringer.

Man oprettede også et missionsselskab med Feilberg som formand, der dog snart blev afløst af en anden.

Under hans præstevirksomhed i Vestjylland var Tage Müller biskop i Ribe, han karakteriseres som en embedsmand af den gamle skole med streng pligtfølelse, men dog frisindet over for anderledes tænkende. Den langt yngre Feilberg hjalp ham over en religiøs krise efter en elsket datters død. »En grundærlig, samvittighedsfuld og troende mand«, kalder Feilberg ham.

For omtrent 100 år siden skrev A. D. Jørgensen i sin berømte bog »Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie« om læsningen af bladet »Danevirke« i dets første tid: Det er som at følge en skare af unge stridsmænd, der drager syngende i kampen, eller som at vandre i en skov i den tidlige morgenstund, når fuglene vågner en efter en, og ingen menneskelig magt er i stand til at få dem til at tie, fordi deres time er kommen.

Så poetisk og smukt skriver A. D. Jørgensen om den nationale danske vækkelse i Nordslesvig, der tog sin begyndelse noget før 1840. Den udgik fra to dansksindede professorer i Kiel, Christian Paulsen, født i Flensborg og Kristian Flor. Den sidste var påvirket af Grundtvig i synet på det folkelige. De, der skulle vækkes til dansk national bevidsthed, var de jævne mennesker, »almuen« (bønder og borgere), som man sagde dengang, og hele denne proces lykkedes, takket være ihærdige mænd rundt om i Nordslesvig.

Det nationale er nøje forbundet med det kirkelige. Den slesvigholstenske landskirke følte sig som hørende til Tyskland. Men det gjorde de mange danske nordslesvigske præster ikke, der for en stor del folkeligt og kirkeligt var Grundtvigs disciple. Til dem hørte Feilberg. Vi vandt krigen 1848-50, derfor måtte mange tyskuddannede og tysksindede præster forlade Nordslesvig. Dermed var den kirkelige enhed sprængt. Krigen havde også været en religionskrig.[5]

Feilberg kom hurtigt ind i den nationale konflikt. Der skulle bygges en ny skole i Sdr. Farup, og her indfandt ridefoged Riedel sig med en landmåler. Feilberg var villig til at afstå jord til skolen. Riedel boede i Toftlund, dog indbyrdes talte de to herrer tysk! »Det gik mig som et stik gennem hjertet. Var Sønderjylland erobret af tyskerne, siden vi havde tysktalende embedsmænd? Ikke en beboer i Vester-Vedsted sogn forstod dette sprog«. Al korrespondance om skolen til Feilberg var på tysk, derfor tog han den dristige beslutning at returnere alle skrivelser med bemærkning om, at han ikke var translatør i tysk! Feilberg holdt ud, til han vandt, men amtmand Johannsen i Haderslev var blevet hans fjende. Da Feilbergs gode ven Gottlieb senere var i audiens – dengang han søgte embedet i Hvidding – spurgte amtmanden ham, hvem der var hans nabopræster, og Gottlieb nævnte også Feilberg. »Han er en farlig mand«, sagde amtmanden: Han vidste det af egen erfaring!

Befolkningen var dansk, men politisk passiv, embedsmændene ordnede jo alt det administrative, men den reagerede, når der skete overgreb mod dem. De havde tillid til Feilberg, han måtte være egnet til at tale deres sag, derfor henvendte man sig til ham med ønsket om at få ham valgt til stænderforsamlingen. Han kunne dog ikke vælges, da han ikke var ejendomsbesidder. Feilberg henviste dem til Hans Andersen Krüger, kroejerens søn i Bevtoft. Han skulle blive danskhedens myndige og uforfærdede repræsentant udover 1864 til sin død 1881. Med rette var Feilberg senere stolt over, at han havde peget på Krüger. »Han regnede det for en af sine gode gerninger, at opmærksomheden blev henledt på Krüger«, skriver en sønnesøn til højskoleforstander P. Andresen, Vinding, december 1924.[6]

Feilberg mente heller ikke, at han i det hele taget kunne være folkets talsmand. »Her på vestkysten er folket så ligegyldigt for indenlandsk og udenlandsk politik, at præsten ikke kan optræde som repræsentant for sin menighed«. Dette skriver han 1844 til broderen, og 1846 skriver han igen til ham: »Almuen synes godt om, at jeg er folkelig og optræder skarpt mod øvrighedspersoners anmasselser; i øvrigt bryder den sig ikke om politik, ser vel endog med forkærlighed hen til det tyske væsen, der træder op med en vis glans«. At Feilberg sådan turde tale embedsmænd midt imod, gjorde, at folk, også langvejsfra, der havde retsklager mod øvrigheden, kom til ham og bad om hjælp, han måtte være klogere end mangen en sagfører. De kunne ikke forstå, at han måtte sige nej.

Feilberg var i disse år meget aktiv, både kirkeligt og politisk. Han var med til at oprette Rødding Højskole. Han var glad for, at »vor gamle lærer Flor i Kiel er valgt til bestyrer ... det er en garanti for en kristelig, folkelig og livlig undervisning«. Senere sendte han to af sine sønner på Rødding Højskole.

I 1844 var han sammen med sin yngre søster Nona, pastor Gottlieb og to skolelærere til Skamlingsbankemødet og vendte hjem »opmuntret og styrket til fortsættelse af den tålmodighedsprøve, vi her på grænsen har at bestå med de både energiske og seje talentfulde og bemidlede slesvigholstenere«. H. F. Feilberg mindes, at flere nordslesvigske førere kom på besøg i Vester-Vedsted præstegård, bl.a. Laurids Skau.[7]

I Grundtvigs ånd støttede han kampen for kirkelig frihed. Han var den første formand for Missionsforeningen for Tørning-len.

Man forstår godt, at når nyt politisk og kirkeligt initiativ skulle tages, var Feilberg med i forreste linie. Han havde en stærk stemme og formulerede kraftigt og klart, derfor kom han straks med i bestyrelser, undertiden som formand. Men snart blev han ængstelig, og man får en fornemmelse af, at han ikke straks kunne overse det frivillige arbejdes størrelse.

Men den væsentligste årsag til, at han ret hurtigt trak sig ud af praktiske foretagender, har han selv gjort rede for i sine erindringer: »Jeg følte mig efterhånden så dybt indviklet i det nationale liv, at åndslivet trængtes svært tilbage, om det end svagt blev ved at holde sig. Kærlighed til det himmelske fædreland lader sig jo nok forene med kærlighed til det jordiske, ja, kan næppe bestå uden denne. Dog falder det vanskeligt i så stærkt bevægede tider at tilvejebringe den rette harmoni mellem begge«: Han ville ud af al politik og søgte derfor flere stillinger nordpå, som han ikke fik. Embedet som præst og sjælesørger forblev for ham det vigtigste.

I 1842 blev det store kald ledigt i Skærbæk, og befolkningen ønskede Feilberg som præst. Det gav han afkald på, da han havde hørt, at P. C. Kierkegaard også søgte det. Til broderen Peter skriver han: »Sig ham (Kierkegaard) gennem hr. Lund, at vi behøver sådanne folk, som han er, han skal være velkommen, og jeg vil meget hellere have ham her på

egnen end selv have Skærbæk« – men ingen af dem fik embedet.

I Alslev var Feilberg blevet landmand, og det fortsatte han med at være. I Vester-Vedsted optog landvæsenet knap så meget af hans tid, han havde nu kendskab til det elementære. Han skriver mest om forskellen på jorden i de to sogne. Den egentlige markjord er nærmest dårligere end i Alslev, men de store marskenge giver godt med hø til kvæget om vinteren og er god græsning om sommeren, og »de såkaldte holstenske køer er en ypperlig kvægrace«. Kornavlen er dårlig og kun til eget brug, og knap nok det. Til en af de dygtigste bønder overlader han den »lille nordamerikanske svingplov«, der egner sig så godt til den stenfri jord. Til kartoffelland bruger han en hyppeplov, og den går sognet rundt, men bønderne vil dog ikke rigtig i gang med dyrkningen af kartofler.

Feilberg har også sans for naturen og glæder sig over det muntre liv om sommeren med det afvekslende arbejde. Da præstefamilien havde arvet penge både efter Feilbergs og Conradines forældre, tænkte han på at købe en marskgård! Landbruget i Vester-Vedsted må have været besværligt, da markerne var spredt på 40 forskellige steder!

1840-41 anlægger han en ny have, rydder det gamle væk, planter frugttræer, opkaster et dige om den mod floden og omgiver hele haven med et stort læbælte.

Hjemmelivet blev ofte afbrudt af besøg fra Ribe. Engang kom L. Chr. Müller til Vester-Vested med P. C. Kierkegaard og Vilhelm Birkedal. Müller foreslog et bad i Vesterhavets friske bølger, og Birkedal var straks med på det, men Kierkegaard og Feilberg holdt sig tilbage. »De to badende løb ud; nærmest land nåede vandet til anklerne, længere ude dækkede det næppe fodbladene, endnu fjernere så det ud som en stor spytbakke isprængt med udkrads af en kæmpe

tobakspibe«. Med dette maleriske billede ender Feilbergs beretning om denne badetur. Hvorfor Feilberg ikke ville med, kan man nemt gætte sig til!

En anden gang gik Feilberg sammen med Müller og den kendte kirkehistoriker Frederik Hammerich en tur i marskengene. De kom derved til at tale om, hvordan de var kommet til troen. »Hammerich var nået til tro gennem sin skønhedssans ad æstetisk vej. (Det samme var tilfældet med min svoger, kunstmaler Chr. Købke)«. Müller var gået forstandsvejen og Feilberg gennem en åbenbaring, som før omtalt. »Siden har jeg ofte tænkt på den oplysning, jeg fik af samtalen. Gud fører hvert menneske til sig ad den vej, der passer bedst for hans natur og opdragelse«.

Nogle optegnelser viser, at Feilberg interesserede sig for gamle folkeskikke. I 1844 har han været til barselgilde hos en husmand. »Imod sædvane dansedes der ikke, måske fordi pladsen var så lille. Hvad sker? En gammel pige og en midaldrende gårdmand giver sig til at synge: »Der var engang en ridder, en ridders søn o.s.v.«. Og så blev de ved fra kaffetid til kl. 11 om aftenen at synge ud med gamle lange viser, mens en ung gårdmand, en ditto skrædder og nogle flere af og til stemmede i med. Det er første gang, siden jeg er kommet til Vester-Vedsted, at jeg har mærket noget til kundskab om og interesse for gamle folkeviser. Jeg tror, violinen har forjaget dem. Opskrevne var viserne ikke at få, og ingen enkelt kunne klare dem, men de kom ud ved fælles kræfter og gensidig hjælp. Nu skal jeg dog se at have ud for dagens lys, hvad der måtte skjule sig i sognets kroge af den slags«. Det har Feilberg dog næppe fået gjort.

Ved et bryllupsgilde gik skafferen rundt med en kop til indsamling af penge til jordemoderen! Brudgommen og bruden, som ventes at behøve hendes hjælp, giver først og mest, dernæst de øvrige gæster under skæmt og latter. I vinteren 1842 havde Conradine det godt, og hun og Feilberg

tog med lyst del i sognets gilder. Conradine kunne danse hele natten. Deres avlskarl Peter (»der ikke drikker brændevin«) er den første balkavaler i sognet og åbner gerne ballerne med Grethe og Conradine (Grethe kan være Conradines yngre søster eller Feilbergs yngre søster).

I 1839 fik Feilberg besøg af en engelsk Lord Cleasby, der sammen med L. Chr. Müller kom for at se på bøndergårde, indretninger, skikke o.s.v.

Feilberg havde en kærlig forståelse for alt, hvad der rørte sig i jævne mennesker. Søren, en lille spinkel håndværksmand, hjalp til i høsttiden, og han var stærkere end alle andre. Han gik hver søndag i kirke, en inderlig from mand. Men han sov dybt under hele gudstjenesten. Da Feilberg spurgte, hvorfor han gik i kirke, sagde han: »Jo, hr. pastor, der er så mange fluer derhjemme«. Han fik lov at sove uforstyrret videre.

En uhyggelig begivenhed fandt sted i 1845. Biskop Tage Müller var netop på visitats, der ikke blev til noget. Den 29. september hørtes der ud på natten et mægtigt tordenskrald, som antændte kirkens spir, der brændte ned. En tid var selve kirken og præstegården i fare, men reddedes. Men kirkens inventar blev slæbt udenfor og blev meget beskadiget. En mand trak krucifikset over korbuen ud med en brandhage, bandede(!) og svor på, at »Vorherre da ikke skulle hænge og brænde op på et kors!« Kirkeklokken faldt ned og fik en revne. Den næste dag, der var en søndag, kom forskellige præster til bispemåltidet. De måtte nøjes med kold mad, hvorover en præst blev fornærmet![8]

Familien havde ret ofte besøg fra København bl.a. af Conradines forældre og maleren Chr. Købke. Og en yngre broder til ham cand. theol. Peter Købke boede længere tid i præstegården. Han var syg på legeme og sjæl. Feilberg skriver om ham, at han »har en overordentlig skarp sans for alle sjælelige og legemlige forandringer, hvorved han bringes

til idelig at vende sin opmærksomhed imod sig selv og kan ikke ret hengive sig til arbejde eller forlystelse, heller ikke med kærlighed slutte sig til Gud og mennesker«. Peter Købke døde i december 1839, kun 27 år gammel, et hårdt slag for Conradine, der holdt så meget af ham. Han var forlovet med Bolette Rørdam, som langt senere blev Feilbergs anden kone efter Conradines død.

Om kirken, præstegården og familiens dagligliv er vi særdeles godt underrettet, da Feilbergs og Conradines ældste søn Henning Frederik Feilberg nu er så gammel, at han kan beskrive det altsammen.[9] I 1890'erne besøgte han sit gamle barndomshjem og genså alle de kendte steder. Husene, syntes han, var blevne så små, egnen så fattig. Men den gamle kirke og præstegård lå der endnu som før for 60 år siden. Om dem skriver han i sit store værk »Jul« (1904):

Etsteds ude ved Vesterhavet ligger der en kirke, ikke der, hvor klitterne står som en skinnende hvid bræmme langs kysten og fylder luften med det støvfine, knygende sand, når stormen på sin vej over havet møder den, men der, hvor marsken, grøn, flad og frugtbar, strækker sig milevidt i syd og nord. Kirken er gammel og grå, har set mange slægtled gå ud og ind ad sine døre, har set børn døbes, vokse op, blive gamle og grå og omsider finde hvile på kirkegården udenfor, hvor de nu ligger stille, slægt efter slægt, og venter på opstandelsens morgen. Kirken har vel også engang været ung, men det er længe siden, og den har oplevet meget i sit lange liv, set det halve Europas folkeslag som fjender, den har prøvet ildebrand, storm, uvejr, vandflod; men hvor højt end havet nåede op i byen med de mægtige isstykker og det beske, salte vand, længere end til kirkebakkens fod nåede det aldrig og evnede kun at sende sit skumstænk op mod kirken. Men stormen fik fat i den og tumlede så længe med den svære jernstang, der bar fløjen, at den blev tvunget over mod øst; thi det ved der i egnen det mindste barn, at

stormen er en mægtig herre, som kræver, at alle bøjer sig for ham. Træerne, de få, der findes, kryber sammen og luder mod øst, menneskene bygger deres huse, så de vender gavlene mod vest og øst. Endda knager det i tømmeret en stormdag, og man lægger harver, stiger, hvad man har på taget, thi river stormen hul, går det med taget som med klitten: alt søndres og spredes.

I ly bag kirken ligger en gammel, vejrbidt præstegård, og mod øst strækker sig neden for kirkebakken bondebyen med dens lave huse. Præstegården har sikkert også engang været ung og rank, vel også et særsyn af pyntelighed, men det er længe siden, nu er den gammel og forslidt. Slægt efter slægt af præster er dragne ind ad dens dør; nogle er blevne trætte af ensomheden, tyngede af naturens barskhed, de forlod den og drog til andre egne. Ikke så helt få blev der, til de blev kaldte hjem af livets og dødens herre. De har nu også fundet en stille plads uden for det hus, hvori de færdedes. Græsset gror ved forårstid frodigt over de sunkne grave, sommeren pynter dem med små, blå klokker, røde nelliker, lillablomstret engelskgræs; lærkerne synger hvert år den samme sang over de dødes hoveder, og havet i vest stemmer jævnlig i med sin dybe bas.

Stuerne i det lave hus har genlydt af småbørns jublende glæde, af deres sagte gråd. Kirkegården blev børnenes legeplads, da de voksede til, og de døde var et stille folk, der ej tog børnene det ilde op, om de var lidt støjende i deres lege, om de brugte gravenes små høje til skjulesteder og skød tilmåls efter gravminderne. De lod børnene i fred, blandede sig aldrig i deres lege, kyste dem aldrig bort med truende ord eller barske miner.

Det er et stilfærdigt, inderligt og vemodsfyldt stykke prosa, H. F. Feilberg har skrevet, sådan som kun store kunstnere kan gøre det.

Interessen for almuens liv har han taget i arv fra faderen

og moderen. Inderligheden, det nøjagtige i beskrivelsen, den kunstneriske evne er beslægtet med hans store morbror Christen Købkes kunst.

Dagliglivet gik jævnt og stille. Børnene levede i tryghed, og H. F. Feilberg taler om det lyse og lykkelige barndomshjem trods den tynge, der hvilede over hjemmet ved moderens store skrøbelighed. Faderens arbejde var meget udadvendt, men børnene var gode venner med de mange solide tjenestefolk. Maden var tarvelig. Franskbrød kendtes ikke, kun sigtebrød nu og da. Det tunge, sure hjemmebagte rugbrød blev skåret i tykke skiver, derpå blev lagt flæskeskiver, der blev skåret i stykker på brødet. Kun sjælden fik man fersk kød, men det kunne ske, at et kreatur brækkede et ben, og så kunne man også få fersk suppe! Avlskarlen sad for bordenden, nederst drengen. Efter endt brug slikkede karlen sin træske ren. Koppen udenpå viskede han af med hånden, indvendig tørrede han den af med venstre albue, og derpå blev den sat i vindueskarmen. Smør var det knapt med. En vigtig kostbestanddel var et eller to læs fisk om året fra Vesterhavet. Dygtige husmødre var en nødvendighed, da mad og klædning afhang af dem. Penge fik man fortrinsvis ved salg af det røde malkekvæg. Store kvægdrifter kom gennem byen på vej ned til det store marked i Husum. Så var der liv i byen. Det kunne ske, at kreaturhandleren drog sydpå med en tudende trompeter foran sin vogn, hvor han sad på sit fyldte ageskrin.

I høslættens tid var maden bedre. Det var den hårdeste arbejdstid om året. »Folkene drog ud i marskengene midt på eftermiddagen, arbejdede, så længe de kunne se, lå i det våde græs på engen indtil et par timer efter midnat, slog atter, mens græsset var dugvådt, og kom med larm og sang kørende ind i gården den næste formiddag, sultne, trætte, søvnige. Pigerne havde så den ferske suppe og den bedste mad rede, men især de første dage var slætkarlene jævnlig så

nedslagne, at de »sprang efter leen«, d.v.s.s fik trækninger i armene, der næsten gjorde det dem umuligt at spise søbemad. Klumperne kunne flyve ud af Mortens ske langt hen på gulvet«. Sådan fortæller H. F. Feilberg. Og han giver en nøjagtig beskrivelse af, hvordan høet blev sat i stak. I tusindvis stod stakkene hen over den store grønne vidtstrakte flade. Overalt mennesker i travlt arbejde. Og derude i vest det spejlblanke hav, nu og da en søfugls skrig, ellers kun summen af insekter, sus af vestenvinden. Og så luftspejlinger i vest, Mandø og Rømø løftede sig over havet og deltes af sunde og fjorde.

Desværre giver H. F. Feilberg ikke nogen beskrivelse af stuerne i præstegården. Kun køkkenet og bryggerset beskriver han. Kun svagt lys kom der ind i det store køkken gennem de små blyindfattede vinduer. »Væggene var malet med kønrøg og kalk, i grupper på tre og tre hvide pletter, store som kronestykker«. I den store åbne arne stod der en trefod til at sætte gryden på. Når de store lyngtørv brændte, hørtes en knækken af småsten, der sprang. Henne ved vinduet stod det lange køkkenbord, hvor tjenestefolkene spiste, og så var der murstensgulv – de fleste steder nøjedes man med lerstampet gulv. I bryggerset var der lagt brosten. Foran ovnen var en grav, i hvilken aske og kulstumper ragedes ned, og så kunne brødene sættes ind til bagning. Der kunne lægges hylder på fremspringende kanter i ovnen, når man tørrede malt. Præsten måtte nok lave brændevin, hvad ellers var forbudt. Det var et privilegium, et løntillæg og billigt for staten! H. F. Feilberg husker, at man i præstegården kun har lavet brændevin en gang.

Det ser nu ikke ud til, at præsterne i gennemsnit har været mere ædruelige end andre!

Drengene gik med far ved hånden lange ture, spændende, når solen skinnede varmt om sommeren, eller om vinteren efter en stormflod, en solrig dag, når farverne blev så stærke,

og den hvide skinnende skrueis blev optårnet i små bjerge, og den blå himmel spejlede sig i den nydannede is, så det gjorde ondt i øjnene. Moderen kunne også være så rask, at hun var med.

Det var en fantastisk stor legeplads for børnene på de store enge og den brede strandbred. Spændende var alle de ting, man kunne finde efter en storm: brogede fuglefjer, træstumper, døde havfugle o.s.v. Havet virker dragende, og tankerne flyver længere ud end til synskredsen, bort til fjerne lande. Flere af Feilbergs børn kom langt ud i verden. En af dem kom til at leve sit liv i det fjerne Østen.

Af folkene hørte H. F. Feilberg mange historier om spøgelser og genfærd, og de gik over i børnenes lege! »Jeg mindes, at blandt de andre fælleslege med jævnaldrende kammerater i byen, har vi også leget »varsel«, en af os gav genfærdets rolle og kyste naturligvis hele flokkken. Jeg nævner det blot som et eksempel på, hvor stærkt endnu dengang forestillingerne om åndernes skjulte verden var rodfæstet blandt folket, den gik igen i småbørns lege«.

Sådan indviedes H. F. Feilberg til sin store livsgerning, der i folkemindekredse har gjort ham verdensberømt.

En 30 år senere, nogle mil længere sydpå, hørte en dreng også megen overtro fortalt af tjenestefolkene og andre, og han oplevede den vestslesvigske natur på lignende vis. Det blev til verdenskunst, Emil Nolde.

Den største fest om året for børnene var julen. Forud gik en travl tid med rengøring, bagning, slagtning o.s.v. Om selve juleaften fortæller H. F. Feilberg:

»Men når så kirkeklokken oppe i det gamle tårn begyndte at kime og ringede festen ind, kaldte den syge mor sine småbørn hen til sin seng og fortalte dem om minderne, der knyttede sig til julen: engang i gamle dage, for længe, længe siden var det, havde Adam og Eva gjort, hvad de ikke måtte, de fik deres straf, blev jaget ud af Paradisets dejlige have, og

døren blev slået i lås bagved, og vagt blev der sat med flammende sværd. Så kom og gik slægt efter slægt her på jorden, alle længtes de tilbage til den dejlige have, men hver gang en af dem søgte døren op og ville gå ind, fandt han den låset og blev jaget bort. Adam og Eva havde fået løfte om, at døren engang igen skulle blive lukket op, men slægterne ventede og ventede i mange hundrede år, og alt blev ved det samme. Endelig, da der var gået årtusinder, kom julenat: døren blev lukket op, og al Himmeriges lys og herlighed skinnede ud igennem den, englenes talløse skarer drog frem og sang, så det lød ud over den hele vide verden og ind i alle grædende menneskers hjerter, at nu var den låsede dør igen åben, vagten var borte, og den, der i tiden skulle tage alle mennesker ved hånden og føre dem ind i Paradishaven, var det lille barn Jesus i Bethlehem. Hyrderne ude på markerne vågnede og så sig forundret om, men da de blev engleskarerne og det strålende lys var, kunne de se lige ind i Gud Faders sal og kunne forstå, at frelseren skulle findes i Bethlehem; så satte de en mand til at passe køerne og fårene, løb så hurtigt de kunne ind til byen og traf ganske rigtig der Jomfru Maria, der sad med sin lille dreng på skødet. Men de sagde allesammen straks til hende og Josef, at de ville med ind i Paradishaven, og at de nok skulle lade være at røre Kundskabstræet, om de bare måtte få lov til at spise af Livstræets frugter. Når de så engang kom og bankede på, ventede de, at Jesusbarnet ville lukke op for dem, og de måtte allesammen derind. Maria lovede dem jo, at hun skulle nok huske at sige det til sin lille dreng, når han blev stor.

Da nu englene havde sunget julesalmen og forrettet Gud Faders ærinde, fløj de igen tilbage og lukkede døren efter sig, og så blev natten lige så mørk, som den var før. Nej, dog ikke helt; thi hvor døren havde været, satte Gud en dejlig, klar stjerne, der lyste ud over den hele vide verden, lige ud til Østerland, hvor de hellige tre konger boede. Og alle, som

så stjernen, vidste nu, at den nye kongesøn var født, Fredskongen, som alle menneskehjerter havde længtes efter, siden Adam og Eva var gået ud i den store, onde verden, hvor der groede torne og tidsler, og hvor der var så mange bedrøvede voksne mennesker og så mange små børn,der græd.

Og børnene hang ved deres mors læber, de så det altsammen så tydeligt for sig. Hendes fortælling blandede sig i deres sind med eventyrene, de havde hørt om det strålende land, hvori Alfefolket boede, og når de så solen gå ned ude over havet gennem de røde skyers funklende port, tænkte de sig, at de så ind gennem Paradisets døre. Der dannede sig et lyst, strålende billede i deres tanker. Den lille, fattige dreng skulle vinde sin dejlige brud og sidde ved siden af hende med guldkronen på sit hovede, mens alle folk råbte hurra og var glade over, at den rette omsider var kommet, og billedet fra barndomsdagene blev ved med at bo i deres sind, også da de var blevne gamle og grå og bøjede under livets modgang og sorg. Den gamle julehistorie fortalte de til deres børn først, og siden, når børnebørnene kom i besøg hos dem, kunne de tage den mindste på skødet, samle de andre omkring sig og fortælle den gamle julehistorie om og om igen, så børnebørnene til sidst rettede bedstefar, når han glemte et eller andet, som nødvendigt hørte med.[10]

Gennem denne julefortælling, og som vi senere skal se gennem sit åndelige testamente, skrevet kort før sin død, har Conradine Feilberg klart og tydeligt givet udtryk for sit poetisk fromme sind.

Som det fremgår af det foregående, var Feilberg blevet stærkt engageret i det politiske liv, og ofte længtes han ud af det; derfor søgte han et par gange embede nordpå, bl.a. til grevskabet Trolleborg og Ørsted i Århus Stift. På Feilbergs vegne søgte broderen Peter Hammelev ved Haderslev efter opfordring af Laurids Skau. Vester-Vedsted var også et

besværligt sogn, da det dels var under kongerigsk, dels under slesvig-holstensk administration. Den vigtigste årsag til at flytte var Conradines svage helbred, selv om hun nødig ville; klimaet var barsk, derfor ville et sogn længere østpå være at foretrække.

I sommeren 1846 fik Feilberg audiens hos Christian VIII, der opholdt sig på badeanstalten på Før. Kongen var på forhånd indtaget imod ham, men Feilbergs personlige optræden ændrede kongens syn. Feilbergs gode ven Peter Rørdam, der stod Caroline Amalie nær, har sikkert talt Feilbergs sag. Det endte med, at han udnævntes til præst i Ullerup på Sundeved året efter.

I stedet for at komme ind i roligere forhold begyndte dermed det mest bevægede afsnit af Feilbergs liv.

1. Om Peter Larsen Skræppenborg, se Minder fra gamle grundtvigske Hjem V, 1925, 11-26.
2. Pont. Th.
3. Bille og Bøgh: Breve fra H. C. Andersen, I, side 261 f.
4. Grundtvigs Poetiske Skrifter, 7, side 514.
5. Pont. Th.
6. PA. RA.
7. N. Sø., 9. jan.
8. Fra Ribe Amt 1925.
9. Sdj. Årb. 1897.
10. »Jul«, I, side 125-27.

Præst i Ullerup 1848-64

1848-50

En af ansøgerne til præsteembedet i Ullerup var den kendte præst J. W. Marckmann i København. Han havde lignende nationale og folkelige interesser som Feilberg, men var meget mere kendt i politiske kredse. Til ham skriver Feilberg i et brev af 19.12.1847:[1] »Det forundrer mig, at kongen ikke har foretrukket dig til Ullerup, da han dog ikke kan være ubekendt med din patriotiske iver. Han har måske frygtet, du skulle blive for glødende, for meget angribende? Eller er det din konstitutionelle feber, der lader ham befrygte, du kunne få vilde bier i hovedet? – Du har ikke noget navn blandt hovedstadens talere, men har kongen ventet i mig at fremstille en god taler, så har han både efter min og mine venners dom taget fejl. Hvorom alting er, skal jeg nu til pladsen ..., og jeg er heller ikke uden håb om, at Vorherre vil bruge mig der til gavn for kirke og fædreland. Dog må jeg oprigtig tilstå, det er mig ganske mørkt, hvorledes jeg skal tage fat både på det ene og det andet. En bondeskole. Det er muligt, når jeg blot havde gaverne (her er nogle ord ulæselige) ... den administrative dygtighed«. Så anbefaler Feilberg Marckmann at søge Varnæs, der snart bliver ledigt. »I Karstensen og mig vil du finde medhjælpere. Du kan jo forresten besøge mig i Ullerup og således gøre dig bekendt med forholdene derovre«. Det må have været en stor skuffelse for Marckmann, at han ikke fik Ullerup. Han havde allerede i august 1847 udtænkt en plan om oprettelsen af en skole i præstegården.[2] Til sidst skriver Feilberg i brevet: »Hils din kone. Sådan en kone skulle vi måske også have til Sundeved. Hun kunne måske omvende flere slesvig-holste-

nere end du og jeg tilsammen; thi de folk trænger til at lære, at der gives ægte dannelse udenfor Det Hellige Romerske Rige«.

Først 1850 blev Marckmann præst i Nordslesvig, i Hoptrup.

I samme brev meddeler Feilberg, at han har været på Sundeved. Men først den 21. januar 1848 udløber nådensåret for Meyers enke, og først efter den tid kan han forlade Vester-Vedsted. Han fortsætter: »Min provsts kone i Sønderborg kunne jeg på et besøg ikke konversere. Jeg kan ikke tale ordentlig tysk og vil derfor ikke tale det sprog, og hun forstod ikke et ord dansk. Min nabopræst Godts små børn kunne hverken tale eller forstå dansk, skønt faderen er dansk prædikant og moderen fra Als. Faderen er desuden en husmandssøn fra Sundeved og skal være en meget kristelig mand og en ypperlig prædikant ... Vil kongen gøre noget for Sundeved, må han nødvendig skikke gode danske mænd til det ene kald efter det andet i Sundeved. En svale gør ingen sommer«.

Det var yderst urolige og uregelmæssige forhold, Feilberg og familie gik ind til: Krigen 1848-50. Han flyttede til Ullerup i januar 1848 og meldte sig hos provst Jensen i Sønderborg, der virkede energisk for kirke og skole. Pastor Oluf Meyer i Ullerup var død 1847. Han var rationalist, og der trængtes i høj grad til en kirkelig fornyelse, der før Feilbergs tid var begyndt med nogle dygtige tyskuddannede kapellaner. En af dem var M. H. Kaftan, far til den senere generalsuperintendent Th. Kaftan, der indtil 1914 også har holdt visitats i Ullerup.

Det var en meget besværlig flytning til Ullerup. I en mørk nat kørte han forkert og måtte overnatte hos en præst. Da det sidste læs kom til Ullerup, hørtes kanontordenen fra Bov. Enkefru Meyer turde derfor ikke længere blive i præstegården og lejede en mand til at køre sig til godset Endrup-

holm, hvor hendes datter var gift. Før hun tog af sted, trak hun en pose med sølvpenge ud af kakkelovnstromlen og begav sig bort med yderligere et par kufferter. Feilberg, Conradine og Store Maren overtog nu husholdningen. Efter gudstjenesten første påskedag kørte Feilberg til Vester-Vedsted med sine to ældste drenge, Henning Frederik og Peter Berend, der gik i Ribe Latinskole. Et par dage senere hørte han så om slaget ved Slesvig, hvor vi led nederlag. Feilberg skyndte sig at sende sine yngre børn med lærerinden til Ullerup; selv turde han ikke rejse, da han var bange for at blive arresteret. I Ribe havde han en ejendommelig oplevelse: Borgerne lavede en mængde dilettantiske forskansninger i byen mod en eventuel fjende. Feilberg spurgte en, om de nu kunne stole på deres effektivitet mod tyskernes kanoner. Straks råbte man forræder efter ham, så han måtte snige sig ind til amtmanden!

Han ville se at komme til Sundeved over Fyn. Men en vogn kunne han ikke få, hvorfor han begav sig af sted til fods. En halv mil uden for Ribe satte han sig på et vejdige og spekulerede over, hvor lang tid det ville tage at komme til Snoghøj. Så kom der en vogn kørende med kusken alene på sædet og med to damer bagpå. »Nej, hvilken lykkelig tilskikkelse!« råbte de begge to. »Det er jo pastor Feilberg! Gudskelov, vi er så bange for at køre denne tur«. Feilberg blev modtaget som beskytter, og glad var han, og de nåede Snoghøj henimod aften, men kunne ikke blive færget over, da det myldrede med folk. Så sagde en af Feilbergs to damer til færgemanden: »A æ Jens Knudsens kuen å vil så gerne øver«, og så gik det hele af sig selv. Jens Knudsen var kreaturhandler, og færgemanden kendte ham godt fra de store kreaturoverførsler til København. Han er forfatteren Jakob Knudsens bedstefar. Feilberg stod af i Odense, og den næste dag igen nåede han Als, boede hos pastor Krogh-Meyer i Ulkebøl, men kunne ikke komme over til Sundeved.

Så rejste han tilbage igen, kom til København! Sejlede så til Sønderborg, boede atter i Ulkebøl, gjorde igen en sviptur til Odense, kom igen til Sønderborg og gik med soldaterne over broen og blev modtaget af Karstensen i Dybbøl præstegård, og endelig den 29. maj, netop månedsdagen efter afrejsen fra Ribe, vandrede han mod Ullerup. Men foreløbig kom han kun til Kasmosdam – der var tyske soldater allevegne. I et brev til broderen (31. maj) skriver han: Jeg fik en karl til at vise mig vej fra Kasmosdam gennem et krat over Junkershof og Philipsborg til Ullerup, thi på landevejen sås tyske husarpatruljer«. Krattet, han taler om, må være den lille skov Vestermark. I sine erindringer kalder han de store engdrag mellem Philipsborg og Junkershof for Philipsdal. Endnu den dag i dag er det let at følge Feilbergs vej med de mange tætte hegn ned til Ullerup præstegård.

Her stod alt vel til. Conradine, der snart ventede sit niende barn, var blevet særdeles godt behandlet af hannoveranerne. Generalen boede i kaplaniet lige ved kirken. Fra ham bragte en oberst, der boede i præstegården, kager og konfekt til børnene. Ingen dør måtte åbnes med støj. Oberst Ruppstein listede rundt på tæerne for ikke at forstyrre. Det hele synes at have været en idyl. Feilberg skriver således til broderen: »Det skal have været meget morsomt, når vore piger spillede Kav (en udendørs børneleg) med de tyske soldater i gården, og de råbte højt til hverandre og skoggerlo over hverandres sære og uforståelige talemåder, eller når pigerne kaldte dem »herein zum Kaffeetrinken«, eller når tyskerne ville sige Store Maren og Lille Maren smukke ting. Når de ikke syntes, tevandet var sødt nok, rørte de om med teskeen og sagde: Süss, süss, süss! indtil pigerne kom med sukker«.

Da Feilberg holdt gudstjeneste Kristi Himmelfartsdag, blev han af et bud fra general Rye, der opholdt sig i Ragebøl, kaldt udenfor med den besked, om Feilberg kunne

skaffe en pålidelig mand, der kunne undersøge, om preusserne, der havde forladt Jylland, havde sluttet sig til forbundshæren. Da gudstjenesten var forbi, kom Feilberg til at følges ud med Filip Rehhoff fra Ullerupmark. Bag hans gård lå e Potstej, og her boede aftægtsmand Jørgen Lorentzen, lidt berygtet som krybskytte, men kernedansk. Han havde i sin tid været med de danske tropper i Belgien, der sammen med De Forenede Hære kæmpede mod Frankrig. Feilberg bad Rehhoff sende Jørgen Lorentzen op til præstegården, helst endnu samme dag. Lorentzen mødte og var straks villig. Feilberg forklarede ham sagen: Han skulle straks begive sig af sted for at udforske, hvor de tyske tropper var. Den venlige oberst Ruppstein havde heldigt nok glemt et broget uldent tæppe i præstegården; det fik Lorentzen med, samt et brev fra Feilberg til Ruppstein, hvori han takkede ham for god behandling af præstefamilien. Lorentzen, der kendte egnen ud og ind, gik langs stranden til Varnæs, spurgte sig for og traf endelig Ruppsteins tjener, hvem han gav tæppet og brevet! Men på vejen hjem blev han arresteret af en dansk dragon og en jæger. De var i vildrede, hvor de skulle føre ham hen. »Til præsten i Ullerup!« mente Lorentzen. Der kunne de få nærmere besked! Og efter Feilbergs anvisning bragte de ham til general Rye. Han var tilfreds med Lorentzens spionage og gav ham tre rigsdaler. Feilberg var nu ikke helt rolig ved situationen, han pakkede kuffert, parat til at forsvinde fra præstegården, da han var bange for, at hjemmetyskere skulle have set de tre herrer på vej fra Varnæs til Ullerup. Der skete dog intet. Conradine var noget ked af at miste det gode tæppe!

Omkring 6. juni begyndte preusserne at røre sig på egnen og anbragte forposter. Den 10. juni blev datteren Nona født, det yngste af Feilbergs børn. Da der ved fødslen var stort blodtab, var en læge fra Gråsten nødvendig. Feilberg sagde til en mand, der hed Jens Sofie (Sofie har sikkert været

udtalt Soffi med betoning på i'et): »Kan De snige Dem gennem de tyske forposter til Gråsten og anmode læge Clausen om at komme til Ullerup præstegård«. »Ja, det kan æ, for e tyskere er dumme, dem kan æ sawt narre«. Få timer senere kom lægen; han var slesvigholstener og fik derfor straks den kommanderende generals tilladelse at passere forpostlinierne. Men der skulle også hentes medicin, og lægen konsulteres. Det besørgede børnenes lærerinde Emma Bugge, og det gik godt et par gange. Hun gik først til Bøjskov og blev der til om eftermiddagen, så gik hun til Gråsten, og på hjemturen gjorde hun ligeledes ophold på Bøjskov. Men majoren havde iagttaget hende, og hun blev arresteret. Hun protesterede og fremviste medicinen. Det hjalp ikke. En gardist sendtes med medicinen til Ullerup. Frk. Bugge bragtes til divisionen i Holbøl, og derfra ville man sende hende til Flensborg, men hun lavede et sådant vrøvl, at man skyndsomt lod hende komme tilbage til Bøjskov og derfra til Ullerup!

Conradine blev rask, barnet blev døbt Nona Lovise (Nona, den niende i rækken) og holdt over dåben af degn Thomsens kone – Nona ville altid kaldes Lovise senerehen!

Våbenstilstanden i Malmø den 26. august afbrød fjendtlighederne i syv måneder, men det var fjenden, der regerede landet, og Feilberg ville ikke bekendtgøre den tyske regerings anordninger.

Da gudstjenesten den 17. søndag efter Trinitatis var forbi, »gik min kone først ud af kirken, men kom tilbage og tog min arm for at dele skæbne med mig. Hun havde nemlig set en gendarm stå ved indgangsdøren«. Han var høflig og venlig og forsvandt. Men han havde skullet iagttage, om Feilberg læste anordningerne op, hvad han ikke havde gjort. Et par dage senere kom den provisoriske herredsfoged Nissen fra Broager med afskedigelsen. Andenpræsten Hjort

blev konstitueret som sognepræst. Feilberg prøvede at redde situationen ved at rejse til Åbenrå for at tale med provst Rehhoff. Der var kun to slesvigholstenske familier i sognet, der ønskede tysk gudstjeneste! Feilberg tilbød at prædike om eftermiddagen, og Hjort kunne overvære gudstjenesten for at passe på, at der ikke dreves politik. Rehhoff var venlig, men blev forbavset over Feilbergs dristige forslag. Det politiske var vigtigere end det kirkelige. »Han (d.e. Rehhoff) forsikrede mig, at Slesvig aldrig havde hørt Danmark til, skulle aldrig komme under Danmark. Sundevedderne var hverken dansktalende eller dansksindede, men kun temporært forvildede af propagandaen, samt ytrede den formening, at han selv kunne pakke sammen og rejse af landet, om jeg igen blev præst i Ullerup« – Godt et år senere blev Feilberg igen præst i Ullerup!

Mens de to herrer talte sammen, kom Hjort ind ad døren! og Rehhoff spurgte ham om, hvad han mente om Feilbergs forslag. Han sagde: »Der kommer ingen i kirke hos mig om formiddagen«. Det lo den kirkens mand ad. Han bød dem begge ind til te. Sådan endte denne ejendommelige audiens.

Bagefter gik Feilberg hen i kroen for at få spændt for til hjemturen. Han har åbenbart fortalt værten om sit møde med Rehhoff. »En som R. er let at tæmme. Han skulle blot dømmes til at tærske raps i to dage og betale 2000 rigsdaler i bøder, så skulle han blive ked af at agitere for hertugen af Augustenborg«, var værtens afgørelse.

Afskedigelsen skete den 22. oktober, men først den 14. november fik Feilberg den skriftligt tilsendt med ordre om at rømme præstegården inden den 25. november. Han fik således 10 dage til det. Den 24. sendte han Conradine med børnene til Ketting præstegård på Als. Som før omtalt var de to ældste Henning Frederik og Peter Berend i Ribe, Cecilie, Christian og Niels kom i god pleje hos svogeren

Petersen i Odense. Kun de to yngste Carl og Nona var hos moderen. Tjenestefolkene blev sendt til Ribeegnen, hvor de hørte hjemme.

Feilberg selv blev endnu nogen tid i sognet. Efter indbydelse flyttede han ud til en boelsmand P. Christiansen i Brobøl (eller Rufas), der boede meget afsides. Møblerne fra præstegården anbragtes på nærmeste nabo, Math. Petersens loft på Holmbogård. Et par heste og et læs havre tog Jens Andresen sig af. Feilberg ville så længe som muligt være i forbindelse med sine sognefolk og »levede højt af slagtede gæs og gåsepølser« hos P. Christiansen. Da Feilberg senere også var rejst til Als, kom slesvigske dragoner til gården for at visitere, men fandt kun en efterladt kuffert. Hvad dragonerne (befolkningen kaldte dem »de blå kæltringer«) ville, fik Feilberg aldrig oplyst. De havde kun sagt, at de var veltilfredse med, at Feilberg ikke var der.

De andre præster måtte også forlade Sundeved, provst Stephensen i Broager og Karstensen i Dybbøl. Karstensens efterfølger hed Axelsen. Han havde adskillige konfirmander til undervisning, men de havde aftalt, at de ikke ville svare – de havde vedtaget det ved lov! Den første, der sagde noget, skulle have prygl bagefter og udnævnes til slesvigholstener!

I den forbindelse skal det nævnes, at en veteran fra 1864 lidt efter 1920 har nedskrevet nogle erindringer fra sit barndomshjem i Ullerup under Treårskrigen.[3] Han var da ti år gammel, og han skriver, at »krigen gjorde os bevidst danske, og ikke mindst vi drenge var ivrige efter at dokumentere vore danske sympatier. Stor betydning fik sangen Dengang jeg drog af sted. Den bragtes til Ullerup af en mand, der solgte skillingsviser, og han lærte med det samme drengene at synge den. Dens æggende melodi og jævne, folkelige udtryk greb folk og vakte stemninger til live, som de næppe før havde været sig bevidst«.

Husholdningen på Als blev i Ketting præstegård ført af

provst Stephensen, der boede der med kone og ti børn, og da tjenestefolk og forpagteren også opholdt sig der, har det været en ordentlig indkvartering. Fra søndag aften til onsdag boede Feilberg hos sin familie, men resten af ugen plus søndag til efter gudstjenesten var han i Asserballe, hvor han var sognepræst og fik forplejningen af pastor Schlaikiers tjenestefolk. Præsten selv, der var tysk, var sendt bort. I den tid fik Feilberg ingen løn; fra Ullerup kom intet, og Schlaikier var endnu ikke dømt og fik derfor stadig alle embedsindtægter. »Søge andet embede kan jeg ikke. Dels ville det gøre et ubehageligt indtryk på de noksom trykkede Ullerupper mænd, som da ville antage den danske sag for at være forloren, dels er jeg bunden til kald og menighedens sågodtsom enstemmige begæring til kongen om at skaffe mig tilbage. De har godt håb«.

Feilberg købte en ridehest på en auktion i Augustenborg, en pasgænger, der var overmåde behagelig at ride på. Men kirkegangen i Asserballe var kun lille, syntes han. I Ketting befandt familien sig godt. Provsten og hans familie var venlige, jævne og gode mennesker. Feilberg stiftede nye bekendtskaber blandt de mange officerer og læger. Hjemme i Ullerup var der dårlig kirkegang, og Hjort havde meget små indtægter. Man ofrede i stedet for til den dansksindede degn Nicolai Thomsen, der var fra Blans og var degn i Ullerup fra 1828-62.

Efter våbenstilstandens udløb i foråret 1849 stod den første kamp ved Ullerup, langfredag den 6. april. Midt i byen på kirkepladsen brændte fire huse. Den værste kamp fandt sted ved Philipsborg og bagved i »den grønne gyde«.

Feilberg besøgte Ullerup lige efter slaget. Han lod sin hest stå hos mølleren i Kasmosdam og vandrede derfra til Ullerup og så, at huse var brændt. Et af dem var Christen Nielsens hus lige op ad kirkegården. Hans kone, der var ved at føde, måtte man bære ud af det brændende hus i senge-

klæderne. Næppe var tyskerne flygtet, før farver Hansen hejste Dannebrog, meget farligt, da tyskerne kunne vende tilbage. Feilberg sagde til ham: »Kunne De ikke have et slesvigholstensk flag og lægge det ved siden af det danske?« »Nej, det kan jeg ikke, for så kunne de tage det og hejse det op på min flagstang!«

Påskedag red Feilberg tilbage til Als. Sejren ved Ullerup fordunkledes af tabet af »Kristian VIII« og »Gefion« i Eckernførde fjord, og lidt senere tabte vi slaget ved Kolding. Feilberg var urolig, og uden at spørge biskoppen rejste han med familien til Odense, hvortil svogeren etatsråd Petersen havde indbudt dem. Den 1. maj var han i København, hvor han boede hos sin svigermor, og herfra sendte han et brev til biskop Hansen, hvori han skriver: »I vinter mærkede jeg, at mit helbred var meget svækket. Det faldt mig vanskeligt at besørge mit embede, indtil konfirmationen var afholdt i Asserballe. Derefter måtte jeg give mig under en læges behandling, medicinere og i længere tid afholde mig fra prædiken som for kulde og rå luft, da mit altid svage bryst var stærkt angrebet«. Fra biskop Hansen fik han senere en velfortjent irettesættelse.[4]

Den 6. juli kom meddelelsen om sejren ved Fredericia, hvor den danske hær blev anført af general Bülow. Samme dag om eftermiddagen kom de første sårede til Odense. Feilberg blev af provsten udnævnt til feltpræst for garnisonen, og hans daglige arbejde var nu sygebesøg til de 11 lazaretter, desuden holdt han søndagsgudstjeneste i forskellige skoler. Når han stod på en trappeafsats, og dørene var åbne i stuerne, kunne han høres fra mange senge. Omkring ham kunne der være en ring af lettere sårede med bind om hovedet eller armen. Hans kraftige røst og sang kunne her rigtig komme til udfoldelse. Overlægen sagde til ham, at når han besøgte tyfuspatienter, skulle han tage en nellike i munden og undgå synkning af spyttet. Han måtte forrette

mange begravelser, og i sine ligprædikener nævnte han aldrig, at soldaterne var gået i døden af kærlighed til fædrelandet; det kunne være forkert. »Vor opgave her i livet er at være soldater i Jesu Kristi hær. Jeg talte mere til de levende end om de døde«.

Henpå sommeren forlod Feilberg Odense for igen at få sit embede i Ullerup. En dag spadserede han forbi præstegården og så med vemod træerne bugne af Gråsten- og Nonnetitter-æbler. I Blans fik han en hurtig middagsmad hos dyrlæge Mathiesen. En pose kryddertvebakker på et søm ved kakkelovnen leverede fylden til kogt mælk. Mens han spiste denne formad, lavede konen en æggekage med flæsk. En sådan pose med tvebakker ved kakkelovnen fandtes i mange hjem dengang. Feilberg boede hos proprietær Friis på Lundsgård. Han var enkemand med to sønner og tre døtre og havde sin mor hos sig som aftægtskone. Her havde han det godt og besøgte jævnlig befolkningen. Han ventede kun på ordre til at få Friedrich Petersen ud af præstegården. Han var kommet fra Notmark, en ivrig slesvig-holstener, og var derfor af danske bønder ekspederet over Alssund til Sundeved og var draget ind i Ullerup præstegård som Feilbergs afløser.

Ordren om at få ham ud kom i januar 1850. Petersen protesterede, tyskerne ville dog snart bestemme over forholdene i Slesvig, mente han. Feilberg gav ham lidt henstand. Ved afskeden røg de en fredscigar, drak et glas rhinskvin og sås aldrig siden.

Fr. Petersen var præstesøn fra Højer. Han var tilhænger af Harms, den kendte vækkelsespræst i Kiel. Fr. Petersen var en dygtig prædikant, som i det lille Uge sogn ved Tinglev havde fremkaldt en vækkelse. Det samme skete i Notmark, hvor han blev ansat 1846.[5] I Ullerup var der kun få i kirke, men de, der kom, roste hans prædikener, og han havde flittigt besøgt syge i sognet, fortæller Feilberg.

I 1856 udgav Fr. Petersen bogen »Erlebnisse eines Schleswiger Predigers in den Friedens- und Kriegsjahren 1838-1850«, en bog, der er gennemsyret af had mod danskerne, især mod grundtvigianerne. Han er meget belærende og påberåber sig altid, at han har Gud på sin side. Man skal lede længe efter noget mere selvretfærdigt. Hans danskerhad kan blive helt latterligt. Han siger således, at danskerne råber Hurræh. Hurrah kan de ikke råbe. Martensen, som han i nogen grad sympatiserer med, kaldes »tysk-danskeren Martensen«! (Martensen var jo født i Flensborg). Hadet stiger, jo længere man kommer frem i bogen, og højdepunktet er hans »karakteristik« af Feilbergs virke i Ullerup i slutningen af 1849. Petersen var flygtet før slaget ved Ullerup og vendte først hjem 2. påskedag. Der var endnu blodpytter på Ullerup gade, og i kaplaniet og kirken var der mange spor af kugler, skriver han.

Petersen erklærer sig at være ærlig slesvigholstener; det er hans »forbrydelse«! Om Feilberg skriver han: »Han har aldrig brudt sig om skoler, aldrig besøgt syge, aldrig drevet sjælesorg. Derimod har han daglig været i værtshusene. Han går fra hus til hus, antaster enhver karl på gaden for at spørge: har de tyske skurke også villet slæbe dig bort. Et bønskrift laves på hans foranledning, hvori han bliver fremstillet som et mønsterbillede på en gejstlig«. Kapellan Hjort er enig med Petersen i bedømmelsen af Feilberg. Hjort mener, at da Feilberg kun har været ganske kort tid i Ullerup, kender befolkningen ham slet ikke som prædikant og sjælesørger. I Blans sagde en i en forsamling, at man vil have Feilberg tilbage, »weil er rot und weiss (dänische Farben) angestrichen sei« (malet rød og hvid). Der er ingen ende på, hvad Petersen kan finde på om Feilberg. Han bliver til et eksempel på en fordærvet dansk nation, specielt de danske præster. Petersen vil gerne give afkald på at gense landet, »bare mine stakkels landsmænd kan blive befriet for

sådanne gejstlige lejesvende, sådanne lærere og embedsmænd«, som er blevet beskrevet i det foregående (der menes først og fremmest Feilberg). Den største ulykke er, at »dansk forfladigelse, dansk vantro, dansk usædelighed nu også er blevet indpodet i det sunde tyske liv i Slesvig«.

Ja, så mange var ordene og endnu flere i Friedrich Petersens bog! Han er ikke den eneste, der fuldstændig tabte besindelsen efter krigens afslutning. H. F. Feilberg købte bogen og skriver: »Far, hvem jeg havde lånt bogen, der handlede om hans embedsførelse i Ullerup og næppe levnede ham ære for fire skilling, skrev på titelbladet: »Du sollst nicht falsch Zeugniss geben wider deinen Nächsten« og havde sindsro nok til sammen med de tyske officerer, der i 1864 var indkvarterede hos ham, at more sig over indholdet«.[6]

Man skænker den fredscigar og det glas rhinskvin, de nød sammen i Ullerup præstegård, en vemodig tanke!

Ullerup præstegård blev meget medtaget af indkvartering, først af sakserne, så af hannoveranerne. Stuehuset er i dag nogenlunde indrettet som for 130 år siden, så man har let ved at forestille sig indkvarteringen. Fr. Petersen fortæller, at i to soveværelser logerede stabsofficerer, i salen lå der halm rundt om ved væggen, og her lå i tøjet andre officerer, midt på gulvet stod et langt bord, hvor man spiste. I studereværelset holdt feltpostmesteren til. Kun et lille kammer af husets ti værelser var overladt til Petersen og hans kone. Værre endnu stod det til ude i laderne. Her var bestandig 40-80 soldater indkvarteret. Med brændende lys gik de rundt i halmen og høet. Alle husholdningsartikler var taget i brug. »Dog, de var jo tyskere, der kæmpede for vort land, selv om de ikke havde begreb skabt om dette lands ret(!)« Også officererne var uvidende.

Efter Fr. Petersens bortrejse stod præstegården ledig et par uger. Rotterne havde hist og her gennemgnavet gulvene.

En søn af Friis og to døtre drog med Feilberg ind i præstegården. Møblerne blev hentet hos naboen Petersen, et svin blev slagtet og nedlagt i salttønden. De to piger kendte meget lidt til husholdning. I vinteren 1850 fældede H. F. Feilberg sammen med faderen asketræer i haven for at få brændsel. Henpå året, da tiden blev mildere, vågnede lopperne af dvale – huset havde jo været fyldt med halm. »Utøjet havde ynglet og marcherede op, ikke i kompagnier, men i armékorps og holdt os hvileløse og vågne om natten«.[7]

Da Friis' børn var gået hjem, var Feilberg alene. Han var meget medtaget og følte en for ham selv uforklarlig angst for enhver forretning. Præstegerningen blev for ham et bjerg, han ikke formåede at komme over. Så han en mand komme ind i gården, blev han forskrækket. Hvad ville han? Hvad skulle han svare? Conradines ankomst fra Odense blev forsinket, og han var bitter imod hende, at hun sådan kunne nænne at lade ham være alene. Omsider kom hun med Store Maren. Hun havde været meget syg efter en for tidlig fødsel. Hun havde lidt mere af længsel end Feilberg og havde skjult sin sygdom for ham.

En uhyggelig begivenhed indtraf i 1850 eller 51. Hans bror Christen Feilberg, kaptajn og løjnant i flåden, måtte sindssyg hentes hjem fra en svoger i London. Feilberg har i sine erindringer udførligt fortalt om broderens vrangforestillinger. Hans kone Adelaide, født Lindberg, var død i 1850, og savnet af hende gjorde, at han mente at kunne få forlængst døde til at åbenbare sig. Han havde talt med Adelaide, »men hun bad mig ikke oftere at gøre det, da det var en smertelig og tung gang fra Paradiset til jorden, derfor er det bedst, jeg ikke meddeler dig fremgangsmåden«, sagde han til Feilberg.

De nationale modsætninger i Slesvig i Treårskrigen optager meget af hans vrangforestillinger. Han indbildte sig at være en rig fyrste, ville opdyrke Jyllands heder og grave en

dyb kanal fra Flensborg fjord til Vesterhavet, og så skulle alle tyskere i Nordslesvig ekspederes sydpå over kanalen, og danskerne sydfor skulle flyttes til Nordslesvig. Feilberg nævner mange andre helt uhyggelige ting. – En ritmester ved gendarmeriet hjalp Feilberg med at bringe ham til sindssygeanstalten i Slesvig. Uforglemmeligt for Feilberg var det, da jerndøren slog i bag ham. I Slesvig kunne de i længden ikke have ham, da han blev aldeles rasende, når han hørte nogen tale tysk, hvorfor han førtes til Danmark. Han døde på St. Hans Hospital i Roskilde 1853.

At det nationale kunne fremkalde sindsforvirring, så man i Ullerup op til den første verdenskrig. En mand, der var fanatisk dansk, kørte rundt i sognet med et lille hestekøretøj og solgte fisk. Han endte i Slesvig – det nationale havde taget magten fra ham. Men da han nogle år efter genforeningen kom til Augustenborg sindssygeanstalt, virkede navnet Augustenborg sådan på ham, at han ændrede de politiske signaler, blev tysk og tildelte sig selv titlen Hertugen af Augustenborg.

Kun langsomt i de efterfølgende år under et fredeligt og virksomt liv i sognet kom Feilberg sig.

1. RA.
2. H. V. Gregersen: Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København, 1966, side 434.
3. Flensborg Avis: 4. oktober 1929.
4. Sdj. Årb. 1927, side 247.
5. Pont. Th., side 134.
6. Sdj. Årb. 1895, side 15.
7. Sdj. Årb. 1923, side 232f.

Tiden i Ullerup 1850-64

I en ganske kort levnedsbeskrivelse fra 1879 skriver Feilberg: »at der nu fulgte lykkelige år fra 1850-64. Præst og menighed samledes med glæde i kirken, og alle tog del i fædrelandets og sognets anliggender«. Økonomisk set fik familien det langt bedre. Ullerup er et stort kald, og til præstegården hørte megen god jord, noget af den bedste i Sønderjylland, og snart blev alle udlejede marker taget ind i egen bedrift. En udgift var det, at hans forgænger Meyers enke levede endnu; hun døde først 1861. Til hende skulle han betale 170 rigsdaler årligt, men da hun var rejst bort, fik han rådighed over præsteenkeboligen i Ullerup. Skulle han dø, kunne hans kone bo der med fuld pension.

I Ullerup sogns kirkebog fra 1696-1780' har Feilberg på nogle tomme sider den 8. oktober 1856 skrevet en del om sine forbedringer i præstegården og i de to skove. »Præstegården var ved min ankomst hertil i januar 1848 i temmelig dårlig stand. Vel var stuehuset og den nordre lade bygget af nyt år 1827, men den søndre lade var ussel, hverken have eller vedkast indhegnet, pladsen sønden for præstegården var en stinkende sump mellem indkørslen og haven, og på den anden side ud efter Møllemosen lå ½ td. land i lergrave, tjørnekrat og vanddam. Jeg har nu efter min hjemkomst og krigens ophør først ladet sumpen opfylde, dernæst indskrænket dammen til ⅓ af den forrige størrelse ved at opfylde de ⅔ og grave det øvrige dybere. Der blev optaget ca. 300 læs mudder, som mestendels udkørtes på kløveren i store Møllemose inden vinteren, spredtes og gav i nogle år en fortræffelig høslæt. Siden har jeg ladet en mængde sten udgrave af markerne og haven og deraf opsætte to stendiger på begge sider af indkørslen«. I 1854 byggede sognet en ny lade på 12 fag, som Feilberg selv skulle vedligeholde. I 1856

lod Feilberg en 6 fags lade opføre norden for den nordre længe, hvor han havde hø og halm til køerne. Denne lade og et brændselsskur syd for den søndre længe var Feilbergs private ejendom.

Nogle alen uden for køkkendøren lod han 1853 grave en tolv alen dyb brønd, som også gav noget vand i den tørreste årstid.

I præstegårdens skov ved Bøgebjerg »har jeg ladet plante 3750 – tre tusinde syv hundrede og halvtredsindstyve – stk. bøg«. Markerne ved skovene var slet ikke passede, idet et krat af tjørn var ved at brede sig over dem. Alt blev ryddet og indhegnet. I Nørremarksskoven plantede han 400 ege, der ligesom bøgene i Bøgebjergskoven voksede godt, »og der kunne nok endnu plantes 1000 stk. ege, og det skal ske, om Gud giver liv og lejlighed«. Feilberg var fuld af virkelyst. Han brugte kunstgødning; 1855 fik han sendt 1200 pund fosforsur kalk til Ballebro.

1858 var et tørkeår, og brøndene i Blans blev tømt for vand, bl.a. Maren Langbros' og den nye brønd ved Blans skole. Feilberg fik lavet en vandvogn, og med den hentedes dagligt et eller to læs fra en pumpe ved bækken i Blans, tæt ved Kristian Bak. Denne pumpe blev dog snart slidt op, da alle brugte den! »Er der ikke mere vand i Blans, må der hentes vand i Lundsøen, der dog også er ved at udtørre, og så er der ingen anden udvej end at hente vand i Gråsten slotssø«. Fra præstegården til Lundsø er der en 4 km og til Gråsten ca. 8! I december kommer der en brøndsætter for at grave en brønd, der skal være 25 alen dyb, og hvorfra der skal pumpes vand til kreaturerne ved hjælp af en rende.

Feilberg kunne også henfalde til mærkværdigheder; det fortæller sønnen Peter Berend morsomt og ungdommeligt om: »Jeg har ingeniørsembedet ved præstegården, skal passe haven og føre gårdens regnskab«. Feilberg ligger på sofaen og læser og ryger og får samtidig en mængde nye ideer om

gårdens forbedrede drift. »Disse ideer bliver afhandlet med al mulig alvorlighed«. Feilberg havde bl.a. tænkt sig at så sennep på græsplænen og lægge tidlige kartofler i blomsterbedet! Peter Berend forhindrer det, og Feilberg var også bange for kritik af Krogh-Meyer og hans kone i Vester-Sottrup, der var store havefolk.

Efter udarbejdelsen af en nivelleringsplan skaffede Peter Berend vandet ud af kælderen, hvor man i løbet af vinteren »sejlede rundt i et vandtrug med fare for at drukne«!

I 1863 var Feilberg nok blevet træt af alt arbejde, i hvert fald tilbød han Peter Berend og hans kone Charlotte forpagtningen af præstegården, og Feilberg med familie ville flytte op i kaplaniet, som han havde lejet. En nøjagtig beskrivelse af vilkårerne blev udarbejdet. Feilberg vil beholde »Enkelykken« og Nørremarksskoven (Enkelykken er en lille mark midt i Ullerup by). Men snart kom krigen i 64, og så fik man andet at tænke på!

Allerede i 1851 begyndte to bønder på Feilbergs opfordring at dræne som et forsøg.[2] Det var naboen Jens Andresen og Peter Jessen, Bøgebjerg; han var far til den senere bekendte konsulent Peter Jessen. Feilberg var foregangsmanden, og han sørgede for, at bønderne fik begyndt ved den rigtige ende, således at grundforbedring og jordkultur kom først.

I Feilbergs første tid i Ullerup var Stephensen i Broager provst; han skriver i sine visitatsberetninger ikke andet om Feilberg, end at han prædikede. Hans efterfølger var Karstensen. Han har skrevet fire ret ensartede indberetninger. Den første er fra 1857, og han skriver: Pastor Feilberg prædikede over den bøn i Fadervor: »Helliget vorde Dit navn«: grundig og opbyggelig udvikling. Holdelsen i det ham ejendommelige jævne foredrag gjorde et meget godt

indtryk. Katekisation over anden bøn i Fadervor var grundig, klar, livlig og opbyggelig«. I de andre indberetninger bruges ordene »vel udført« og »megen grundighed og klarhed«. Orgelspillet er godt, kirkesangen meget god. Børnene svarer godt.

Feilberg selv indberetter forskellige anliggender i sognet. 1855 skriver han, at kirken trænger til reparation, og indledende skridt er gjort. Velstanden er steget på grund af højere kornpriser. Kirken blev hovedrestaureret 1859, derfor er gudstjenesten henlagt til Avnbøl og Blans skoler. Brudevielserne finder sted i præstegården. Interessant er, at man har sluttet kontrakt med Felsted om at overføre fattiglemmer til »arbejdshuset«, og for at ikke »nogen af modbydelighed for et arbejdshus' tvang og skam skal lide nød ved at være fattiglem, så har fattigkollegiet søgt og fået tilladelse af ministeriet til at forøge klingpungpengenes fond, som bruges til frivillige gaver med de rekognitioner (om afgifter, penge eller naturalier) som kromand og andre må betale for afholdelse af danseforlystelse m.m. En mand af hver af sognets tre byer tilligemed præsten udgør bestyrelsen for den frivillige fattigkasse«.

I 1862 døde degn Thomsen, og vikar er Niels Jensen Dau, »en dannet og retsindig ung mand, for hvem dog gerningen i skolen ikke lykkes særdeles godt; det går tørt og trevent«. Dau kom til Ullerup i januar 1858. Han var dimitteret 1854 fra Skårup. Han blev Thomsens efterfølger som organist, degn og skolelærer.

1862 klager Feilberg over for stor arbejdsbyrde og forsømmer »den specielle sjælesorg, skolebesøg, bibellæsninger, missionsforedrag«, og han indberetter, at »præsten er velkommen med Guds ord i husene, og forståelsen mellem præsten og sognets repræsentanter er så god, at ingen sag endnu har behøvet afgørelse ved visitatoriets mellemkomst.

Vi plejer at enes om, hvad der må anses for ret og hensigtsmæssigt i enhver sag, og, efter at enighed er opnået, at indhente visitatoriets bifald, hvor det behøves«.

En skelsættende begivenhed i livet i præstegården mellem krigene var Conradines død i oktober 1856. Hun var ofte sengeliggende og led stadig af sin gamle sygdom, den formentlige kviksølvforgiftning, men husholdningen passedes trofast og solidt af Store Maren og Lille Maren.

Af børnene studerede H. F. Feilberg teologi i København. Peter Berend var på Rødding højskole 1852-53, men rejste snart efter til København, hvor han boede sammen med H. F. Feilberg i en lille lejlighed. Uden for vinduerne var der en lille ren og pæn gård, adskilt fra haven ved et lavt stakit. Derfor kan de stadig se grønt, og derved fremkaldes minder fra præstegården derhjemme. De andre tre drenge gik i skole i Flensborg. En del breve er bevaret, især fra Peter Berend, og de giver indtryk af livet i Ullerup.

Peter Berend har indmeldt sig i en danseskole, sket efter Conradines ønske. Trods en vis pengeknaphed (de mange børns uddannelse) har Feilberg tilladt de to drenge at gå i teater. Stort indtryk gjorde Bournonvilles ballet »Et Folkesagn«, dets romantik med kristeligt islæt. Ved at lade børnene gå i teater har Feilberg og Conradine kunnet mindes deres egen amatøroptræden for mange år siden i Hillerød. Med dansen går det godt. »Rigtignok passede jeg vel bedre i et par gode ullerupske træskostøvler end i fine lakerede dansesko, bedre i mine stormbukser og bluse end med moderne frakke og hvid vest, og hellere måtte jeg trække de gamle køer derhjemme til vands end som her føre Københavns skønheder i valsen«. På det svarer moderen: »Det fornøjer mig meget, at du lærer at danse. Det hører med til et ungt menneskes opdragelse; af det kan der komme nytte og fornøjelse, og det sidste er ikke det mindste. Det har

været en af mine kæreste ungdomsglæder, ja, så gammel som jeg er, er mindet derom endnu frisk i min hukommelse, så jeg bliver endnu ganske let, når jeg hører musikken spille op til dans«. I samme brev, som er et fødselsdagsbrev, ønsker hun, at han altid må have Vorherre Jesu Kristi fred i sit hjerte, jeg ved ingen bedre gave at ønske dig, min kære Peter! Thi det er dog det højeste begreb af al menneskelig lykke, som vel aldrig nogensinde nås her; men forsmagen deraf er os ved Guds nåde et pant på, at det skal opnås, når vi for vor Frelsers skyld samles i Guds rige«.

Brevet er karakteristisk for Conradine; trods livslang sygdom har hun bevaret sit kristne livssyn med sindet åbent for livets muligheder.

Det synes, som flere af de københavnske familiemedlemmer er tyet til Ullerup i koleraåret 1853. Det var i øvrigt det år, den berømteste af alle ullerupper døde, maleren Eckersberg, der i sin blindhed så barndommens sundevedske natur for sig, Alssund, hvor drengens kærlighed til søen, skibe og sejlads blev vakt. Han døde af kolera.

En af de besøgende er Heinrich v. Nutzhorn, den senere medforstander på Askov. Han er en fortrinlig brevskriver med sans for alle nuancer. I et brev 1853 til moderen fortæller den tyveårige om livet i præstegården, hvor alle børn er forsamlet. Under et præstekonvent er Conradine syg, men fru Krogh-Meyer fra Vester-Sottrup har overtaget værtindepligterne. Krogh-Meyer er en stor haveven, og Nutzhorns mor ville sikkert glæde sig over at se den. Ved den lejlighed optegnede Nutzhorn en folkemelodi fra Sundeved; den har det ikke været muligt for mig at finde.

Et par år senere er Nutzhorn igen på besøg sammen med andre. De kom sent til præstegården og sov derfor længe den næste morgen, men »så kom onkel Nicolai op og konverserede os på sengen. Vi hjalp ham med at plante nogle engelske roser om, og så fortalte han historier, ellers er det efter

middag, at han fortæller sine historier, idet han skubber alle ting bort fra sin plads og lægger armene op på bordet«. Det er let at tænke sig til historierne: fra barndommen, fra Borgerdydskolen, de mange mærkelige præster fra Vester-Vedstedegnen o.s.v.

Børnene hjælper flittigt til ved landbruget. Således Niels, »han harver, samler sten, graver i haven, spreder gødning som en rigtig landbrugsmedhjælper«. Året før havde han været farligt syg med en stor byld på knæet, så Feilberg måtte hente ham hjem fra skolen i Flensborg. Man forsøgte med grødomslag, og igler blev anvendt. Han kunne hverken spise eller sove. Til sidst stak Mathiesen hul på bylden. Endelig tog feberen af, og han stod sygdommen igennem.

Ofte drømmer Peter Berend sig hjem, oplever de landlige omgivelser og udbryder: »Oh, skønne Ullerup præstegård! Jeg kan se hele familien sidde inde hos dig i aften; gamle mutter i sengen og strikker. Far ryger pibe, og Cecilie og Albert (d.e. Albert Gottlieb, Cecilies forlovede; han var søn af pastor Gottlieb i Hvidding, Feilbergs nabopræst i Vester-Vedsted) passiarer med dig«. Et godt billede af Conradine som den kærlige mor giver Peter Berend i et andet brev: Peter er syg og har hovedpine, men han er ikke alene. Mor går rundt og pusler om ham og laver alt så kærligt til rette, nu går hun ind i fars studerekammer og kommer straks med en bog, en dejlig bog: Rejnald Underbarnet af Ingemann, og i den læser hun for den syge dreng, der ligger trygt i sengen med moderen hos sig, og lyset er tændt i Ullerup præstegård.

De to brødre levede så sparsommeligt i København, så Feilberg ønsker at få et »ordentligt« brev! d.v.s. et, hvori der står noget om at få penge tilsendt! I deres lille lejlighed har de et klaver, og mange kommer på besøg for at spille på det. En god ven »spillede og sang så smukt de gamle sange,

som jeg godt kan huske fra Vester-Vedsted om Bonden i Vildenskov med de mange små trolde, om Verner Ravn og Dronning Dagmar; jeg tænker så på Flors ord om Far, at »evnen til at kunne synge som pastor Feilberg er guld værd«.

H. F. Feilberg er blevet forlovet med sin kusine Anna Nutzhorn, og det kan give anledning til at spekulere over, hvad Store – Lille – Maren mener om det. Peter Berend lader dem sige: »Hvordan mon Frederik og Anna bar dem ad; a kan it vee, om han osse tø vowe å køss hind«.

Indgående fortæller han sin mor om livet i København. H. F. Feilberg dyrker musik, lærer spansk, italiensk og islandsk. Af sig selv giver han en dramatisk skildring af en udflugt til Kullen, hvor han ligger helt ude på randen af klippen, kigger ned i dybet og hører »brændingens forunderlige melankolske vuggesang«.

Conradine befandt sig godt mellem befolkningen i Ullerup. Hun deltog i festerne i sognet, når sygdommen ikke forhindrede det. Da naboen Jens Andresen holdt bryllup med Ingeborg Iversen, var Conradine brudesmykker. Denne dag var en speciel glædesdag, da brylluppet foregik den 25. juli 1850, den dag vi vandt den store sejr ved Isted. Feilberg fik meddelelsen om sejren under brylluppet.

H. F. Feilberg må også have været med. Han skriver nemlig, at der under Istedslaget var stort bryllup. Efter datidens skik var der købt vin og andre drikkevarer hos storkøbmanden Ahlmann i Gråsten, og han havde sendt en af sine folk, der skulle optræde som magister bibendi. Han opførte sig højst anmassende, og da han var midt i en tale, trådte en høj mand ind i salen – det var »æ gall Jolle« fra Sottrup. Han hed Jørgensen og var på hele Sundeved kendt som en uforfærdet dansk stridsmand. Han råbte ind i salen: Grib ham, det er en spion! I samme øjeblik sprang magister

bibendi ud af vinduet, og væk var han, men en havde dog beholdt et af de to frakkeskøder! H. F. Feilberg skriver, at han hørte hovslagene af en hest, da folkene strømmede ud.

Alt i alt et begivenhedsrigt bryllup, hvor gæsterne og vel også brudeparret med har fået tankerne afledt fra den egentlige fest.[3]

Til præsteparrets venner hørte degn Thomsen og hans kone. Som allerede nævnt holdt degnekonen Nona over dåben. Degneparret var begge sundevedder, og de var kernedanske. Nutzhorn har i brevet til sin mor 1853 givet en indgående karakteristik af denne ejendommelige degn: Frederik og jeg læser Det nye Testamente og Danmarkshistorien sammen; med degnen har jeg ivrige teologiske disputter om forholdet mellem tro og viden; thi du må ikke forestille dig denne degn som andre af samme fag; han er rigtignok rationalist, men ualmindelig dygtig og af en usædvanlig fast karakter og, skønt gammel, hårdnakket som en gammel gedebuk(!) han er nu til års og noget svagelig, så at han først sildig om morgenen kan komme på benene. Ikke desto mindre må drengene i skolen være på deres plads kl. 7, og de skal sidde og læse deres lektier så højt, at han kan høre det ind i sin seng. Når han så er kommet op, skal han først spadsere op og ned i haven for at se til sine 53 bikuber, og drengene må endnu blive ved at læse, så han kan høre det ud i haven. Henved kl. 9 kommer han da ind, og kan da naturligvis altid være sikker på, at de alle har læst på deres lektier, hvilket han næppe ellers opnåede. Forleden nat, da vejret var gunstigt, kommanderede han sin kone, sin datter, sønnerne og tjenestefolkene ud til at høste hans kommen (der efter bierne er hans største passion). Selv blev han som sædvanlig liggende i sengen til kl. 8½. Hans administrative talent er i det hele overordentligt og disciplinen i skolen eksemplarisk. Når man ser den gamle venlige mand, noget mager og foroverbøjet med de ædle ansigtstræk og de glatte

hvide hår, strøget bag ørene, aner man ikke hans store strenghed. Han har fremdeles Moses' portræt hængende over sin dør for altid at have loven for øje; thi at ethvert menneske tilfulde kan opfylde sin pligt, er en af hans grundsætninger, hvorfor Frederik også kalder ham en ortodoks jøde.

Efter brevet at dømme har Thomsen altså nok kunnet holde disciplin! Men den gamle milde mand har også kunnet optræde som en Hausvater. Billedet af Moses har dagligt kunnet styrke hans selvbevidsthed. Han var ikke bange for nogen. Det viser en episode før Feilbergs tid. Hans forgænger Oluf Meyer dominerede altid i selskab med bønderne, der sad stille som mus. Ved et bryllup råbte Meyer: »De kommer frem i verden,der haver vel studeret«. Det var for meget for Thomsen, der råbte: De' kømme sgu an å, hvondt di sgegge sæ (Det kommer sgu an på, hvordan de opfører sig).[4]

Under Treårskrigen, i den tid, Ullerup var besat af slesvigholstenerne, var han en tid på Als.

Med Conradines helbred gik det stadig tilbage. I den sidste tid dæmpede man hendes smerter med opium. Efter 11 døgns stærk feber rystede hun af kulde, og hun havde stærk hovedpine. Synet havde hun mistet på det ene øje. Hun takkede mange gange sin mand, Cecilie og Maren, der skiftedes til at sidde ved hendes seng. Hun var så glad for at få besøg af sin søster fra Odense. Hun bad om, hvis hun skulle leve videre, så at få mere medlidenhed med alle syge og sorgfulde og hjælpe dem på enhver måde. Da Feilberg spurgte hende, om hun ikke ønskede at komme hjem til Vorherre, svarede hun »Ak ja, til Guds dejlige Himmel og til min kære frelser Jesus Kristus, og jeg vil da også være hos mine kære afdøde brødre Christen og Peter og hos min kære gamle far, han holdt så meget af mig, og Christen har plejet

mig så kærligt, da jeg i København var angrebet af min svære sygdom. Jeg kan aldrig glemme det kærlighedsfulde blik, hvormed han betragtede mig ved min sygeseng«.

Ved sengen sagde Feilberg til hende: »Gud har givet mig mit livs bedste glæde og største velsignelse, da han gav mig dig«. Hun svarede: »Det har jeg mange gange ikke kunnet forstå«.

Conradine døde tirsdag den 21. oktober 1856, 47 år gammel.

Feilberg mente at handle i Conradines ånd ved at lade begravelsen foregå søndagen derefter i forbindelse med gudstjenesten, og mange overværede den. Conradine skulle ikke opleve, at H. F. Feilberg blev ordineret som præst. Det skete dagen efter hendes død om onsdagen. Han havde været hjemme nogle dage og skrev til sin kæreste Anna Nutzhorn, at det nok var sidste gang, han havde set sin mor. Han havde stadig tænkt på hende, og da fjederen i hans ur sprang aftenen før hans ordination, kunne han ikke frigøre sig for den tanke, at hans mor var død. Da han ved ordinationen i Flensborg havde knælet ved altret med sine embedsbrødre og rejste sig, så han sin far i kirken, og så vidste han, at hans mor var død. Han hørte intet af, hvad der blev sagt i kirken; men så skulle han selv på prædikestolen, og så gik det jo. Sådan fortæller Charlotte v. Nutzhorn, en søster til Anna. Charlotte blev senere gift med Peter Berend.

I et brev efter begravelsen skriver Peter Berend: »Hvor var det svært at se graven lukke sig. Jeg husker ikke, hvad far sagde, jeg husker kun følelsen af det tabte hjemsted. Mors kærlighed kunne jeg ikke tænke mig erstattet af noget andet, jeg havde kun hende – dengang stod endnu far mig fjern ... hendes tro og tillid havde været mit livs midtpunkt, hvorom alle dets tilskikkelser grupperede sig«.

Peter Berend skulle efter begravelsen sejle med damper fra Sønderborg, men kom hjem igen, da den først afgik tre

Conradines grav på Ullerup kirkegård. Fotografi fra 1980.

dage senere. »Om jeg bliver 100 år, glemmer jeg ikke fars glæde, da jeg kom hjem igen. Det var, som en helt ny form for tilværelsen dukkede op mellem ham og mig – en skillevæg var forsvunden, om det var, fordi vort savn var lige stort, eller om det var, fordi den kærlighed, der for mig var blevet husvild, igen skulle finde en genstand, ved jeg ikke. Hvor lyst og lykkeligt dog livet var for os begge, trods sorgen, i disse få dage, og hvilken indgribende betydning for

hele mit forhold til hjemmet og mine studier havde ikke disse få timer. Den 3. dag kørte vognen mig til Sønderborg. Da jeg vendte mig om, stod far i loftsvinduet, hvorfra man har udsigt over vejen. Han var gået derop for at se mig drage bort; jeg følte, at hans tanker var med mig med bøn til den herre, der styrer livets veje med nådig hjælp, og håbet om at kunne komme tilbage til ham dukkede op med tak for, at hjemmet og dets fred ikke var tabt«.

En eller anden skrev taktløst til Feilberg, at Conradines død måtte være en lettelse for hans økonomi. Feilbergs svar var: »Jeg gav gerne alt godt bort, thi mest af alt betyder fromhedens og kærlighedens åndelige arbejdskraft«.

Peter Berend var den af børnene, der lignede sin mor mest – det betoner Feilberg flere gange. Som gammel, i 1922 lod Peter Berend sin mors bøn, skrevet året før hendes død i hendes Ny Testamente trykke og sendte den til »mine kære slægtninge til et kærligt minde om deres gudfrygtige stammoder«:

O, lær du mig, min frelser og saliggører, hvorledes jeg skal tækkes Dig! Bortdrag mit øje fra al forfængelig lyst, og forehold mig det evige og uforgængelige, ja, lad det være mit livs lyst og mit hjertes glæde!

Lad mig gå frem i en fast, mandig tro, i den tro, som bygger på din forsoningsdød, lad mig i denne tro lide og kæmpe; lide for at jeg engang også kan herske, mandelig kæmpe, for at jeg må annamme livsens krone af din hånd.

Fremfor alt, ifør mig ydmyghed og enfoldighed, lad mig aldrig glemme, at alt, hvad jeg har, hvorved jeg kan leve det åndelige og det evige liv, er dit; thi du har tilkæmpet os det ved din blodige død og skænker os det af nåde!

Dit blod vise mig syndens spor, for at jeg fuldkommen må kunne bekæmpe den! Dit kors vise mig det skammelige og afskyelige i al kødelig begærlighed! Din dødskamp, i hvilken du har kæmpet med Gud for min sjæl og fældet den store

anklager, så han ej mere tør træde op mod dine udvalgte, gøre mig min dødskamp let og henvende mit blik til det evige høje, hvor salighedsfylde bor i dig.

Drag mig ganske efter dig, vær mit skjold og sværd mod alt, hvad der vil standse mig på livets vej, riv mig ganske hen til dig og rens mit hjerte ved dit blods kraft!

Da, o du Israels helt, du stærke, uovervindelige kæmpe, skal også det bitre vorde mig sødt, da skal jeg også kunne rose mig af trængsler og være blandt de sørgmodige, som dog altid er glade; thi din sejr er deres, din arv vil du dele med dem og lade dem skue din herlighed, som du havde hos faderen, før verdens grundsten blev lagt!

Fald ned min sjæl og tilbed! Jesus Kristus er død for syndere og ugudelige! Hans blod frelser dig fra verden, udruster dig med himmelske kræfter, skænker dig evigt liv, evig salighed.

Amen, i Jesu navn.

Ulderup 1855. Conradine Antonette Feilberg
f. Køb ke

Som det vil ses, indeholder Conradines åndelige testamente flere pietistiske træk.

Et uroligt år fulgte efter Conradines død; Feilberg kunne vanskeligt finde sig til rette. Hans morbror Nicolai Brummer i Pårup uden for Odense var død, og han søgte hans embede, ensom som han var, og i Odense boede hans gode venner Wilhelm Petersen og hans kone, der jo var Conradines søster. Udnævnelsen fik han, men trak ansøgningen tilbage, da han den 28. august 1857 blev gift med Bolette Rørdam[5] (1815-87), og så ville han blive i Ullerup, hvis menighed han følte sig knyttet til.

Feilberg må have kendt Bolette i flere år. Som før nævnt havde hun været forlovet med Conradines bror Hans Peter,

der døde 1839 i Vester-Vedsted. Ifølge familietraditionen var Peter Rørdam ivrig for at få søsteren gift med Feilberg.

Med Bolette Rørdam kom en ny kulturslægt ind i det feilbergske hjem, udprægede tilhængere af Grundtvig. Bolette var yngste datter af provst Thomas Schatt Rørdam. Han døde allerede 1831, da Bolette var 16 år. Moderen flyttede til Frederiksberg, hvor familien med de mange børn levede i små kår. Hun lærte her at være påpasselig, men ikke smålig, og sådan var hun indtil sin død.

»Bolette er en vakker og fornuftig pige«, skrev broderen Peter i 1836, da hun var 21 år. På en rejse til Fyn havde F. C. Sibbern truffet hende, og da han senere igen mødte hende i Kunstforeningen, inviterede han hende og Peter hjem til sig, for at hun kunne hilse på hans kone.

En af P. Rørdams gode venner var cand. theol. Peter Købke, de havde begge en tid boet på Borchs Kollegium.

På grund af sin selskabelige natur kendte Peter Rørdam mange mennesker, blandt dem Søren Kierkegaard, der hyppigt kom på besøg på Frederiksberg. Kierkegaards enestående evne til debat virkede meget tiltrækkende. Senere blev forbindelsen afbrudt, da Kierkegaard talte nedsættende om Grundtvig. Det kunne Peter Rørdam ikke tage. Måske har Peter Rørdam været et godt objekt for Kierkegaards eksperimenterende psykologiske studier. Når Kierkegaard kom hos familien på Frederiksberg, var det for at tale med Bolette. I en dagbogsoptegnelse[6] skriver han: »Også i dag (28. maj 1837) har jeg forsøgt at ville glemme mig selv, dog ikke ved støjende larm, det surrogat hjælper ikke, men ved at gå ud til Rørdam og tale med Bolette og ved om muligen at få samvittighedsdjævelen til at blive hjemme«. Der findes kun meget lidt i Søren Kierkegaards papirer om Bolette, og i et brev til forfatteren af denne bog mener professor Thulstrup, at Kierkegaard kun har betragtet hende som »en sympatisk og begavet ung pige«.

Men i nyeste tid har Henning Fenger[7] prøvet på at sandsynliggøre, at Kierkegaard har været forelsket i Bolette. Hun har været hans første kærlighed. Men senerehen, da han gennem sine værker udødeliggjorde sin kærlighed til Regine Olsen og ville have, at hun skulle være hans *eneste* kærlighed – som f.eks. Beatrice var Dantes – har han prøvet på at slette sporene af Bolette. I et berømt citat (Fengers bog side 125) om kærligheden til Regine Olsen er navnet Regina (= Regine) indføjet senere! Fenger mener, at i årene 1837-38 var en forelskelse i Bolette, dengang 23 år gammel, mere rimelig end i Regine, der kun var 14-15 år på det tidspunkt.

Her skal nævnes, at Søren Kierkegaard og digteren Goldschmidt mødtes 1837 ude hos Rørdams, og de gik sammen ind til byen ad Gl. Kongevej, og Goldschmidt fortæller i sine erindringer: »Jeg er sikker på, at der var noget, som smertede, omtrent som dette: at den lærde, spinkle mand ville ind i livets glæde, men ikke kunne eller ikke skulle« (citeret hos Fenger efter Goldschmidts erindringer I side 214). Konklusionen er, at Kierkegaard har villet finde sig en kone, og Bolette har været en mulighed.

I trykte og tilgængelige utrykte kilder i Feilbergslægten er Kierkegaards bekendtskab med Bolette ikke nævnt.

I 1841 blev Peter Rørdam udnævnt til præst i Mern ved Præstø; han var endnu ugift, så Bolette drog med ham som husbestyrerinde, hvad hun var til 1850, da Rørdam blev gift med Jutta Carlsen fra Gammel Køgegaard. Efter den tid var Bolette en tid i Fredericia, men senere ofte i Mern igen, da hun og Jutta kunne så godt sammen.

Som husbestyrerinde for sin bror vænnede Bolette sig til at blive præstekone. I sin fortrinlige bog om Peter Rørdam taler Morten Pontoppidan om, hvordan en præst skal bære sig ad, når han tiltræder et nyt embede: at kende sognets geografi: »Han skal ikke lade sig introducere af nogen, men tage stokken eller ridehesten og gå på opdagelse i sognet«.

Det gjorde Peter Rørdam, og da han sang godt, havde han altid visebogen med i lommen. Han beflittede sig på at sidde og tale ganske jævnt, men man skulle vænne sig til hans facon. Grundtvig kalder ham »den danske bondepræst fra Mern« og takker ham for »hans danske ord og gerninger«. Men han var også aristokrat og færdedes gerne i fornemme kredse, kom på Rønnebæksholm, Iselingen, Nysø og senere ved hoffet. I alt dette fulgte Bolette ham, og sådanne familier savnede hun i begyndelsen af tiden i Ullerup, hvor der ingen herregårde findes.

Rørdam glædede sig over at have en fin ridehest med kostbart seletøj. I sin ungdom havde han villet være rytterofficer, så det folkelige hos ham havde sine grænser. Det mest rammende om Rørdam som prædikant er nok den kloge J. P. Mynsters kortfattede karakteristik af ham fra 1849. Han prædikede »i en vis konversationstone, lidt for skændende, men levende, kraftigt og indtrængende. Katekisationen også levende, men uden tråd ... ungdommen svarede godt«.[8]

Hans dannelsesområde havde dog sine grænser. Teater interesserede ham ikke, og morsomt er et besøg i Thorvaldsens Museum, som han forvildede sig ind i så sent som i 1870. Han skriver: »Når Vorherre giver et menneske (d.e. Thorvaldsen) en sådan gave, kan vi slutte, at Vorherre vil, at der også skal være billedhuggerkunst i denne syndige(!) verden; men jeg tror tillige, at en kunstner, ligesom enhver anden mand, skal vide, hvorledes han bruger sine gaver, der, som alt andet, kan være både til fald og oprejsning. Dette kom jeg til at tænke på ved at se de mange nøgne billeder. Min mening er, at for syndens skyld skal vi have klæder på«.

Omkring 1890 fortæller en kone om julen i Mern præstegård, som hun havde oplevet som seksårig. Juleaften blev børnene bedt op til præstegården. Rørdam holdt tale til børnene, og så gik døren op til havestuen, et stort juletræ var

tændt, og Bolette stod så og uddelte godter, som hun havde i sit forklæde, til børnene.

Et godt indblik i livet i præstegården giver en ung englænder, der 1848 kom til Danmark og var her 16 måneder. Han hed Andrew Hamilton, var 25 år og kommet til Danmark for at sætte sig ind i dansk kulturliv. Rørdam traf ham på Nysø og inviterede ham en tid til Mern. De kørte ofte ud i sognet. »På forsædet sad kusken og Rørdam, på bagsædet frøkenen (d.e. Bolette) og jeg«. Hamilton var ofte med Bolette rundt i sognet, når hun besøgte de fattige. Den unge englænder var meget optaget af Grundtvigs salmer, som man sang hjemme; helt anderledes end de almindelige salmer, både i ord og melodier, og »deres skønhed bestod i en ejendommelig vild ynde (a wild, out-of-the-way cast), som fortryllede mig«.

Juleaften var Hamilton igen inviteret og oplevede juleaften, som han beskriver på lignende måde som den førnævnte havde oplevet seks år gammel. Hamilton var godt inde i den danske litteratur, finder, at den berømte beskrivelse af en jul på landet i Paludan-Müllers 1. sang i Adam Homo blev virkeliggjort i Mern præstegård.

Hamilton var meget optaget af Rørdams to hunde. Den store, nærmest en St. Bernhard, hed Humble, opkaldt efter en dansk sagnkonge. Familien var jo grundtvigianere, ikke bare i kirkelig henseende, men også i synet på historien! Den lille hund Nim var aristokrat som sit herskab, Humble folkelig, også som herskabet! Den tog nemlig venligt imod folk, der kom til bagdøren, viste derimod tænder ad dem ved hoveddøren! En klog hund altså, der holdt mest af Bolette. Når den skulle lukkes ind om aftenen, fangede hun den på den lumske måde, at hun holdt en kage hen til den og idet den tog den, greb hun den i øret og slæbte den hen til stalden for der af en karl at blive bundet.

Hamiltons bog er et stort værk i to bind på over 700 sider,

og besøget i Mern er omtalt i bind II side 63-136 og 189-201.

Som vi senere skal se, holdt Bolette på samme måde jul i Ullerup og prægede der dagliglivet, som hun havde gjort det i Mern. Peter Rørdams kirkelige og folkelige anskuelser, hans aristokratiske tilbøjeligheder findes også hos Bolette. Sådan havde de levet sig sammen i årene i Mern, og ligheden bevaredes og uddybedes senere gennem en omfattende brevveksling og ved talrige besøg. Bolette tilegnede sig stor viden, især bibelsk, og af Peter Rørdams breve fremgår det, at hun har hjulpet ham ved udarbejdelsen af hans prædikener, og det fortsatte hun med fra Ullerup. »Dine breve hjælper mig udi mine prædikener ... hvad du skrev om vantro og gerrighed passede, og jeg brugte det, og det ramte ... og hvad du skriver om et helt og et halvt menneske har jeg i sinde at bruge på søndag«.

Efter hendes bryllup med Feilberg skriver han: »Nu har jeg ikke dig at prædike for og spørge: Hvordan var min prædiken. Dine domme var hjertelige og forstandige, mig altid nyttige. Nu skal du hjælpe Feilberg«.

Som før nævnt fandt brylluppet mellem Feilberg og Bolette sted den 28. august. Det skete i Lyngby kirke og præstegård. Kirken var smukt pyntet, og dronning Caroline Amalie havde sendt en buket, hun selv havde bundet, samt en kurv med blomster til bruden. Dronningen mente i øvrigt, at først nu ville Bolettes evner til at styre og ordne et hus rigtig vise sig.

Det lader til, at Bolette hurtigt blev accepteret af børnene. Carl, der kun var 12 år og dengang var i Odense, græd, da den nye mor blev præsenteret for ham i Odense. Ingen havde fortalt ham om giftermålet. Men i et brev godt en måned senere skriver Bolette til Peter Berend: »Tak for dit brev, og fordi du siger, at du holder lidt af mig. Det falder mig let at holde af jer, men det var jo ikke sagt, at det kunne falde dig så let ... Eders kærlighed vil gøre mig livet iblandt

eder lyst og kønt. Derfor kan du ret tro, at jeg påskønner og er taknemlig for, at I modtog eders fremmede og nye mor med så megen kærlighed«. Som brevskriver minder Bolette om broderen. Som han vil hun også gerne prædike. Karakteristisk er således indledningen til et brev til Peter Berend: »Til lykke med det nye år. Det er en dejlig alder, du må leve i. Gud bevare dig i sin store nåde! Når vi kun lever Gud til ære, så vil vi også kunne leve med de mennesker vi lever imellem til glæde. – Jeg vil ønske for dig, at du, som tiden skrider, må ved Jesu nådes kraft blive vis til salighed og yndig for Gud og mennesker. Thi når du vokser i yndest hos Vorherre, da vokser du også i yndest hos mennesker«.

Og allerede i oktober 1857 fik Bolette lejlighed til at vise sig som mor overfor H. F. Feilberg, der i længere tid lå syg i Ullerup. Han var da 26 år og præst på Angel, men endnu ugift. Bolette kalder ham et elskværdigt menneske, morsom at tale med, og så sang og spillede han så godt. Bolette finder, at Feilbergs børn er fint bygget, så den ringeste anstrengelse må trætte dem. Selv var hun lille og fast og blev senere meget tyk, og hun var ualmindelig arbejdsglad. Også Store Maren syntes om hende, selv om hun nu måtte blive i køkkenet; hun havde styret huset før. Men H. F. Feilberg har også selv skrevet om sit ophold i Ullerup: »Nu er det på 3. uge, jeg driver om herhjemme i fars slobrok og tøfler, ædende blødkogte æg og drikkende portvin i en lignende tilstand som kalkuner, der skal fedes. Mor har på enhver måde vist sig som en mor for mig, har selv våget over mig om natten og passet mig meget omhyggeligt. Man bliver snart kendt med hende, hun er ligefrem og hjertelig, og jeg tror sikkert, at hun har *viljen* til at være mor for os ... mor har utvivlsomt gavnlig indflydelse på far, søger at drage det ubegrænsede i hans væsen indenfor grænser, f.eks. hans prædikener; han hører efter hende og synes at lægge mærke til det. Han synes ret at være glad og føle sig tilfreds, har

fået en at snakke med, der kan sige ham imod og drøfte en sag med ham, en der er vel inde i sin Bibel, som har gennemgået en ganske anden udvikling end han. En som følger med i mark og have, på lange spadsereture til bønderne, til selskaberne, hvor hun klager over, at bønderkonerne sidder som »grønne afgudsbilleder med store øjne«. En med et livsglad sind, et stærkt helbred, for hvem intet er svært, men alt ganske naturligt og let. Konversationen drejer sig fornemmelig om religiøse materier, snart om en side af det kirkelige, snart om en anden og hjerteligt«. H. F. Feilberg er betaget af Feilbergs og den nye mors kristelige familieliv, og han ønsker at kunne leve op til et lignende.

Et brev fra Cecilie, hun er 20 år, til Peter Berend har samme bedømmelse af Bolette. Cecilie er en udmærket brevskriver og forstår at fremkalde en stemning: »Efter et gemytligt kaffeselskab bestående af far, mor, tante Nona, Frederik, Niels (16 år) og mig, sidder jeg nu på mit hyggelige værelse. Ilden brænder i kakkelovnen, Reseda dufter på bordet, og jeg skriver til dig, kære Peter ... Efter nøjere eftertanke vil jeg erkende, at fars og mors ægteskab ikke er forfejlet, men lykkeligt ... Dagene glider som »sølvklare perler, der drages på en snor« med samtale, sang, musik, læser i Bibelen, spadserer på sygebesøg. Jeg var for nogen tid siden henne hos den gamle kone i Blans, hun er blind, ved du. Hun sagde en lang salme frem, som hun kunne huske fra sine unge dage, og derpå sang far, mor og jeg Et barn er født i Bethlehem for hende. Det er forunderligt dejligt og gribende at se den gamle kone med foldede hænder i den fattige stue, mens vi sang: På stjernetæpper lyseblå skal glade vi til kirke gå. Ved at se på mor og høre hende tale med far lærer jeg at betragte livet og kristendommen fra en meget fornøjeligere side, end jeg hidtil har gjort – far har altid talt, som det var en dyd at gøre sig livet så

besværligt som muligt. Mor synes ganske det modsatte og ler ad far, når han kommer med nogle af sine gamle, underlige påstande, som han tit plagede gamle mor med ... Tante Nona (Feilbergs søster f. 1819) kom da, og det var vel, for hun kunne spille både salmer og sange, og os andre er det en stor fornøjelse at synge derefter. Når vi har spist til middag og drukket kaffe, spadserer vi gerne en lang tur. Hjemkommet igen sidder vi inde i stuen, far og mor undertiden i sofaen, undertiden han på en stol og hun på en skammel ved hans fødder, og så synger de, mens det bliver mørkere og mørkere, og stjernerne tændes udenfor. Ilden i kakkelovnen blusser for et øjeblik klart og kaster sit skær på mors ansigt, som med et ubeskriveligt kærligt udtryk er vendt op mod far«.

To måneder senere var det jul, hvor alle samledes kl. 6 omkring juletræet, der stod i studerekammeret. Feilberg fortalte om julens betydning, man dansede om træet og sang Et barn er født i Bethlehem. Cecilie havde en lille kurv med numrene på gaverne. Det tog næsten to timer, før alle havde fundet deres. Der var trængsel og jubel, alle måtte søge, også far og Per Dreng. Efter tebordet spilledes der polkaer og valse, og dansen foregik i den store forstue, hvor der var lysekroner i loftet af udhulede græskar. »Om det så var far, så hoppede han omkring, og Johan dansede mazurka med mor. Kl. 11 læste far en aftenbøn, og alle sang: Det kimer nu til julefest. Så var aftenen forbi, og vi gik til hvile med glade og taknemmelige hjerter«.

Alt en gentagelse af julen i Mern præstegård.

Om 1. juledag skriver Cecilie: »Juledag var jeg i kirke, far prædikede så rart, som jeg kalder det. Til middag var Krogh-Meyers og inspektør Thaysen her. Far bad højt en køn lille bordbøn, og så spiste vi suppe og den sorte kalkunhane og æblekage. Aftenen var gemytlig og morsom«.

H. F. Feilbergs og Cecilies breve til Peter Berend giver indtryk af, at glæden er ved at vende tilbage i Ullerup præstegård.

Forståelsen med befolkningen er ikke gået så hurtigt. Bolette har knap nok kunnet forstå det sønderjyske med det samme. Bønderkonerne har siddet ubevægelige som »grønne afgudsbilleder med stive øjne«. Det var ikke let for »madammerne« at tale med »e fru«. Og så er hun blevet sammenlignet med den afholdte Conradine. Folkelig som hun blev Bolette aldrig. De mange herregårdsforbindelser på Sjælland skulle nu erstattes med omegnens præster og Thaysen på Sandbjerg.

Når Cecilie bruger udtrykket »lig sølvklare perler, der drages på en snor«, viser det, at man havde kendskab til moderne litteratur. Det er hentet fra Hauchs roman Robert Fulton fra 1853.

Året efter fejredes der en lignende jul. De var 12 i alt juleaften. 1. juledag var Krogh-Meyer og Bülows fra Dybbøl der. 3. juledag skal de til middag i Ulkebøl præstegård, »hvor den hele fine verden fra den sydlige halvdel af Als formodentlig vil findes samlet«, skriver Feilberg noget ironisk til Peter Berend.

Når lejlighed var til det, kørte hele familien med gæster til Ballebro for at bade. Feilberg havde som ung været en dygtig svømmer. En varm augustdag, fortæller han, sprang han fra brohovedet tre gange ud »i de skummende, vuggende bølger«. Damerne måtte se til, da de havde glemt nøglen til badehuset – den måtte en af dem først hente på Ballegård. Blufærdigheden forbød dengang damer at klæde sig af i det fri!

Peter Berend får del i familielivet i et brev fra faderen, godt et år efter Bolettes ankomst. »Vi har siddet en times tid og holdt mørkning i dagligstuen, hvis skikkelse du næppe kan forestille dig, og som uagtet sin størrelse er blevet

Bolette Christine Feilberg, f. Rørdam. Bag på fotografiet har Bolette skrevet: Til Madam Hansen fra Fru Bolette Feilberg. Photographi af J. Schmidt, Østergade 16, Kjøbenhavn. Fotografiet tilhører overlæge Schmidt, Aabenraa.

hyggelig ved placering af møblerne med det nye pianoforte og med de røde vintergardiner foran de dobbelte vinduer. Cecilie og Nona spillede deres hele repertoire igennem, mens mor, Luise (10 år) og jeg sad i sofaen og sang til deres spil. Derefter spadserede vi i en tyk rimtåge vor aftenprome-

nade; denne gang ad Avnbøl til, hvor vi ventede at træffe begge vore vogne vendende tilbage fra Gråsten, hvor de var borte med havre af vor egen avl, men vi traf dem ikke, og de indhentede os heller ikke på hjemturen, skønt Vabs kom farende som forløber og blev ellevild og gjorde mange krumspring af glæde over at se os på landevejen. Han havde vel fundet det for koldt at vente i Gråsten«.

Det nye klaver, de røde gardiner siger meget om fornyelsen af inventaret i præstegården, da Bolette var blevet præstekone. 28 år var gået siden brylluppet med Conradine, og mange børn var vokset op, så fornyelsen har været nødvendig. Ved et tilfælde – kan man godt sige – er en mængde regninger fra den samlede husholdning o. 1858[9] bevaret, og de kan fortælle lidt om den materielle kultur.

Nye møbler har Bolette fået fra København. To servanteborde med fliser og to med skuffer, 6 mahognifinerede stole med krølhårsbetræk, 6 alen sort damask med 24 alen snore, en mahognibuffet, et skrivebord med fem skuffer, et klædeskab, to små runde mahogniborde, en etagere og to håndklædestativer, altsammen finere ting, så snedker Paulsen i Blans har måttet nøjes med at lave en »vandkasten«, som han skriver på regningen samt udføre små reparationer. En vandkasten er en lang firkantet beholder, holdt sammen med jernbeslag og lagt på en arbejdsvogn uden lad. Den blev fortinsvis brugt til udkørsel af ajle, men kunne også bruges til vand til kreaturerne. Den gik først ud af brug op i tyverne i vort århundrede.

Fra København er også sendt finere slags tøj: damaskduge, mohair, burnus, lærredsforklæder, altsammen noget man næppe har kunnet skaffe i Sønderborg eller Flensborg. Mærkeligt nok har de fra København fået sendt skov- og mindre havebrugsredskaber. Men ellers handlede præstefamilien i Sønderborg og Flensborg og hos Andreas Petersen – kaldet »e Kronere« – i Ullerup. Hos ham har de betalt

kontant, da der kun er ganske få regninger bevaret. Forbavsende er det, at man hos e Kronere har kunnet få så mange krydderier, f.eks. ingefær. Men sjældnere varer som kardemomme, citroner, mandler, hollandsk ost og spiritus købtes ellers i Sønderborg. På en regning står opført fire flasker portvin, fire flasker madeira, Liebfrauenmilch, gammelrom, genever, cognac og til jul konfektrosiner, figner, svesker, krakmandler og til påske appelsiner. På en regning fra Ahlmann i Gråsten er opført topmelis, ingefær, nellike og peber.

Engang har Feilberg leveret 50 tønder byg til Chresten Hanssen-Nørremølle og købt kaffe og sirup til gengæld.

Kornet blev malet på Kasmosmølle eller på Ballemølle.

Alt håndværksarbejde fik de lavet i sognet. Hos slesvigholsteneren Johansen på Kasmosdam blev urene repareret. De store skomagerregninger er næsten alle fra Blans, skrevet i den dengang traditionelle form, som endnu brugtes langt ind i vort århundrede: »Kristen et par støvler forsålet«. Undertiden kunne disse regninger få lidt grotesk form: Herren bagflækket, Madammen forsålet, Datteren en lap på snuden o.s.v. Der må have boet en skomager på Philipsborgmark, for han har lavet et par nye støvler til Peter Berend – de har næppe været til dansebrug!

Påfaldende store er regningerne hos hjulmager Jensen og hos smed Nielsen i Ullerup. Maler Clausen udførte malerarbejdet. Den lange sadelmagerregning fra Lampe er på tysk; repareret kalder han »verbessert«. Feilberg og drengene har sikkert moret sig godt over hans mærkelige sprog. Lampe var fra Ditmarsken, og den udmærkede mand havde fået sit plattyske sprog blandet sammen med sønderjysk til sit eget individuelle sprog.

Mathiesen (»e kuesmej«) i Blans var hans dyrlæge og læge. Han har hjulpet en hest mod kolik, kastreret en orne og hjulpet en ko, der skulle kælve.

På en auktion 1858 efter general Bülow har Feilberg købt to hopper til 145 og 116 rigsdaler samt lædertøj – vel også en vennetjeneste mod sønnen, der blev præst i Dybbøl.

Den jævne befolkning købte næppe vin, cognac og genever, men rom, også den finere gammelrom og naturligvis brændevin, der bl.a. blev købt på Nørremølle, og som alle havde i huset. Det var opgangstider i 50'erne. Præsterne måtte have de finere drikkevarer i huset, som de kunne servere, når der var bispe- eller provstevisitatser. Alt i alt viser regningerne, at Ullerup var et godt aflønnet præstekald.

I slutningen af 1858 fik Feilberg en lægeattest hos Mathiesen i Blans. Den skulle bruges til »Forsørgelsesanstalten«. Han ønskede en livsforsikring, som skulle udbetales til Bolette, hvis han døde før hende. Den er på 5000 rigsdaler. Den årlige præmie er 212 rigsdaler. »Det er en stor tilvækst i mine årlige udgifter, men jeg har anset det for nødvendigt således at sørge for min enke, som, så længe fru Meyer lever, kunne komme i meget fattige omstændigheder«, skriver Feilberg til Peter Berend. (Fru Meyer døde 1861).

I Bolettes tid fra 1857 til 1864 var omgangskredsen mest omegnens præster: Mørk Hansen i Felsted, Roth i Varnæs, Krogh-Meyer i Vester-Sottrup, Karstensen i Dybbøl, senere Broager, Bülow i Dybbøl og Sottruppræstens bror Krogh-Meyer i Ulkebøl. Der var ofte besøg fra København. Således besøgte Peter Rørdam og fru Jutta dem i juli 1858, og senere i et brev til Bolette takker han for besøget, »det er en stor glæde at bo, hvor der er fred og kærlighed, og

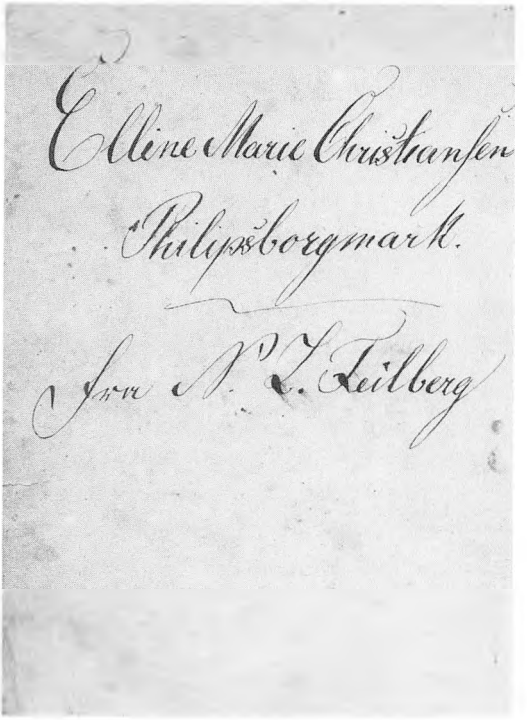
Ullerup Præstegård. Originaltegning 1859 af Christian Feilberg (25×16 cm). På bagsiden af det indrammede billede står: Ulderup Præstegård set fra Bage- og Bryghuset (østlige side mod Vest). Privateje.

Vorherre har bøjet jeres hjerter til hinanden, så I er både jer selv og os andre til megen glæde«. Han er kommet hjem »med mange gode tanker«, og han roser Feilbergs prædiken.

I 1858 blev Bülow (en søn af generalen) valgt til præst i Dybbøl. Hans konkurrenter var Krogh-Meyer i Sottrup og Herman Bangs far i Asserballe. Bülow var under valghandlingen meget nervøs. Alle tre havde holdt en prædiken, og nu var der afstemning. Bülow[10] fortæller: »Jeg stod da før valget i præstegårdens havestue i den store forsamling af præster og andre, der ville overvære valget. Som jeg så stod og så ud i den skønne have, kom den mig da ubekendte præst, N. L. Feilberg fra Ullerup. Han slog mig på skulderen og sagde: »Ser De ud i Deres have?« »Ja, Gud hjælpe mig«, sagde jeg helt benovet. »Ja, det forstår sig«, sagde han så, »Gud skal hjælpe, om det skal blive Deres have«. Og denne udtalelse af denne fromme, frejdige og kærlige mand bortjog min frygt og lod mig lade alt bero på Gud Faders vilje«. Det blev til et livslangt venskab, og da Bülow 1899 talte ved Feilbergs båre, mindedes han endnu en gang Feilbergs ord til ham. Og her lader Bülow Feilberg slutte med ordene: Husk på, at vel skal menigheden vælge, men Gud står bag valget, og hans vilje sker!

Bülow mindes i sine erindringer de gode nabopræsters venskab »og det venlige personlige forhold, hvori jeg hele tiden stod til godsinspektør Thaysen på det henrivende Sandbjerg, hvor ikke blot jeg og mine mange gæster altid fandt den kærligste modtagelse, men hvor alle vi præster i Sundeved jævnlig mødtes i glæde, fiskede i Mølledammen og vandrede i skoven ved det dejlige Alssund«. Og om Feilberg og Krogh-Meyer skriver han: »Blandt de af mine naboer, der væsentlig støttede mig, den uøvede, må jeg dog særlig nævne min kære ven, Feilberg i Ullerup, i hvis kærlige hjem jeg altid fik et signet svar på mine spørgsmål præstegerningen angående, som også både min hustru og jeg

Feilberg i mors salmebog, som han sandsynligvis har givet hende ved hendes dåb 1862.

i ham og hans hustru Bolette, født Rørdam, fandt vore kæreste venner. Ingensinde kan jeg glemme, at pastor Krogh-Meyer i Sottrup, trods den store skuffelse, udfaldet af præstevalget i Dybbøl beredte ham, straks samme dag bragte mine forældre sin lykønskning, og i hele vort samliv derovre var og blev mig en fuldtro ven og nabo«. Krogh-Meyer var kun kapellan i Vester-Sottrup med langt færre indtægter end sognepræsten.

Engang Feilberg med familie besøgte Karstensen, var det nær gået galt. Peter Berend var kusk, og hesten blev sky, da

der stod en trillebør ved vejen; Peter gav et ryk i tømmen, hesten gav et spring og væltede dem ned i grøften. Feilberg var kommet til at ligge med armen op ad grøften, så ærmet var revet fra hans frakke. De lejede en anden vogn og fortsatte turen. Til Karstensen sagde Feilberg, at Peter Berend havde lært at vælte af kongens kusk!

1860 var et begivenhedsrigt år. Først var familien i København, hvor H. F. Feilberg blev gift med sin kusine Anna v. Nutzhorn. I maj måned blev Feilbergs søster Nona gift i Ullerup med toldforvalter Bruun i Assens. Blandt gæsterne var Feilbergs bror Peter, og i løbet af sommeren kom der mange andre af familien, bl.a. Heinrich v. Nutzhorn og hans bror Frederik samt nogle studenter, et dejligt sommerferieliv i den store præstegård, og Feilberg skriver, at »med hundedagenes ende var alle fløjet bort, og snart ville vi findes ene tilbage med minderne«. Alle de mange gæster var også velkomne hos nabopræsterne, og Feilbergs yngste datter Nona var i regelen kusk på disse besøg. Men det kunne også ske, at man lokkede de unge københavnere til at sidde højt til hest. Således blev resultatet af en kort ridetur til Krogh-Meyer for Ditlev v. Nutzhorn til tre store sår bagpå, to blodige skjorter og et blodigt lagen. Det varede hele fjorten dage, før sårene var lægt, så han kunne ikke komme med til Ballebro for at bade.

Der har også om sommeren været stort kirkebesøg af alle de mange gæster, og man kan være forvisset om, at de er blevet nøje betragtet og vurderet af sognets folk!

Men snart var det forbi med idyllen. Den 27. november 1863 skriver H. F. Feilberg til sin broder Peter Berend, der er soldat: »Det synes jo næsten, som Gamle Danmarks skæbne nu skal afgøres med sværdet, hver post bringer snart truende efterretninger, krig og krigslarm er det rundtom. Dog trods synet af overmagten, så er jeg ikke forsagt ved tanken, tværtimod, det er som nyt håb og nyt liv gennem-

strømmede os ved tanken om en nyere og bedre tid end den knugende dødstid, der har ruget over os i lange år. *Det er hårdt, om liv og fribed skal købes ved en ny trængselstid*, men i Guds navn – hans vilje ske; deri må også findes en velsignelse for hver sjæl, som ydmygt kan bøje sig ... Dog er der en angst i denne forventningens tid, hvor alt står som på nippet, som jeg ikke kan løsrive mig fra, det er måske en lykke, at min tid er så stærkt optaget, som den er, det sparer unyttig grublen.

Herrens råd er mange, og han udfører dem alle forunderligen«.

Frederik VII var død, før H. F. Feilberg skrev dette brev, en skæbnesvanger død (den 15. november), og i 1864 fulgte krigen.

Tiden mellem de to krige betød, som før nævnt, materielt set fremgang for bønderne og også for præsterne, der drev landbrug.

Politisk set var det en urolig tid, og i løbet af 50'erne blev modsætningen mellem dansk og tysk stadig stærkere, men før krigen i 1848, »da Sønderjylland vågnede«, skabtes en bevidst danskhed i Nordslesvig, der stadig voksede mellem de to slesvigske krige. Det var den danskhed, der langt senere muliggjorde genforeningen 1920, det år »da Sønderjylland blev delt«.

Stor betydning fik det, at Sundeved foruden Feilberg havde nogle fremragende præster i det tidsrum – de blev alle fordrevet i 64. Man levede mellem frygt og optimisme, så H. F. Feilbergs brev til broderen giver udtryk for stemningen i befolkningen. I et brev i maj 1864 spørger Feilbergs svoger denne, om befolkningen på Sundeved ønsker indlemmelse i Danmark. Feilberg svarer: »Sundevedderne har kun en tro og et håb og udtrykker det i enhver samtale ved de ord: Vi er danske og vil – med Guds hjælp – vedblive at være det«.[11]

1. LA.
2. Sune A. 104.
3. Sune A. 104, 112. Sdj. Årb. 1923, side 230ff.
4. Sune A. side 16.
5. Om Bolette og Peter Rørdam se H.F.R.
6. Efterladte Papirer II, side 46.
7. Henning Fenger: Kierkegaard-myter og Kierkegaard-kilder.
8. J. P. Mynster: Visitatsbøger II, side 174f.
9. LA.
10. »Museum 1896«, side 125 (optrykt i Dybbøl Sogns Historie 1976).
11. En præstegaard, side 98.

Under krigen 1864

Allerede i februar 1864 mærkedes for alvor krigen. »Dannevirke« udkom ikke, så man måtte nøjes med tyske efterretninger. Preussiske patruljer var der alle vegne, og de drak og stjal alt det, de kunne. Krogh-Meyer i Vester-Sottrup anbragte sine mest værdifulde ting hos broderen i Ulkebøl. Det ville Feilberg ikke, da han mente, at soldaterne kun plejer at stjæle fødevarer, strømper og sokker og i det hele taget kun noget, som straks kan bruges. Bolette havde svært ved at forsone sig med en 70 mand stor indkvartering, men hendes gode hjerte løb af med hende, når nogen kom med våde, iskolde ben og bad om lidt gammelt linned til at svøbe om fødderne.

Den 6. februar fik familien at vide, at Dannevirke var opgivet. Men midt i sorgen dukkede Peter Berend op; han var uskadt kommet tilbage fra Dannevirke og trængte højlig til at hvile ud. Et par dage senere kørtes han og den yngre broder Niels, der ville melde sig som frivillig, til Sønderborg. I præstegården var røgteren og forkarlen rejst til København for at lade sig stille til soldat for andre og derved

tjene en 1000 daler – mente de da! Den sidste karl skulle køre med ægtvogn, og to daglejere blev hjemme, så Feilberg var helt alene. Konfirmationsundervisningen var ophørt, tyskerne ville betragte den som undervisning i spionage! Men så dukkede en konfirmand op, Jørgen Lorenzen, en rask dreng, der med forældrenes tilladelse blev i præstegården og passede kreaturerne.

En søndag morgen fortalte Jørgen Lorenzen, at en gris var blevet stjålet og slagtet. Feilberg henvendte sig til en feldwebel og fik at vide, at et sådant tyveri ville blive straffet med to-ti års fængsel! Man blev derfor enige om at give synderen en omgang klø og dermed glemme den affære.

Kirken måtte ikke benyttes. Da et barn skulle begraves, talte Feilberg for 6 personer ved en grav. »Jeg havde en følelse«, skriver han, »som om jeg var kommet hjem efter en udenlandsrejse ... I troen på Guds barmhjertighed og almagt løftedes vi op over alle den nærværende tids trængsler«.

Alle rum i præstegården var optaget og overfyldt. Staldene var fyldt med heste og hestepassere. I kostalden vrimlede det med menige soldater, der malkede køerne, før pigerne kunne komme til! Møllerne måtte ikke male kornet, for så kunne de give tegn til danskerne. Feilberg var ikke egentlig arresteret, men heller ikke helt fri. Når han forlader præstegården, vil han helst have en soldat med sig for på den måde at slippe for anholdelse af skildvagterne, der er opstillet ved alle skilleveje, og andre steder er der feltvagter, på Philipsborg bl.a., hvor mand, kone, børn, tjenestefolk er stuvet sammen i et så lille rum, at det er ubegribeligt, hvordan de kan være der om dagen og sove der om natten. Feilberg er ufortrøden med sine besøg ad de skrækkeligt opkørte veje; de er »famos drecklich«, siger tyskerne. »Det er en underlig, vemodig glad følelse, der griber os ved gensynet under disse omstændigheder. Tårerne kommer i øjnene, håndtrykket er

hjerteligere end nogensinde, og flere gange har jeg omfavnet og kysset konen, inden et ord blev vekslet. Det kommer sådan af sig selv. Så begynder fortællingen om, hvorledes det går«. Og det er artige ting, Feilberg fortæller. Sognefogeden har fået prygl af en ritmester, fordi han klagede over, at dragoner havde stjålet alt levende. En gårdejers søn blev slået halvdød, fordi han havde kigget ind i stalden for at se, hvad høet blev brugt til. En fuld soldat havde hugget købmanden i låret med en økse, fordi han ikke ville skænke ham mere brændevin. En gårdejer ville rense brønden og havde taget pumpen op. Han blev mistænkt for at ville hindre soldaterne i at få vand. Derfor blev han tvunget til at hente vand hos naboen, indtil han faldt om af udmattelse. Så slæbte de ham ind i hans egen lo, lagde et reb om halsen og gjorde mine til at ville hænge ham o.s.v. Sådan fungerede den berømmede preussiske disciplin! Hos naboen Jens Andresen var der indkvarteret et regiment, hvis mandskab var et rigtigt tyvepak. Den elleveårige Johan Andresen havde lagt mærke til, at en bede var stjålet hos en nabo. Johan fortalte denne, hvem tyven var, og regimentets stab forlangte, at beden skulle leveres tilbage, og Johan Andresen skriver: Til straf for, at jeg havde meldt naboen, hvor de opholdt sig med beden, tog en soldat et halmbånd, slog det om halsen på mig og hængte mig op på et søm på en ladeport. En underofficer trak sablen og huggede båndet over, og de måtte bære mig bevidstløs ind.[1]

I præstegården var de fri for alt det barbari. Her boede flere officerer, og de var venlige og kultiverede. De havde først været installeret hos den tysksindede Bojsen på Ballegård, men der ville de ikke være. Han og urmager Johansen, Kasmosdam var de eneste fremtrædende tysksindede i sognet. Chr. Hanssen, Nørremølle, skriver i et brev om Johansen, at denne er skyld i fængslingen af flere dansksindede; det er der »kun en mening om«.[2]

Hård og uforsonlig over for tyskerne var Bolette. Hun skændtes straks med en katolsk præst og påstod, at katolikkerne havde forvandlet kristendommen. Feilberg kunne måske med held være optrådt som spion. Bolette rådede ham til det, og selv følte han sig fristet, men han havde besluttet at blive hos menigheden så længe som muligt.

Oppe i byen så det frygteligt ud. De mange træer i kaplaniets store have var fældet og brugt til at afspærre vejen. Kirkegården og kirken var nærmest ukendelige. Foran kirken var der dannet en plads omgivet af pæle med skydeskår. Af kirkens vinduer var kun de øverste ruder at se, resten var forsynet med brystværn, selv korets tykke mur mod øst var gennembrudt, for at man derfra kunne skyde mod fjenden. Den smukke kirkeplads blev slemt skæmmet af et jorddige oven på stendiget, der omgav kirkegården, og inden for muren havde man gravet en grøft 1½ alen dyb. En husmand, der så på alle disse foranstaltninger, kaldte det hele for børneværk, og at man måtte takke Vorherre for, at man ikke skulle bytte forstand med tyskerne! I kirken var der så uhyggeligt, at man ikke ville benytte den. Dog blev der afholdt en katolsk gudstjeneste i kirken, som blev overværet af kulegraveren. Da Feilberg spurgte denne, hvad han mente om gudstjenesten, sagde han: Det var »grov kjævt« (meget kedsommeligt) at være i kirken, for det gik mest med »grimasser«, som præsten gjorde foran alteret, mens degnen ringede med en klokke bag præstens ryg. Soldaterne vidste akkurat, når de skulle falde på knæ og atter rejse sig. Jeg forstod ikke så lige præstens prædiken på stolen. Den var kort, og det gik raskt, så han var nok en duelig mand. Til slutning bad han, og ved visse ord lød da et brusen som af en kornrensemaskine fra hele forsamlingen.

Denne beskrivelse kan uden nogen vanskelighed omskrives til sønderjysk og viser, at Feilberg har tilegnet sig sundevedsk tale og tankegang.

Feilberg var utrættelig med at besøge folk og lidt senere de mange sårede på nødlazaretterne, og da var Bolette med. Vejene var i en sådan tilstand, at han gik i træsko som det bedste råd mod forkølelse; hans gode ven Jens Andresen havde sat klamper under dem. Feilbergs gudstjenester indskrænkede sig til korte prædikener ved dåb, sygesenge eller begravelser. En barnedåb hos Peter Andresen nede ved Alssund blev en oplevelse for ham. Den unge kone lå rolig og frimodig i sin seng og talte gudhengivne og frejdige ord til ham. Naboerne var til stede. Det hele foregik i aftægtshuset, da gården var belagt med militær. »Efter endt forretning udvekslede vi vore tanker og følelser, idet vi meddelte hverandre beretning om vore trængsler og åndelige erfaringer. Så kom gåsesteg og vin på bordet. Christian IX' skål blev drukket efter barnets, og gamle Danmark vil blomstre længe, dersom vore ønsker skulle gå i opfyldelse, men Preussen og Dolzigerne [Augustenborgerne] ville få last og skam«.

Ja, Feilberg blev godt modtaget overalt. »Glade ansigter ved synet af mig, når jeg går forbi vinduerne, jager mismodet på flugt. Hjerterne oplader sig for sjælesørgeren som aldrig før, og du skulle blot være vidne til et besøg hos en soldats familie, når jeg kommer med penge og brev fra manden. Hun ler og græder og lover Gud, sysler med børnene, fortæller om sin mand, deres sorg ved afskeden, sin frygt, sit håb. Gud bruger krig til at bearbejde hjertets ager, at den kan blive som en jordbund og modtage Guds ords sæd«. Sådan skriver Feilberg påskelørdag den 26. marts.

Der var flere nødlazaretter. I Blans skole var der ti senge i hvert af de to klasseværelser. Der er også indrettet sygestuer hos Hans Kjær, konen Anmari Kjær er utrættelig i at passe de syge. Hun sørger med dem og taler med dem. Anmari Kjær er den i sognet, Feilberg sætter højest af alle, og hun gjorde ingen forskel på danske og tyske soldater.

I maj brændte Hans Schmidts gård i Avnbøl; preusserne havde været uforsigtige med ilden, en mand indebrændte. Familien flyttede over til broderen på nabogården, og man var trods alt ved godt mod. Konen var svag. Feilberg var klar over, at trøstende ord i et sådant tilfælde ikke var nok; han gav manden en engelsk so, konen en opbyggelsesbog og hver af pigerne 4 rigsdaler.

I den del af sognet, hvor Græshøj og Lakjær ligger på vejen til Gråsten, var der særlig stor indkvartering. På Græshøj har enken, to døtre og to sønner nervefeber. Ejeren af Lakjær var rekonvalescent efter en blodgang. Jacob Rye var glad over at have fået sin letsårede søn udleveret til helbredelse i hjemmet. For Feilberg var disse besøg besværlige, da de soldater, han mødte, med ord og miner lod ham forstå, at de anså ham for at være spion.

Sammen med datteren Nona, hun var da 16 år, gik han den lange vej ud til Mathiesen på Stabel, der led af tuberkulose. Om tilbagevejen skriver Feilberg: »Bag skoven i Blans så jeg et malerisk syn: 150 hvide telte var opslagne på nogle marker ... og flere løkker (d.e. marker) ses opfyldte med artilleriets kanoner og vogne. Teltlejren tog sig smukt ud i aftensolens belysning, da vi så den fra Stabels banker ud over den mellemliggende dal med den grønne skov som baggrund«.

I en begravelsestale over Kristian Nissen fra Lundsgårdsmark fik Feilberg indføjet lidt aktuelt. Nissen, der havde været brystsvag, var død, fordi preusserne havde ødelagt hans helbred ved at lade ham ligge i os og damp og træk og kulde. Begravelsen blev akkompagneret af en vældig kanontorden fra Broager. Feilberg sagde bl.a.: »Mine Venner! Preusserne banker på Als' port. Om de kommer ind,er uvist. Men når enker og faderløse banker på Himlens porte, er det vist, at Vorherre lukker op; thi han har selv sagt:

Beder I, skulle I få, leder I, skulle I finde; banker I på, skal der oplukkes for eder«.

Efter en rolig nat med en sød søvn fordyber Feilberg sig i Romerbrevet det 12. kapitel. Herfra citerer han: Vær glade i håbet, tålmodige i trængslen, udholdende i bønnen. Velsign dem, som forfølger jer, velsign og forband ikke. Dersom din fjende sulter, så giv ham at spise; dersom han tørster, så giv ham at drikke. Lad dig ikke overvinde af det onde, men overvind det med det gode! Efter læsningen af apostelenes ord skriver han: »Det er ofte ganske andre tanker, der opstiger i min sjæl, og følelser rører sig i mit hjerte, vidt forskellige fra dem, apostelen her betegner som frugter af Vorherres ånd«, og derpå kommer Feilberg i tanker om, hvordan de stakkels tyske soldater ingen forestilling har om krigens årsag og kun tænker på at komme raske hjem til fredeligt arbejde. »Skyder vi ikke på jer, bliver vi selv skudt«, siger de.

Ikke mærkeligt, at Feilberg efterhånden følte sig træt. Den 12. juni skriver han: »Det er over midnat. Jeg har været hos en syg inderste (d.e. en, der ikke er jordbesidder), som fik sit testamente opsat. Sindsro svigter mig ikke, men jeg er snart 59 år, og kræfterne tager af. Dagen begynder med skriftemål, gudstjeneste og altergang. Så prædikede jeg for de sårede. Kl. 2 havde jeg ligbegængelse. Jeg længes efter ro, og dog har jeg i dag haft min søn til kapellan. Han tog os til alters og holdt en tysk tale til preussserne ved Søren Lavsen Stavnkærs grav«. Om denne mærkelige begravelse skriver H. F. Feilberg: »Det var under våbenstilstanden 1864, kort før jeg forlod Sønderjylland, jeg opholdt mig nogle få dage i fars hjem, Ullerup, et par danske soldater var døde på lazarettet, og far bad mig besørge begravelsen, den blev mulig tysk. De døde blev sænkede i graven deroppe, preussiske soldater stod tæt rundt om, vinduerne blev lukket op i husene, små klynger samledes udenfor. Soldaterne trænger

til et ord, der kan trøste og løfte under lazarettidens tyngende ensformighed. Hvor mit øje faldt, så jeg kun tyske uniformer. Så talte jeg tysk over mine landsmænd. Hvad jeg sagde, mindes jeg ikke, men jeg var stærkt bevæget«.[3] Da han gik hjem, undrede en tysk officer sig over H. F. Feilbergs rene tysk.

Trættende for Feilberg var fordelingen af penge til de indkaldtes koner. Han skal skrive mange breve for de sårede, og mange breve til sårede, der ikke mere er i sognet, skal returneres.

Lange fortegnelser over sårede danske soldater afsendes til København for at blive offentliggjort i Berlingske Tidende.

En hvile var det at arbejde på marken og i haven. Alt passes som sædvanlig, han lægger kartofler, tilsår markerne, og i juli tegner alt til en god høst. Feilberg skriver: »Denne eftermiddags syslen med en jordbrugers gerning har ret vederkvæget mit af frygt og håb omtumlede sind. Omgang med Guds åbenbaring i naturen, som i Vorherre Jesus Kristus indeholder lægedom for alle sår«.

Fra o. 1. marts skiftedes to generaler til ophold i præstegården. Den ene var den gamle general Schmied, som var begyndt at blive affældig. »Den kat fanger ingen mus«, sagde man om ham. Han havde været med i krigen 1848-50 og var da begejstret for den slesvig-holstenske sag, men dette war einmal; nu var han ligeglad og tænkte kun på at blive pensioneret og leve resten af sit liv for kone og børn og overlade yngre at slås. Feilberg kalder ham venlig og fordringsløs. Et delvis andet syn på ham har Bolette. I et brev af 15. marts, besørget udenom censuren, skrevet til Charlotte Nutzhorn skriver hun: »Vi må kun skrive på tysk, og så skal generalen, som bor her, læse brevene igennem, så de er meget kedelige at skrive og endnu kedeligere at læse for dem, som får dem ... Den general er mig en stor plage, thi han er en fuldkommen slesvigholstener, og det er hans

største fryd at komme ind og fortælle mig, hvorledes østrigerne og preusserne skal ødelægge hele Danmark ... Jeg tror visselig, at han hader de danske, det gamle skind. Jeg tror forresten ikke, at han skal gøre de danske nogen fortræd«. Man får en slem mistanke om, at Bolette har været noget provokerende.

Krogh-Meyers syn på Schmied falder sammen med Feilbergs. Han mener desuden, at Schmied er lidt af en kujon. Da han tog afsked med Krogh-Meyer, var han bedækket med ordener. Den Røde Ørns Orden, anden klasse, havde han fået for sin deltagelse i Als' erobring. Han »deltog« først, da kampen var forbi![4]

Den anden general var August v. Goeben (1816-80), og han er nok værd at stifte nærmere bekendtskab med. Han var den fødte kriger, en af Tysklands bedste generaler. Han fik den allerstørste betydning for de sundevedske præster, som han beskyttede på enhver måde.[5]

Når Goeben *frivilligt* deltog i krige, var det for at kæmpe for dem, der havde ret. Som preussisk general deltog han af *pligtfølelse* mod sit land. I krigen 1864 kom hans to idealer som soldat: *retfærdighed* og *pligt mod sit land* i konflikt. De to stormagter skulle vise storsind mod det lille svage Danmark og overlade det den dansksindede del af Slesvig. Dette syn på krigen fik han under stærk indflydelse af Feilberg og de andre sundevedske præster.

Hans levnedsløb er meget broget. Flere gange deltog han i kampe i Spanien, altid for den part han mente havde ret. Han deltog »seelenvergnügt« og vendte hjem »reich an Ehren und Wunden«. Hos en general i Spanien blev han modtaget med mistænksomhed mellem de mindre, bredskuldrede spaniere. Han blev anset for en germansk Don Quixote. En tysk general, der huskede ham som ung, sagde, at han var tynd som en humlestang. Han var et intelligensmenneske med en hurtig opfattelsesevne forbundet med

August v. Goeben. Billede fra Zernins biografi om v. Goeben.

godhed og varme, et forstands- og følelsesmenneske på en og samme gang. Denne kombination gjorde indtryk på folk.

I 1843 så han en kusine første gang, og i al stilhed besluttede han: Diese und keine andere wird meine Frau. Det blev et meget lykkeligt ægteskab, men til deres store sorg barnløst, en sorg de delte med Krogh-Meyer og hans kone i Sottrup.

Goeben og hans kone levede lange tider adskilt, da han jo

deltog i de mange krige (i Spanien anden gang, i 1864, 1866 og 1870/71). Til hende har han skrevet en utrolig mængde breve, ofte mere end et om dagen, og de er en vigtig kilde til vor viden om de mange krigsbegivenheder, også i nogen grad om 1864.

Efter den fransk-tyske krig boede han i Koblenz. Allerede 1871 døde hans elskelige hustru Marianne. Til hende skrev han nogle måneder før: »Du er mit liv her og hisset, du er mit hele, så er jeg først virkelig«. I religiøs henseende var han næppe ortodoks. Den etiske side af kristendommen betød mere for ham end den dogmatiske. Han var sikker på et åndeligt liv efter døden, og han slutter sit åndelige testamente med ordene: »og hermed tilråber jeg alle kære i glad tillid: Farvel og på gensyn«! Om sin jordiske løbebane skrev han i en mindebog om krigen 1870/71, at den havde været Per aspera ad astra (d.e. ad ufarbar vej til stjernerne). Han døde 1880, og begge er begravet på kirkegården i Koblenz.

Man kan så spørge, hvorfor han blev så afholdt, selv af politiske modstandere som de tre sundevedske præster: Roth i Varnæs, Feilberg i Ullerup og især Krogh-Meyer i Sottrup. Et af svarene er hans holdning som hærfører. Da krige indtil i dag åbenbart er uundgåelige og dermed også soldater, er Goeben den helt ideelle kriger og befalingsmand. Skulle der planlægges et slag, gik hans første beregning ud på at skåne så meget mandskab som muligt. Sårede modstandere, der havde overgivet sig, skulle straks hjælpes. I en bajonetkamp i 64 løb en blødende dansk soldat rundt i en kornmark med fare for at blive dræbt. Goeben sørgede straks for, at danskeren blev bragt hen til de andre fanger, og derved reddede han livet.[6]

Med hensyn til indkvartering havde præstegårdene det lettere end bøndergårdene. Hos præsterne indkvarteredes foruden generalerne også højere officerer, og de holdt justits,

især Goeben. Mange af dem havde forståelse for befolkningens vanskeligheder; flere længtes hjem. En katolsk soldat mente, at det var ganske uværdigt for to stormagter at overfalde et lille nabofolk. Flere vidste slet ikke, hvorfor de skulle slås. Dog Feilberg kom også ud for grovheder med de værste skældsord, og så kneb det for ham at bevare fatningen.

Feilberg talte flere gange med tyske gejstlige. En af disse var en pastor Besser, der af den luthersk-evangeliske kirke var udsendt for at opsøge trosfæller. Det har han skrevet en bog om. Besser var en venlig og dannet mand, der kunne lidt dansk. Feilberg indbød ham til at blive en nat over, og de diskuterede til langt ud på aftenen, og det var første gang, Besser traf sammen med tilhængere af Grundtvig. De var temmelig uenige! Bolette stillede et stort portræt af Grundtvig på bordet foran pastor Besser, og hun mente, at hvis han kendte Grundtvig personlig, ville han få et andet syn på ham! Det var meget trøstende til sidst at kunne synge: Nu hviler mark og enge.

Et andet sted i sin bog forbavses Besser over, at han mellem de gravsten på kirkegården, der rækker et halvt hundrede år tilbage, ikke har fundet en eneste på tysk. Besser er en redelig og neutral iagttager.[7]

Et mærkeligt besøg i præstegården var slet ikke velkomment. Der er tale om en velgørenhedsdame, Fräulein Warrens. Hun var blevet afvist på Sandbjerg og i Snogbæk, og Krogh-Meyer ville heller ikke have hende. Bolette var højst utilfreds med, at Feilberg havde givet hende et værelse og et loftsrum til hendes sager: slåbrokker, strømper, syltetøj, vin og mange andre brugelige og ubrugelige sager. Hun var yderst fordringsfuld og ville kun forhandle med overlæger, og syge besøgte hun slet ikke. Feilberg kunne ikke lide, at lægerne holder hende, »die Blaustrümpfe« for nar, samtidig med at de drikker hendes vin og spiser hendes syltetøj. To

vogne og en tjener er stillet til hendes disposition, men hun har ikke spor begreb om, hvor længe heste kan gå. En af kuskene væltede hende med vilje, så hun fik en forstuvet fod. H. F. Feilberg, der på den tid var i præstegården, mener, at hun muligvis var spion; hun kendte nemlig alle tysksindede familier i omegnen, og hun besørgede selv sin post. Da hun en eftermiddag var ude, tog officererne H. F. Feilberg med på loftsrummet for at vise ham, som de sagde, »die ganze Trödelbude«.[8] Hun var i præstegården en 14 dage, og den 31. maj forsvandt hun til alles tilfredshed. Feilberg kalder hende højst upraktisk, og hun magtede slet ikke sin opgave, »og heller ikke gammel nok (hun var godt 40) til at gå fri for mistanke om at ville gøre sin person behagelig for herrerne«!

Det var sidst i marts, Goeben holdt sit indtog i præstegården, og den 19. juli omtaler Feilberg ham for sidste gang, så kontakten mellem dem har varet ca. fire måneder. I et brev til sin kone har Goeben fortalt om deres første møde: Her i huset hos pastor Feilberg er det også sådan indrettet, at vi spiser middagsmad og drikker the om aftenen med familien. Det er ligeledes ganske nette folk, selv om de slet ikke kan måle sig med Krogh-Meyer, som virkelig er fortræffelig. Han er langt ældre, hun, hans anden kone, en lille tyk københavner af en borgerfamilie er meget demokratisk, men samtidig ret net (aber dabei recht nett), ligetil og venlig. En backfisch halvvoksen for at lære husholdning fuldstændiggør selskabet.

Som det vil ses, er karakteristikken af Feilberg endnu noget forbeholden; senere blev det anderledes. Goeben er forundret over, så godt præsterne er situeret. I Ullerup forbavses han over »den store salon« (til højre for forstuen). Om Krogh-Meyer skriver han: »Hvis du så mig, ville du le af fornøjelse, en salon, en smuk dagligstue ved siden af ... sofa, lænestole i overflod, solide mahognimøbler og en

gyngestol, netop sådan som min vens, lige så sort med guld og af samme form«.

Den 28. er han »hos min gode pastor Roth«, hvor han diskuterer om danskere og preussere. Ironisk føjer han til, at Roth »kaldes en berygtet spion o.s.v. i tyske aviser«.

Skærtorsdag den 24. marts går han i Ullerup præstegårds store have og glæder sig over de mange vintergækker og mindes, hvordan »vi (d.e. Goeben og hans hustru) søgte efter dem i krattet den skønne tid, som jeg tror snart vil komme igen«.

Den 21. juni fik han besøg af sin kone og et plejebarn og beder om, at de må bo i præstegården; plejebarnet August er 5 år. Feilberg skriver: »Fruen er en stille, alvorlig, mild og forstandig dame på over de 40 år, der synes at leve ganske for sin mand. Hendes spil på pianoforte er meget sjælfuldt«. Dagen efter er Krogh-Meyer på besøg, og alle er enige om, at fru Goeben er meget elskværdig. Den lille August er alles yndling. Om fruen skriver Krogh-Meyer:[9] »Det er en meget svær dame, og køn er hun ikke, men særdeles dannet og kundskabsrig«. Ved middagen kunne Feilberg ikke bekvemme sig til at udbringe en skål for Goeben; så gjorde Krogh-Meyer det, og Feilberg refererer talen således: Goeben har stedse respekteret vor troskab mod konge og fædreland og i en vanskelig tid holdt sin beskyttende hånd over os. Vi kan godt af hjertens grund drikke et glas på hans velgående, hvorvel vi ikke kan unde ham sejr over vore landsmænd eller anden krigslykke end den at vende sund og frisk tilbage til sin elskværdige hustru.

Goeben sørger for, at der kommer orden i forplejningen. En dag myldrede det overalt i præstegården med trætte soldater, der larmende stillede fordringer, og Feilberg er sikker på, at hvis Goeben ikke havde været der, var præstegården blevet udplyndret. Sådan hjælper han alle vegne. Krogh-Meyer kalder ham fuldendt gentleman, dannet, be-

gavet, en overlegen dygtighed, fuldendt soldat o.s.v. Goeben fortæller de to præster, hvad tyskerne foretager sig, da han ved, at de ikke driver spionage – Schmied fortæller intet.

Ti dage efter stormen på Dybbøl (den 28. april) tager Goeben Krogh-Meyer med op på Dybbøl for at overbevise ham om, at danskerne har forsvaret sig godt. Krogh-Meyer havde »zäh und hartnäckig« tvivlet om danskernes mod, men nu blev han overbevist om, at de havde kæmpet til det yderste. Goeben lod Krogh-Meyer se Sønderborg i kikkerten for at iagttage, hvilke huse der var ødelagt og hvilke ikke.

Stor uro var der i Ullerup og Blans, da tyskerne ville forsøge landgang på Als fra Ballebro først i april. Den tyske kronprins havde været i præstegården for at tale med Goeben. Hovedkvarteret var på Ballegård, og observationerne foretoges på den højt liggende Ballemølle. Goeben og kronprinsen gik til fods frem og tilbage mellem møllen og Ballegård. Da Goeben om morgenen kl. 2½ tog afsked med Feilberg, sagde denne: »Jeg kan ikke ønske nogen ulykke over Dem personlig, men alle mulige uheld over Deres forehavende«. Goeben svarede: »Tak for Deres venlige følelse for mig, opfyldes Deres meget naturlige andet ønske, har De os igen i morgen inden middag«. Som bekendt mislykkedes overgangen på grund af en stærk storm, og Goeben skriver til sin kone: Feilberg, unser Pastor, ein guter Däne, schmunzelt (smiler polisk) über das Misslingen«. Da Goeben vendte tilbage fra Blans til præstegården, var der »en meget smuk blomsterbuket på mit skrivebord, på samme måde som du gør det, min hjertens allerkæreste, arrangeret i en lille marmorskål: Krokus, gule og lilla – vintergækker, nogle som jeg ikke kender, og de første violer, der dufter prægtigt. Jeg tænkte på dig, min kære hustru«. Sådan trøstede familien Feilberg ham over uheldet.

Med Goeben har Feilberg og Krogh-Meyer ofte talt om

Nordslesvigs fremtid. En måned før Goeben kom til Ullerup, skriver Feilberg: »Jeg mærker tydeligt, at jeg slet ikke er politiker. Når jeg og mine sognefolk blot må beholde konge, fædreland og modersmål, er det os ikke meget magtpåliggende, enten statsforfatningen er et indskrænket eller et uindskrænket monarki. Det vil siden finde sig. Lad de slesvigske sønden for Flensborg, som ønsker at være tyske eller preussiske, få deres ønsker opfyldt. For mig gerne, når blot det, der i ånd og sandhed hører sammen, må forblive sammen. Og Sundeved er dansk i ånd og sandhed. I mit sogn er én fuldblods slesvigholstener, urmager Johansen i Kasmosdam, et par halvblods og tre eller fire kvartblods. De tåbelige tyskere mener, at jeg har fordansket sognet siden forrige krig, og så smiler de kløgtigt, når jeg modsiger deres påstand«. Feilbergs ræsonnement er rigtigt, men det skal tilføjes, som P. Andresen skriver, at »med Feilberg og Conradine blev præstegården bevidst dansk, og dansk åndsliv holdt sit indtog i sognet«.[10] Feilbergs forgænger Meyer brugte ofte det tyske sprog og betød næppe noget nationalt. Indirekte har Feilberg, Conradine og senere Bolette styrket danskheden. Indførelsen af dansk åndsliv bestod bl.a. i, at Feilberg med sin gode sangstemme sang nye danske salmer af Grundtvig, desuden folkesange; af dem var der mundtligt overleveret nogle i sognet.

I løbet af kort tid blev Goeben overbevist om, at Feilbergs syn på Nordslesvigs fremtid var det eneste rigtige: »Mit syn på spørgsmålet er deling. Det danske Nordslesvig helt til Danmark, den tyske sydlige del til Holsten«. Men han føjede til, at det næppe ville behage de nationalistiske tyskere og danskere. Et par dage senere (12. maj) skriver han til konen igen om Slesvigs deling og er klar over, at vanskeligheden med en sådan grænsedragning er Flensborg, der er halvt dansk og halvt tysk og derfor vil fremkalde strid.

Og endelig den 17. juli og 1. august gør han udførlig rede

for sit syn. Han interesserer sig ikke for et selvstændigt Slesvig-Holsten. Skulle det blive tilfældet, »får Tyskland endnu en lille fyrste« (Tyskland bestod jo af mange små fyrstendømmer), og helt urimeligt ville det være, at det danske Nordslesvig skulle blive en del af det. »Jeg har medlidenhed med Danmark og ville gerne overlade det så meget som muligt, d.v.s. alt dansk«. Han ønsker, at der vises storsind. Gør vi det, vil vi ikke i Danmark få en varig forbitret fjende, der ved enhver lejlighed vil være imod os. De, der på grund af vor sejr vil forlange så meget som muligt, er nogle små forblindede fyre.

Men det var Bismarck, der bestemte, og han ville det anderledes! H. P. Hanssen skrev langt senere: Bismarck har sagt: Magt er ret. Vi siger: Ret er magt. Det sidste mente også Goeben og Feilberg, men det varede over 50 år, inden dette synspunkt sejrede, og ingen af dem skulle opleve det.

I marts blev J. A. Rehhoff hentet fra Hamborg for at ordne kirke- og skoleforhold og fik som medhjælper Berthel Godt fra Ruhregnen. De var begge slesvigholstenere. Godt var fra Rinkenæs, og begge kunne dansk. Men de havde ikke fulgt tilstrækkeligt med i, hvad der var sket i Nordslesvig fra 1850-64. Godt var blevet afskediget i Felsted efter Treårskrigen, hvad han betragtede som uretfærdigt. Rehhoff satte ham nu til at holde visitats i Sottrup, Ullerup, Varnæs og Felsted, da han var blevet Karstensens efterfølger som provst. Godt var ledsaget af den danske amtmand Heltzen – han blev som de danske præster afskediget i 64. Afholdelsen af visitatser var en tåbelig foranstaltning, da børnene havde haft en fuldkommen uregelmæssig skolegang. Men Godt måtte i gang. I Felsted er det nogenlunde umuligt at give en objektiv fremstilling af mødet mellem de to gejstlige. De skændtes så højrøstet i studerekammeret, så fru Mørk Hansen blev bange og sendte Heltzen ind for at berolige gemytterne. Han vendte tilbage og mente: Åh, det betyder intet.

De lader kun hinanden vide, at den ene ikke har noget at lade den anden høre! Den forklaring bliver man ikke meget klogere af. I Varnæs har Roth ikke skrevet noget om mødet med Godt, og i Sottrup blandede Godt politik ind i afhøringen af lærerne. Her mødte han Goeben, der så med foragt på slesvigholstenismen, og han kunne indse, at visitatsen under de herskende forhold var en tåbelighed. Goeben kaldte Godt »der Racker«, en ganske uretfærdig betegnelse. Han tog hjertelig afsked med Krogh-Meyer og »sendte Godt et knusende blik, fuldt af foragt og tog ikke ringeste notits af ham, der krybende bøjede sig for ham«.

En vigtig opgave for Godt var det at kassere skolebøger efter Rehhoffs anvisning, og her handlede man ikke objektivt; man afskaffede således Balslevs katekismus!

Interessant er visitatsen i Ullerup hos Feilberg. Den 8. maj meddelte Godt, at den i Ullerup skulle foregå den 14. kl. 10. Børnene skulle møde i kirken til katekisation, og lærerne i sognet skulle også være der. Kl. 10 ankom Godt og Feilberg til kirken; der ventede de en rum tid på børnene, men ingen mødte! Godt var en ypperlig prædikant og fremragende til katekisation, men det fik han ikke lejlighed til at vise, da han ikke turde holde gudstjeneste, og børn var der ingen af, så man kan næppe tale om en visitats. Godt så vred ud og mistænkte måske Feilberg for at være skyld i fadæsen. Han holdt forhør over lærerne og forbød visse skolebøger. Derefter holdt han andagt ved sin fars grav på Ullerup kirkegård, og Feilberg gik så med ham – en ti minutters gang – til hans søsterdatter, der var fra Brobøl og var tysksindet, men var blevet gift med den stærkt dansksindede Jens Andresen, der ikke viste sig under besøget – det gjorde han heller ikke senere hen ved besøg af Godt. Derfra gik de til præstegården, også en ti minutters gang, hvor middagen serveredes; Heltzen var også til stede. Efter kaffen og cigarrygning i haven afholdt Godt forhør i studereværel-

set med Heltzen som tavst vidne. Feilberg gengiver forhøret i sin bog, skrevet samme dag, det fandt sted:

»Må jeg bede Dem fremføre Deres politiske betragtning angående Slesvig«. – »Jeg forstår mig ikke på politik, har aldrig studeret statsret«. – »De er dog vel dansksindet?« – »Ganske som mine sognebørn og andre danske slesvigere«. – »Men De har søgt at påvirke dem og har fået nogle til at være dansksindede i samme forstand som De – en danskfødt mand – er det selv«. – »Tværtimod, hr. provst. Under 25 års ophold i Nordslesvig er jeg således påvirket af den her herskende tankegang og hele folkelighed, at jeg er blevet en ægte dansk slesviger. Selv har jo provsten erfaret i forrige krig, da De var præst i Felsted, at bondestanden her lader sig ikke påvirke af præster. De vandt jo ingen sjæl for hertugen og Slesvig-Holsten, men mistede blot Deres tidligere yndest og agtelse«. Med et fælt smil hentede nu provsten en afskrift, han havde skaffet, hvori jeg havde nedskrevet nogle skarpe bemærkninger om det slesvig-holstenske oprør. Jeg oplæste dem og vedkendte mig forfatterskabet. »Så kan De ikke være embedsmand under den nuværende regering!« – »Jo, meget vel. Jeg ville ikke som De, hr. provst, underkaste mig en selvgjort regering af en advokat, en herremand og en købmand; men når kejseren af Østrig og kongen af Preussen har fundet sig foranlediget til at besætte provinsen med deres tropper, så er en midlertidig civilregering nødvendig, og jeg underkaster mig dens befaling, så længe det kan ske med god samvittighed. Jeg gør stor forskel på krig og oprør, på konger af Guds nåde og oprørere«. – »Nu – det får så være; men preussiske officerer har meddelt mig sådanne ytringer af Dem, som umulig kan forenes med redebonhed til at lyde civilregeringen. Jeg hører, De bagtaler preussiske officerer og stræber at mistænkeliggøre civilregeringen, som ville den byde, hvad der

strider mod Guds bud«. – »Nej, det var langtfra hensigten«, og forhøret var dermed til ende.

Det er en stærk Feilberg, der taler overmagten midtimod. Godts »Nu, det får så være«, viser klart hans nederlag. Af samtalen fremgår det, at Godt er gået rundt og har spurgt tyske officerer, hvad de mente om præsterne og har nemt kunnet finde nogle, der kunne bekræfte hans formodninger; officerer af samme slags som en oberst Witzleben, der flere gange er omtalt af Krogh-Meyer i hans dagbog, og som også nævnes af Mørk Hansen. Godt har næppe spurgt Goeben!!

Efter dette forhør fremlagde Godt en erklæring til underskrift, som er aftrykt i Feilbergs bog. Heri skal præsten love hverken i ord eller handlinger at drive politisk agitation. I slutningen står der, at hvis hans samvittighed forbyder ham at overholde kravene, skal han straks meddele det til øvrigheden. Denne sætning gjorde, at Feilberg underskrev erklæringen.

Senere skriver Feilberg i brevet: »Godt skal ikke have den glæde at fange os i sin første snare. Han har naturligvis nogle gode venner, som nu ærgrer sig med ham over, at de ikke straks i denne gode våbenstilstand kunne flytte ind i vore præstegårde«.

Samme aften inviterede Feilberg Krogh-Meyer, der ikke ville underskrive, og hans kone til Ullerup, og de drøftede sammen forhørene.

Våbenstilstanden gjorde, at forholdene var blevet lettere, og pinsedag den 15. maj, altså dagen efter forhøret, holdt Feilberg en velbesøgt gudstjeneste, og her oplæste han Godts erklæring og bad om ikke at blive indblandet i politik.

I et brev til sin svoger medaljør Krohn (2. juni) skriver Feilberg om en artikel i det mærkelige Nordslesvigske Tidende. Her siges, at Feilberg »er slemt medtaget, og man undrer sig over Civilbehördes langsomhed med at rense

landet for slige embedsmænd«. (Mørk Hansen fortæller, at »Dr. Janssens Nordslesvigske Tidende også kaldes Rakkerbladet«). Feilberg mener, at han også snart kan blive kritiseret i danske aviser, fordi han har skrevet under på Godts erklæring. Han skriver videre til Krohn: »Jeg vil forholde mig politisk aldeles passiv under den midlertidige regering, og jeg hører alt, at adskillige gode venner fortænker mig deri, som om man under fremmede bajonetter skulle gøre sit fædreland eller sit sogn nogen tjeneste med at overlade sin plads til en fremmed. Sine lyster kan og skal man i mange tilfælde bekæmpe og tilsidesætte for højere hensyn. Mig besværer det ikke at lyde en regering, som hidtil ikke har forlangt noget urimeligt af mig«. Ullerup sogns beboere synes at have været enige i Feilbergs holdning over for myndighederne, for han skriver til sidst i brevet, at forholdet mellem præst og menighed er inderligere end nogen sinde.

Sidst i juni var det slut med den føromtalte våbentilstand. Tyskerne forberedte sig på overgangen til Als. De sundevedske præster skulle arresteres og føres til Flensborg. Kl. 6½ om morgenen den 27. juni kørtes Feilberg med en venlig løjtnant af sted. Goeben gav denne en skrivelse med til obersten, der bevogtede dem i Flensborg, hvori han krævede en hensynsfuld behandling, hvad de også fik. Krogh-Meyer kom slet ikke; han slap med husarrest.

I arresten bestilte de middagsmad hos den dansksindede vært i rådhuskælderen, samt en flaske vin, da det var Feilbergs fødselsdag. Værten sendte dem også 25 fine cigarer. Allerede lidt over middag blev Feilberg løsladt, så han var allerede hjemme igen om eftermiddagen. Mørk Hansen og Roth blev først hjemsendt den 29. efter erobringen af Als.

En ulanofficer Freiherr v. Strombeck var kommet til Ullerup den 28. fra Grøngrøft – som han kalder Grüngriff! –

for at blive Goebens ordonansofficer. Han har i sine Kriegstagebücher fortalt om aftenen hos Feilberg – altså aftenen før overgangen til Als –:[11] Indtil ca. kl. 12 blev vi i generalens kvarter hos præsten, hvis familie serverede os aftensmad og te – en fanatisk dansker, der nu er afsat – havde selv en søn ved hæren på Als – i hvert fald en ejendommelig situation, og han måtte beværte os som gæster, mens disse stod i begreb med at overfalde hans landsmænd og hans egen søn! (På det tidspunkt var Feilberg endnu ikke afsat).

Kl. 11, skriver Feilberg, red generalen med følge ud i mørket, og som bekendt lykkedes overgangen ved Sottrup Skov. I løbet af formiddagen kom de første sårede til Ullerup. Johan Andresen fortæller, at »samme aften kørte et langt vogntog fra Sandbjerg med sårede forbi vor gård. Vi drenge fulgte med en vogn, hvori der lå en tysk soldat i halm og sang Die Wacht am Rhein med en kraftig røst. Ved siden af kusken sad en dansk infanterist med den ene arm i bind samt hovedet forbundet, og han græd. Vi drenge skældte preusseren ud, at han skulle ligge i halm og synge, og danskeren, som efter vor mening var sværere medtaget, skulle sidde hos kusken. Vi fulgte med til lazarettet i Ullerup, men før vi kom derop, hørte sangen op. Ved lazarettet sprang danskeren selv af vognen, men preusseren var død. Hans mave var blevet revet op af en granat, og i febervildelse havde han revet bandagen af, så de indre dele lå i halmen. Vi drenge gik under tavshed rolige hjem«.[12]

Strombeck har indgående skrevet om overgangen ved Sottrup Skov og de hidsige kampe ovre på Als.[13] Den modigste af alle var Goeben. En hest blev skudt under ham. »Immer mein bestes Pferd«. Før havde han mistet en hest på samme måde. Han søgte ikke dækning, hvor det havde været rimeligt, og bevarede en ro, som sad han i en stue. De forfulgte de tapre danskere til Høruphav. Da Strombeck

helt alene red tilbage til Kær for at blive sat over til Sottrup Skov, lå der lig alle vegne.

> Der blasse Tod hat alle gleich gemacht,
> Bei dem Besiegten liegt der blutge Sieger.

Feilberg fik brev fra Goeben, bestemt til et telegram til hans kone, heri stod, at han var usåret. Goeben, der havde lovet Feilberg, at han ville sende bud, hvis han hørte noget om Peter Berend, havde intet erfaret om ham.

Den kendte historiker Troels-Lund[14] opholdt sig som stud. theol. i Ullerup præstegård fra den 4. til 21. juli. Han var til stor opmuntring for familien, men anledningen til besøget var sørgelig. Hans bror Peter Lund havde meldt sig som frivillig efter stormen på Dybbøl den 18. april, var sejlet til Høruphav og havde forrettet vagttjeneste ved Ulkebøl præstegård. I kampen på Als efter tyskernes overgang den 29. juni var han blevet hårdt såret, taget til fange og ført til lazarettet på Sandbjerg. Hans yngre bror, den da 24 årige Troels-Lund, rejste til Sundeved for at være hos ham. Til sin far skriver Troels-Lund den 5. juni: »Pastor Feilberg i Ullerup har tilbudt mig kvarter i Ullerup præstegård, og det tager jeg imod«. Troels-Lund gik så hver dag til Sandbjerg, ca. 1 mil. Den 11. juli skriver han: »Det er et prægtigt par folk, pastor Feilberg og hans kone, og jeg befinder mig udmærket her hos dem«. Og i et svært læseligt brev fortsætter han: »Undskyld, men nu kommer blyanten frem, vi har fået indkvartering, og de har taget (svært læselig) blækhuset. Jeg får hver dag jordbær eller kirsebær med i en kurv, får hindbærsaft med. Fru Feilberg har lovet en flaske jordbærsaft. Feilberg er en fortræffelig mand med alle en grundtvigianers heldige egenskaber uden nogen af de uheldige. Fru Feilberg, der er en søster til Peter Rørdam, er også meget elskværdig«.

Af brevene fremgår det, at man levede mellem frygt og håb om Peter Lunds helbredelse.

I et senere brev skriver Troels-Lund, at han har fået en kurv med jordbær og den dejligste buket roser med til ham fra fru Feilberg, og at dette har opmuntret ham meget. Den 10. juli besøgte Feilberg sammen med Troels-Lund Sandbjerg. »Det var rørende at iagttage den ømhed, der lagde sig for dagen i hans (d.e. Troels-Lunds) omhu for den ældre broder ... de sårede lå i deres senge, som var flyttet ud i den yndige have«.

Peter Lund døde den 18. Efter eget ønske blev han begravet på Ulkebøl kirkegård. Til broderen havde han sagt: »Der (d.e. Ulkebøl kirkegård) har jeg mangen gang stået på post, der blev jeg såret, og husk:

Slumrer sødt i Slesvigs jord!
Dyrekøbt den blev ved Eder.

I Feilbergs vogn kørtes liget fra Sandbjerg til Ulkebøl, og et par dage senere kørte Feilberg Troels-Lund til Gråsten, som derfra rejste tilbage til København.[15]

»Han har endt sit sørgelige hverv; os har han været en kær husfælle. Du kan næppe forestille dig, hvilken opmuntring en landsmands selskab yder i en sådan tid«. Og i et utrykt brev fra 15. juli fra Bolette til søsteren Henriette Lund skriver hun: »Jeg kan da sige Dem, hvor glad min mand og jeg er over, at Deres bror Troels er her hos os – tænk en dansk ung mand – vi som hele tiden kun har levet mellem tyskerne. Jeg ville have ønsket, at Deres bror kom her på lazarettet i stedet for som på Sandbjerg; thi så kunne vi ganske anderledes have set til ham og opfyldt hans små ønsker«.

I juli nærmede tiden sig for afslutningen af Feilbergs virksomhed i Ullerup. Den 8. skulle han efter ordre fra dr.

Rehhoff sammen med Mørk Hansen, Roth og Krogh-Meyer møde til forhør i Flensborg, hvor også provst Godt var til stede. Rehhoff spurgte de fire, om de endnu følte sig bundne af troskabseden til Christian IX; det gjorde de. Godt smilte tilfreds, og dermed var forhøret afsluttet.

Et par uger efter skrev Feilberg en ansøgning om at få præsteembedet i Gjelsted og Rørup på Fyn. Kunne han trods alt blive i Ullerup, var det nemt at trække ansøgningen tilbage. Men der var ikke meget håb, og han begyndte så småt at sælge ud af dyr og bohave, alt det han ikke kunne flytte med. En deputation fra befolkningen, der udtrykte ønske om at beholde ham, fik ikke foretræde. Allerede den 29. juli kom amtmanden Jørgensen med Feilbergs efterfølger dr. Lange. I en uges tid samtalte de to præster om kirkelige anliggender og undgik nogenlunde politik. Det var gode råd, Feilberg gav Lange. Han skulle afholde sig fra kærlighed til slesvigholstenismen. Han skulle få dansk sprog og dansk folkelighed kær. Hvis ikke, ville hans tale blive et lydende malm og en klingende bjælde. Han forærede Lange et par kirkelige bøger og meget fornuftigt Molbechs danske ordbog! Heller ikke i dette tilfælde var Feilberg bange for at sige sin mening.

Feilberg mente at have tid nok til at gå rundt i sognet for at tage afsked med sin menighed. Næsten sorgløst begyndte han i Avnbøl, var hos hver familie en halv times tid. Men da han kom hjem den 4. august om aftenen, lå der en skriftlig ordre om at forlade præstegården i løbet af 24 timer og Slesvig efter tre døgn! Så resten af sognet fik han ikke taget afsked med. Jens Andresen holdt med sin smukke vogn foran døren for at køre ham til Flensborg. På markerne vinkede man til ham, råbte hurra for ham og for kongen af Danmark. Hans gode ven Krogh-Meyer ankom til Flensborg lidt senere, og de to præster blev på det hjerteligste modtaget og beværtet af de gode danskere. Et par dage

senere ankom deres koner, der havde fået afviklet de sidste foranstaltninger, der var at træffe, og begge familier forlod Flensborg den 8. august og var i København dagen efter.

Modtagelsen i København må delvis have været ydmygende. I en professors hus måtte han høre på hårde beskyldninger: »Jeg havde siddet til bords med røverne, hvis hænder dryppede af min mors og mine brødres og sønners blod«. I en audiens hos den slesvigske minister Johansen ytrede han med god grund sin forbavselse over at blive anset for en national undermåler af nogle her i København, »mens jeg i Slesvig er kendt for en hel og holden dansk mand«.

32 år gammel blev han præst i Vester-Vedsted, 10 år senere i Ullerup og 59 år gammel udvist af Slesvig. I ca. 27 år, hans kraftigste manddomsår, havde han virket i kirkens og danskhedens tjeneste, oplevet to krige på nærmeste hold.

Menigheden i Ullerup havde med Feilberg mistet sin stærkeste støtte i alle de bevægede år fra 1848-64. Nu var det tyskerne, der bestemte. Den danskfjendtlige Godt, der var blevet generalsuperintendent, bestemte, at der i alle kirker i hertugdømmet skulle holdes en fredsfest den 2. adventsdag 1864. I dansktalende sogne skulle den være på dansk. I cirkulæret, han sendte til præsterne, hedder det:

Den for vort lands ret førte krig er lykkelig endt. Preussens og Østrigs sejrrige monarker har banet vejen til en fred, der må opfylde os med levende glæde og bevæge os til at yde den tapre allierede armé og de ophøjede monarker, som har udsendt samme til vor hjælp, men først og sidst Herren vor Gud, som så vidunderligt og med så megen nåde har bekendt sig til os og til dem, der har reddet os, vort hjertes velmente tak.

Enhver from sjæl i landet må føle en dyb og levende trang til også i menighedens forsamling at frembære denne tak for Guds åsyn og fælles med de andre at befale vort land og dets

fremtid i hans stedseværende vældige varetægt og miskundheds velbehag og velsignelse over os og vor efterslægt.

Der skal prædikes over Davids Salme 85, 9-14. Fra salmebogen skal synges: »Oh store Gud, vi lover Dig« eller »Nu takker alle Gud«.

I Davids Salme står bl.a. »Snart skal herlighed bo i vort land; miskundhed og sandhed mødes, retfærd og fred skal kysse hinanden; af jorden spirer sandhed frem, fra Himlen skuer retfærd ned«.

Man kan sige, at med denne takkegudstjeneste begynder Tysklands politik i Nordslesvig, fremmedherredømmet, der forstærkedes gennem de mange år indtil genforeningen. Godt *må* have vidst, hvordan de danske nordslesvigere ville reagere over for en sådan »takkegudstjeneste«. Den bibelske tekst må pastor Lange have læst op; hvordan han udlagde den, ved vi ikke. Hvad menigheden mente, er vi ikke i tvivl om!

Godts forordning om takkegudstjenesten gjorde ham berygtet i dansksindede kredse. »Den står i en mærkelig kontrast til hans senere formaninger til præsterne om at undgå politisk væsen og søge at vinde befolkningens tillid«.

Hvis præsterne i dansktalende egne skulle have nogen som helst chance for frugtbart virke, måtte de respektere dansk sprog og folks sindelag, det Feilberg anbefalede pastor Lange. En udmærket mand var provst Reuter på Sundeved, og om ham og provst Schmidt på Als skriver H. P. Hanssen:[16] »De var begge betydelige personligheder, retsindige mænd og agtværdige præster, indtil den grænse, hvor de som statens lydige tjenere bøjede sig for deres krav, selv hvor de ikke kunne bringes i overensstemmelse med en sjælesørgers pligter over for menigheden«. Som generalsuperintendent optrådte Godt folkeligt, og han talte gerne sønderjysk. Han kom ofte til Ullerup for at holde andagt ved familiegraven. »Han kørte i lukket vogn, blev kun kort, men

drak sædvanligvis kaffe. Superintendenten var livlig og talte det sundevedske sprog med forkærlighed, og samtalen drejede sig om sundevedske forhold og landvæsen. Han var lokalkendt, havde øjnene godt med sig og kunne meddele mange nyheder«.[17] Men han blev ved at hade Danmark, kirkeligt set især grundtvigianerne, dem og ligesindede kaldte han Danomanen, og ordet »fremmedherredømme« kunne han og alle de andre ikke anerkende.

Ullerup havde kun to tyske præster fra 1864 til 1920, pastor Lange og pastor Jebsen. De fik det ikke nemt. Tyskland var deres fædreland, for befolkningen var det Danmark. Pastor Mahler var den sidste kapellan, en dygtig mand, der var ganske upolitisk. Hos nogle få fremkaldte han en indremissionsk vækkelse, og om sommeren holdt han nogle velbesøgte friluftsmøder. Før ham havde der været nogle kapellaner, der levede op til de mærkelige præster, Feilberg vidste at fortælle om i Vester-Vedsted!

Man må sige, at Lange og Jebsen klarede den vanskelige situation, de stod i, tilfredsstillende; mange lærere i sognet gjorde det ikke. Men da provst Andersen i 1920 blev sognets præst, følte alle, at nu skabtes et tillidsforhold mellem præst og menighed som det mellem befolkningen og »Gamle Pastor Feilberg«.

1. »Munin«, 1968, udgivet af Ullerup Sogns Hjemstavnsforening.
2. H. P. Hanssen: Breve fra krigsåret (1914), side 22.
3. Sdj. Årb. 1895, side 24f.
4. Krogh-Meyer: Dagbogs Optegnelser under krigen 1864. »Museum« 1896.
5. Das Leben des königlich preussischen Generals der Infanterie August von Goeben von G. Zernin, 2 Bände, 1895-97.
6. Freiherr v. Strombeck: Kriegstagebücher von 1864 und 1866. 1869.
7. F. W. Besser: Drei Wochen auf dem Kriegsschauplatze. 1864.
8. Sdj. Årb. 1923, side 233f.

9. »Museum« 1896, side 104.
10. Sdj. Årb. 1927, side 111.
11. Strombeck, side 48f.
12. »Munin« 1968.
13. Strombeck, side 49-55.
14. Troels-Lunds breve på KB.
15. Henriette Lund: Erindringer fra Hjemmet 1909, side 205f.
16. H. P. Hanssen: Et Tilbageblik, II, side 42.
17. Sune A., side 114f.

Når intet andet er anført, stammer alle oplysninger fra Feilbergs bog: En Præstegaard.

Tiden fra 1864 til Feilbergs død

Krigen i 1864 havde taget hårdt på Feilberg: arrestationen, den store indkvartering, de forvirrede kirkelige forhold, besøg hos alle de sårede på de fem lazaretter, der var oprettet i Ullerup sogn, endelig Danmarks fremtidige skæbne. Værst af alt var frygten for hans tre sønners skæbne. De havde alle tre deltaget i krigen som frivillige. Endelig hans egen usikre fremtid. Tanken om at tage sin afsked strejfede ham – han nærmede sig de tres. H. F. Feilberg har fortalt, at hans far efter 1864 var grebet af en dyb melankoli, og det var et meget uroligt år, der fulgte efter afskedigelsen. Næsten et år opholdt han sig i København, mest hos sin lidt ældre broder Peter, den af sine søskende, han følte sig mest knyttet til.

I et brev til ham den 6. oktober 1864 skriver Feilberg: »Hvor underlige er Guds veje med os mennesker, kære Peter! Jeg skulle tumles om fra sted til sted og lære under besiddelsen af helbred og lykkens goder, at freden og glæden ikke er at finde i disses nydelser, mens du gennem mange smerter blev ført til resignation og siden til tålmod i troen på Guds nåde i Vorherre Jesus Kristus. Måtte vi forenede og forfremmede i denne tro – virke noget for Guds rige i vore familiers kreds og udenfor i vort livs høstdage og efterår!« Når der i brevet nævnes, hvordan Peter Feilberg var kommet til troen, er årsagen den, at han havde haft en tyveårig søn, Nikolai Laurentius, med i krigen. Ung og frejdig var han draget ud, men nedbrudt og syg i sindet kom han hjem. Han døde året efter, og faderen oprettede et legat, der bærer dennes navn. Peter Feilberg bebrejdede sig selv, at han ikke ved »fordoblet ømhed og kærlighed« havde kunnet »bidrage

noget til at opvarme hans hjerte og lette hans tunge sind«. Feilberg skriver til broderen: »*Du* ser ham i ungdommelig og frisk glans. *Jeg* ser ham komme hjem for et år siden i en skikkelse som det sønderbrudte rør og den rygende tande. I et sådant tilfælde må man trøste sig ved Jesu frelse; den kommer som dug til ny grøde over den slagne eng«.

Nok var Feilberg ofte langt nede, men troen styrkedes også. Til Peter Feilbergs kærlige kone skriver han: »Aldrig har jeg så vemodig glad fornummet det evige livs håb og takket Gud for liv og ukrænkelighed ved Jesu Kristi opstandelse, som da min lille Cecilie døde i 1834 (hun blev kun et år) og som ved Conradines bortgang i 1856. Ja, kære svigerinde! Vi kunne ikke nok takke Gud for den trøst, at vore kære går forud for os til Faderen«; og senere fortsætter han: »Tre sønner vendte uskadte tilbage fra krigen, og Cecilie med sin søn fra Kina«. Cecilie, Feilbergs fjerde barn, var i 1863 blevet gift med Albert Gottlieb i Bangkok. I Hongkong fødte hun sit første barn, men hun tålte ikke klimaet og måtte derfor rejse til Danmark med sin førstefødte.

Som lige nævnt opholdt Feilberg sig helt uden arbejde forskellige steder i København. H. F. Feilberg, der også var blevet afskediget, blev vikar for pastor Strøm i Marslev ved Odense. Denne opholdt sig i København som landstingsmand. Om efteråret fik H. F. Feilberg skolearbejde i Odense, og Feilberg blev hans efterfølger i Marslev og blev glad for igen at være i virksomhed. Han prædikede hver søndag for en talrig menighed i to kirker, i Marslev og Birkende. Bolette og Nona boede inde i Odense »fornøjet i den yndige lejlighed – bonede gulve, gas i alle værelser og på gangen, smuk udsigt over by og mark, skov og å«.

Som en parentes er det værd at bemærke, at Feilberg som vikar havde læst, at hans gamle ven fra Vestjylland Vilh. Birkedal i september 1865 var blevet afskediget. I en prædiken i sommeren 1864 havde han jo sagt de famøse ord: »Gud give

kongen et dansk hjerte, om det er muligt«, og i 1865 angreb han kongen og regeringen, og Feilberg skriver i brevet til Peter Feilberg den 25. september: »Dronningen ytrede sin formening for mig i december 1864 på Frederiksborg, at han burde afsættes. Jeg frarådede denne forholdsregel på det bestemteste. Regeringen skader sig selv ved at gøre ham til martyr. Vi ville se tusinder her på Fyn samle sig til demonstrationer for ham, og den herskende misfornøjelse med kongen vil finde forøget næring. Jeg tror, vor skikkelige konge er ilde faren med sine ministre«. – Feilbergs brev viser hans frisindede og kloge syn på denne sag.

Men nu var det store kald ledig i Kirke-Helsinge og Drøsselbjerg i Vestsjælland nord for Slagelse. H. F. Feilberg havde udsigt til at få det, man da han så, at hans far trængte til varig virksomhed, overlod han embedet til ham. Det søgte Feilberg så og fik det. Hans vikariat i Marslev var også udløbet, da pastor Strøm var vendt tilbage. Som rimeligt var han »ikke uden stænk af frygt, når jeg tænker på min alder og skrøbelighed over for et ansvarsfuldt og anstrengende kald«. Men Bolette ville gerne til Sjælland, og i december 1865 flyttede de, og her blev de, til han tog sin afsked 1883, 77 år gammel!

Sognet var stort og, som Feilberg skriver, anstrengende, da der var to kirker. I et brev af 24. januar 1866 til Peter Berend, der på den tid opholdt sig i Sverige, fortæller han lidt om præstegårdens bedrift. Der er 80 tønder land, som er inddelt i 6 marker. Han har 6 heste, 6 får og 21 kreaturer, deraf 18 malkekøer. Man forbavses over det store folkehold, han har: en ladefoged, en kusk, to karle, en røgter og en dreng! Inde i huset har de en jomfru og fire piger! Alle disse folk har han rimeligvis overtaget fra forgængeren, og nu skal antallet både ude og inde indskrænkes. Når Peter Berend kommer hjem, skal han hjælpe ham med at få noget af jorden drænet.

I samme brev klager han over et besværligt fattigvæsen, og der er så mange skemaer, der skal udfyldes, så mange indberetninger og besværlige regnskaber, desuden kniber det meget med synet, så han kan ikke arbejde om aftenen.

Han blev godt modtaget af menigheden. »I van Deurs til Brøstrup har vi en indsigtsfuld formand for sogneforstanderskabet. Alle fire lærere i sognet er venlige og flinke«. Og så fortæller han, at sognefolkene har vist stor imødekommenhed mod ham, og han prædiker hver søndag i begge kirker for talrige tilhørere.

Et halvt år senere skriver han til Troels-Lund i anledning af dennes forlovelse med Sigismunda Tillisch – Troels-Lund var blevet deres kære bekendt fra opholdet i Ullerup præstegård. Da Feilberg efter 1864 opholdt sig i København uden embede, har han flere gange besøgt familien Lund på Gammelhavn og i sommerboligen på Bakkehuset. Troels-Lunds far Ferdinand Lund var som Feilbergs bror Peter ansat i Nationalbanken. I brevet skriver Feilberg, at de i Kirke-Helsinge har fundet et hjem »langt over forventning og fortjeneste«. »Menigheden flokkes om ordets forkyndelse og higer med attrå efter at høre og høre«. I den forløbne vinter har han holdt bibellæsninger to søndagsaftener om måneden. En god kapellan har han nu fået i Schepelern. Han prædikede en søndag formiddag, hvor Feilberg havde skriftet 110 personer, og om eftermiddagen prædikede Peter Rørdam, der var på besøg. Kirken rummer 1000 mennesker, og den var begge gange fyldt. Først kl. halvotte skiltes man, men ude på kirkegården »sang vi i den dejlige aften: »Så vil vi nu sige hverandre farvel«, så det tonede vidt ud over by og mark fra den høje kirkebakke«.

I brevet skildrer Feilberg også sit indtryk af Vilh. Becks vækkelse på egnen. Beck havde været sin fars kapellan i det nærliggende Ubby til 1865 (1874 blev han sognepræst i samme by). »Det synes, at den af Beck her på egnen

fremkaldte bevægelse er i sin rod et sundt og kirkeligt røre, og at han har gjort meget mere end at rive ned. De opvakte kom mig imøde med stor åbenhed og tillid. Jeg håber at få gode frugter af hans udsæd. Den herskende dødlignende ro har ægget ham til stundom at bruge stærke udtryk, og mulig har han i ungdommelig heftighed ladet fremmed ild blusse op på det hjertets alter, hvor den Helligånds lue alene har ret til at flamme. Men vej har han banet«.[1]

Nogle år senere skriver Bolette til Peter Rørdam, at Vilhelm Beck har holdt et stort missionsmøde, hvor over 2000 var til stede. »Det var en ganske dejlig prædiken, han holdt. Han bad til slutningen en dejlig bøn til Gud om, at al partistrid måtte ophøre, og at vi måtte alle samles i det ene, store arbejde på sjælens frelse«.

Feilbergs forhold til Vilh. Beck kølnedes meget, da denne udtalte sig nedsættende om Krogh-Meyer.

Bolette var godt tilfreds med at være på Sjælland, hvor det var meget nemmere at pleje forbindelsen med slægtninge og venner i København. Selv besøgte de ofte København og fik hyppigt besøg derfra. På egnen fandt de også snart venner i de mere velhavende kredse, noget Bolette satte pris på; bønderne kom der sjældent.

Især blev forbindelsen med Peter Rørdam meget udvidet. Denne rejste hvert år et par gange en lille tur på Sjælland: om foråret, når konfirmationen var overstået, og om efteråret, og da besøgte han regelmæssigt Kirke-Helsinge. På sin fødselsdag den 6. maj plejede han at samle sine venner, blandt dem Feilberg og Bolette. »Det gør så godt at samles, især nu vi bliver ældre«, skriver han til Feilberg, og flere gange mindes han deres ungdom i Hillerød. Hvert år til jul sender Bolette et halstørklæde. I oktober 1878 var der stort selskab i Lyngby præstegård, hvor også Feilbergs børn var med. Når P. Rørdam er i Kirke-Helsinge, er det ikke for selv at prædike, men for at høre Feilberg, og han roser altid hans

prædikener. I 1883 fik Feilberg ridderkorset, og i Rørdams sidste brev skriver han til Feilberg: »Det fornøjer mig stadig at tænke på, at du endelig omsider blev ridder efter at have fortjent det i mange år, thi du er en ridderlig natur, og ridderligt førte du dig op i Slesvig, og det gør du endnu her i landet. Den kære Bolette, hun er en rigtig ridderfrue«. I samme brev siger han om Feilberg, at denne altid »kommer ind til det allerinderste i sjælen«. Ved Peter Rørdams begravelse 1883 talte Feilberg aftenen før i hjemmet, »det hjem, der i en årrække havde været et hjemsted så vel for den ægte kristelighed som for sand menneskelighed og folkelighed«, sagde Feilberg.

Når Peter Rørdam roser Feilbergs prædikener, står det i modstrid til, hvad man ellers ved. I virkeligheden var Feilberg træt, og befolkningen var utilfreds med hans gudstjenester, så det var på sin plads, at han fik en kapellan i det store sogn med to kirker. Han blev aldrig afholdt her, som han havde været i Sønderjylland. »Han nedskrev ikke sine prædikener og gik ofte på prædikestolen uden synderlig forberedelse. Jeg husker således, at han en søndag ved middagsbordet efter gudstjenesten fortalte, at han til gudstjenesten i annekset havde tænkt at holde den samme prædiken som i hovedkirken, men på køreturen derover var der faldet ham andre tanker ind, og så holdt han en helt anden prædiken«.[2] Om Feilberg som prædikant i Kirke-Helsinge får man det indtryk, at inspirationen ofte svigtede ham på almindelige søndage. Kun ved særlige lejligheder kunne han holde en god prædiken.

En uhyggelig begivenhed indtraf 1869, idet præstegården brændte. Da var der mange, der hjalp, og han og familien fandt husly hos fru van Deurs på Brøstrup. Den nye præstegård kostede o. 12.000 rigsdaler, dobbelt så meget som forsikringssummen. Som tak for god hjælp holdt præ-

stefamilien et stort gilde for de mange bønder, der havde hjulpet så godt.

En oplevelse for Feilberg var det, at studenterne fra 1823 besluttede at fejre 50 års jubilæum hos restauratør Thun på St. Annæ Plads. Af 133 studenter fra dette år levede endnu 48, og af disse mødte 25. Efter opfordring talte Feilberg om Danmarks mål. Han talte ud fra sangen: »Hvor bølgen larmer højt mod sky«, og han havde af den valgt linien: »Her er godt at være«, og mente, at der dog manglede et par ting. For det første skulle nogle grænsepæle flyttes, og så var der »nogle hegn i det indre«, der også skulle flyttes, nemlig de, der adskilte almuen fra akademikerne, så den ikke så mistænksomt på dem, der havde studeret.

Under et københavnerophold havde han fået en indbydelse til at komme i Grundtvigs hjem. Af en eller anden grund blev dette besøg ikke til noget. Selv mente han, at det måske var heldigt. Ved et personligt samvær kunne man let komme for stærkt under den mands påvirkning, så man blev ensidig. Det viser, at Feilberg kirkeligt set ikke var Grundtvigs discipel, og som før nævnt satte han Martensens etik meget højt. Han stod uden for alle kirkelige retninger.

En stor oplevelse for Feilberg var en Rhinrejse i 1874. En godsejer Jørgen Hellermann indbød ham og betalte alle udgifter; den foregik fra 15. juni til 24. juni. De rejste over Fyn, Jylland, Hamborg, Køln. Derfra sejlede de op ad Rhinen og vendte senere tilbage til Danmark fra Frankfurt. De kom også til Koblenz, hvor general Goeben boede. Det var ti år siden, de havde lært hinanden at kende i Ullerup præstegård, og Feilberg ville aflægge ham et besøg, men det ønskede Hellermann ikke. Goeben havde været Danmarks fjende, så det kunne ikke lade sig gøre. Men Feilberg sendte Goeben en hilsen fra hotellet, og lidt senere kom Goeben hen til hotellet, fulgt af en adjudant til stor overraskelse for

hotellets personale, og de to rejsende blev fra det øjeblik behandlet med særlig opmærksomhed! Men de rejsende skiltes snart og rejste hver for sig hjem. Hellermann kunne ikke tilgive Preussens overfald på Danmark.

Feilberg glemte aldrig Sønderjylland, og breve, besøg o.s.v. gjorde, at forbindelsen bevaredes indtil hans død. Flere unge karle fra Sundeved tjente hos ham. I sine dagbøger fra Kirke-Helsinge skriver han: »Den 22. juli 1870 ankom Jørgen Andersen og Kristian Mikkelsen fra Broager sogn som flygtninge fra Preussisk krigstjeneste«. Da Broager sogn er adskilt fra Ullerup af to andre sogne, kan deraf sluttes, at man på hele Sundeved har vidst, at Feilberg tog sig af unge, der søgte nordpå. Den kendteste fra Ullerup, der har tjent hos ham, er Peter Jessen (1846-85) fra Bøgebjerg, den senere kendte husdyrbrugskonsulent, der har betydet meget for eksporten af kreaturer til England og Tyskland. Feilberg tog sig af ham og sørgede for, at han fik lov til at uddanne sig i rationelt landvæsen, hvad der var imod faderens ønsker. Han blev i 1865 elev på Rungstedlund, hvor Peter Berend var bestyrer. Derefter var Jessen en kort tid avlskarl hos sin gamle sognepræst i Kirke-Helsinge.

I 1871 kom Johan Andresen, en søn af Feilbergs gamle nabo i Ullerup, til Kirke-Helsinge som karl. Han var da en 18 år gammel, og af et brev[3] langt senere til hans bror Peter Andresen fremgår det, at denne tjeneste næppe var nogen succes. Den store dreng havde åbenbart ventet at blive helt optaget i familien. Johan Andresen skriver også, at Feilberg gjorde meget lidt ud af sine prædikener. Johan Andresen ville senere gerne fortælle om en oplevelse, der havde gjort stort indtryk: Feilberg hentede sin løn i købstaden, og Johan Andresen var kusk. En del af vejen gik gennem en skov, og hestene skulle da ordentlig have af pisken, da der var røvere,

N. L. Feilberg som ældre. Fotografi.

der ville overfalde dem. En gang kom de da også frem, men hestene løb fra dem.

Peter Andresen fortæller, at Feilberg i en årrække efter 1864 fortsatte med at korrespondere med ældre folk på Sundeved, og at han med deltagelse fulgte dem livet igennem. Desværre foreligger der meget lidt; de fleste breve er sikkert gået tabt, måske kan nogle endnu findes.

Et morsomt brev er bevaret fra kursmed Mathiesen i Blans til Peter Berend, der på den tid opholdt sig i Sverige. Brevet er dateret den 13. oktober 1869. Han takker for et brev af 2. oktober. »Det er dog altid kært at høre og se, at gamle venner endnu tænker på os arme djævle, som har gået længe og går endnu under ørnens pisk. Men det har ingen nød; thi tro og håb har endnu ikke svigtet os, og kærligheden til Danmark står nu først i fuldt flor. De skulle nu blot se, hvor enhver, som forhen gik i dvale, nu er bleven vågen«. Mathiesen forsikrer, at håbet om at komme til Danmark er levende, og »derfor er det min og familiens bestemmelse at holde ud til enden«.

Og så får pastor Lange en ordentlig omgang! »Hvad vores skomager (d.e. Lange) i Ullerup angår, så ser han bestandig ud, som om han havde bidt i en citron!« Og Mathiesen skriver, at han og mange andre ikke går i kirke, »men flere gange har jeg læst ham både teksten og dens forklaring, jeg begynder aldrig med titler som hr. pastor, mit foredrag går flydende! ... Jeg har sagt ham og hjemmetyskeren (d.e. Boisen på Ballegård) den besked, at den dag, at jeg uhindret kunne hejse det danske flag, det var den sidste termin for vores hjemmetyskere og friskaremænd, da måtte de have deres knippe snøret og jo før jo hellere vandre til det store Vaterland (vor præst er nemlig en friskaremand fra 48)«.

Pastor Lange havde kun været fem år i Ullerup. Han kaldtes skomageren, fordi hans far havde været skomager i Åbenrå, og i Ullerup blev der straks digtet en nidvise om ham – Pastor Lange blev senere ret afholdt i Ullerup og forstod jævne folks tankegang.

Af brevet fremgår det, at Mathiesen har været i Kirke-Helsinge i 1868 og boet flere dage i præstegården, hvor han har kunnet fortælle nyt fra Ullerup.

Fra 1878 er bevaret to breve fra Christian Christiansen på Philipsborg. Han og hans kone blev kaldt Fadde og Modde å

Fylsborre, og de hørte til Feilbergs bedste venner, hvad der også fremgår af disse breve. De var meget ansete og respektable folk. Langt det meste af brevet handler om deres søn Mathias, der som ung, som så mange andre, var rejst til Danmark for at undgå preussisk militærtjeneste. »Vi er i en bedrøvelig tilstand, da vi ikke kan få vores søn hjem. Vi kan jo ikke fragå, at han har stjålen sig hjem en gang imellem og er også bleven snuppet en gang og jaget bort af gendarmen, og det er vanskeligere nu end første gang han blev jaget ud, thi nu er han en gang skrevet op, og nu har vi fået en ny streng gendarm, som alt har mulkteret mig tvende gange ... vi er bange for i denne tid at tage ham hjem, for gendarmen kunne jo komme midt om natten og overraske os, og vi ville nødig, han anden gang skulle tages, for straffen bliver jo strengere for hver gang, de bliver taget, thi vi er jo befalet at søge om tilladelse til de må besøge os, og skal da angive grunde, hvorfor vi vil have ham hjem, og får da sjælden lov de må besøge os, og jeg har forespurgt vores gamle gendarm Harts en gang – det var noget efter vores søn var blevet taget – hvad han mente, jeg skulle gøre – Harts er nu pensionist – og vi har fået en ny; da sagde han til mig, når jeg skal svare Dem oprigtigt, skal De ikke søge, det er efter hans mening blot De kan gøre gendarmen opmærksom til at passe på, og da lige med det samme at kunne jage ham på døren, og derfor har vi siden heller aldrig søgt. I julen var han dels hos sin svoger på Als, dels i Ragebøl hos Jens Christensen og blot et par dage hjemme.

Mathias har nu været soldat, og vi kunne rigtig have glædet os til ham, dersom vi blot kunne få ham hjem. Han har nu været ude siden sit tolvte år og ønsker nu selv – og vi gamle vist endnu mere – det blot måtte forandre sig således, han kunne blive hjemme som dansk undersåt, men det varer jo vist længe, og Gud ved, når de engang kan komme hjem. Skal han tøve, til han bliver en 5- eller 36 år og vel længere,

så var det bedste, vi solgte, og De har vel set, hr. pastor, at vores gård har været averteret i bladene, thi vi synes, er det Guds vilje, vi skal sælge, så er det på tide, og vi er alt gamle nok til at flytte«.

Endnu har Christian Christiansen ikke solgt, da den tilbudte betaling er lovlig lille, men sælges skal den og for betalingen kan han nok købe en god gård i Danmark.

Feilbergs svar på dette brev er ikke bevaret, men en del af dets indhold kan man slutte sig til af Chr. Christiansens brev senere på året, den 25. juni. Heri takker han Feilberg for dennes venlige tilbud om at ville befordre ham. Det betyder, at hvis Christiansen kunne tænke sig at købe en gård på Sjælland, vil Feilbergs karl køre ham.

Men det endte med, at Mathias kom hjem, blev tysk soldat og overtog Philipsborg en del år senere.

I brevet til Philipsborg har Feilberg sendt sit billede, »vi kan se, det er udmærket, og det ligner Dem så akkurat, som om De selv, hr. pastor stod lige for os«. Desuden takker Christiansen mange gange »fra min kone for de små kønne bøger, De tilsendte hende«.

I Chr. Christiansens to breve står der en del om private forhold: Vor datter Eline, som blev gift med Hans Nissen, Vibøge på Als, har en lille pige på 1½ år og er igen på gode veje«. Barnet, der er på gode veje, blev en dreng, den senere sønderjyske fører Nis Nissen, H. P. Hanssens trofaste medhjælper. Den anden datter Anna, som er blevet gift med gårdmand Steffen Steffensen i Hammelev ved Haderslev »har ingen små endnu og ser ud til ingen udsigter for det første«.

Chr. Christiansen var søn af snedkermester og gårdejer Christiansen på nabogården Junkershof, en halv km derfra. Den ejedes af hans ældre bror Peter, hvis ældste søn Christian er hjemme og er blevet forlovet med en pige fra byen, »De kender hende vist her pastor«. »Den anden søn Peter

kan som Mathias ikke komme hjem, da han ikke vil være tysk soldat. Eline har nu været konfirmeret et par år«. Den lige omtalte bror Peter fra Junkershof blev i Danmark, og når han indtil 1914 besøgte sin søster Eline, der var blevet husmor på gården, skete det skjult, og det var hver gang med fare for at blive udvist.

Når alt dette helt private her anføres, sker det, fordi Feilberg stadig var interesseret i sine tidligere sognebørns ve og vel helt ud i de mindste enkeltheder. Det samme viser et brev fra Feilberg til gårdejer Asmus Asmussen i Avnbøl fra 1897, da Feilberg var 91 år, og der var gået 33 år siden 1864.

Asmus Asmussen har skrevet om sin kones død, og i trøstebrevet skriver Feilberg, at han tydeligt husker vielsen i hjemmet på kongens fødselsdag i koleraåret 1853; endvidere mindes han den venlighed og medfølelse, Asmussen viste ham i 1864, og videre skriver han: »I øvrigt ser jeg af Deres brev, at De lever med i den beskikkede kamp for bevarelsen af vort danske modersmål i trængselstiden«. Feilberg fortæller så stamfaderstolt om alle sine børn og skriver til sidst: »Så følger en stor flok børnebørn og otte børnebørns børn. Af børnebørnene bor en lærerinde i Japan og en maskinsmed i Chicago ... Af mine gamle kolleger i Sundeved ser jeg stundom Krogh-Meyer i Sottrup og ofte Bülow fra Dybbøl«.[4]

Man forstår ikke, at Feilberg holdt ud så længe som præst. Han levede et lykkeligt familieliv, men han må have følt sig træt som præst. I et brev til Peter Rørdam skriver han, at han trænger til »valg-visdom; når jeg spørger: Herre! vil du, jeg skal blive i embedet eller nedlægge det? har jeg ikke noget tydeligt svar. Så spejder jeg efter et tegn og vil nok helst have et tegn på, at jeg skal takke af«. Lige efter fortæller han så om prædikener, han har holdt, hvor folk har takket ham. Midt i disse overvejelser får han ridderkorset

med opfordring til at bruge kræfterne i fædrelandets og embedets tjeneste! Og så slår han sig igen til ro.

Endelig i 1883 tog han sin afsked og flyttede til København og kom til at bo ikke langt fra sit barndomshjem.

Den så rørige Bolette var de sidste år af sit liv blevet invalid. I hendes sidste leveår tog kræfterne af: fødder og hænder svigtede, og tungen lammedes. »Vore samtaler går ofte ud på, at et nyt sygdomsanfald er begyndelsen til enden. Dog vil hun helst have lov til at blive på jorden en tid endnu, da hun føler sig knyttet med mange bånd til mennesker og ting«. Hun døde den 18. november 1887. I gravtalen sagde H. F. Feilberg bl.a.: Bolette Rørdam havde mod til at gå ind i vort hjem, hun gjorde det ærligt, trofast og kærligt, tog det ikke let med opgaven; hun var en viljestærk og dygtig kvinde, der ikke let gav tabt over for modstand og styrede med stærk og sikker hånd i mange år den store husholdning, og vi børn skal give hende den lov, at hun tog imod os som hendes næreste og kæreste, når vi gæstede det fædrene hjem; og et endnu, vi skønner, at hun har været vor gamle faders trofaste og kærlige ægtefælle i gode som i såre onde tider. De sidste år har nok for hende været særlig tunge, da hun med sin rastløse virkelyst følte sig lammet af sygdom; hvad (hvor) er det svært for den stærke at blive svag, for den svage at blive magtesløs, for den, som let kunne bære andre, selv at måtte lade sig bære, og gøre det glad, ydmyg og villig i Vorherres navn! Hvad hun så har haft af sin part og lod af menneskelig skrøbelighed og skyld, det vil vi glemme; hun troede på Jesus Kristus; med hans blod er også hendes synd slettet og hendes skyldbrev betalt; vi drager de lyseste og mildeste minder frem om den trofaste, viljestærke, dygtige kvinde, der blev lyset og livet i fars hjem«.

Endvidere takkede han Carl og hans hustru, der daglig kom i huset. Han kom som læge, og begge kom de til trøst

og opmuntring. »I sveg ikke, da kravet til eders kærlighed blev størst«.[5]

Under Bolettes sygdom havde Borgerdydskolen i 1887 100 års jubilæum. Der var ca. 100 gamle elever til stede. Feilberg og komponisten J. P. E. Hartmann var de ældste, og de fik hæderspladsen. Feilberg var første taler og fortæller selv:

Såsnart jeg fik sagt: for 74 år siden kom jeg på skolen, for 64 år siden blev jeg student derfra, blev der åndeløs stilhed ... Med kundskabernes meddelelse bør skolestyrelsen ikke blot have eksamen artium for øje, men også den endelige afgørende eksamen, hvor Jesus prøver og dømmer. Vort borgerskab er i Himlen.

Helt moderne siger Feilberg, at forældre ikke må tro, at det er nok at betale skolepenge og derfor mene, at de ikke behøver at tage sig af børnene. Feilberg giver så en karakteristik af Michael Nielsen, en enevældig herre, ikke så lidt vilkårlig, straffede ofte korporlig, »Ørefigen og kæpperyggedans hørte til dagligt brød, men han var ingen levebrødsmand, elskede sit lille rige og dets undersåtter, ville vort gavn, ofrede tid, kræfter, alt for skolen og døde derfor fattig«. Så udbragte Feilberg en skål for Borgerdydskolen, at den stadig måtte »fremme borgerdyd både for vort jordiske og himmelske fædreland«. Feilberg slutter sin beretning sådan: »Man havde givet mig æresgæsten, den berømte komponist Hartmann til bordfælle. Han havde komponeret en kantate i dagens anledning. Han er et år ældre end jeg. Vi var begge trætte af at sidde til bords fra kl. 7 til 9½. Der syntes endnu langt til enden, og så listede vi begge af i stilhed«.

H. F. Feilbergs barnebarn H. F. Feilberg d.y.[6] har i vort århundrede talt med to deltagere i festen. Stiftsprovst Obel, der som ung lærer ved skolen overværede festen, fortalte, at

Feilbergs tale var langt den bedste, vidt forskellig fra de festtaler, der ellers blev holdt ved den lejlighed; den havde et stærkt personligt præg. En anden lærer, der også var til stede, havde glemt talen, men situationen havde gjort et stærkt indtryk. Han kunne endnu se for sig den gamle mand, der stod så rankt og frejdigt og talte så djærvt.

Efter Bolettes død klager Feilberg tit over helbredet, således til datteren Nona, der var gift i Sverige. Han har 1889 været indesluttet i tre måneder, men han modtager mange besøg. Der sendes mange blomster, og Peter Behrend sender mange grønsager.

En stor oplevelse for ham var det, at H. F. Feilberg, der havde begyndt at udgive sin store jyske ordbog, i den anledning var blevet stærkt rost af Johan Lundell: »Som dialektordbog overgår den alt, hvad Skandinavien ejer af den slags, et mønster for sådanne arbejder«.[7] Selv skriver Feilberg til datteren i Sverige: »Jeg har læst i et svensk tidsskrift en anmeldelse af din bror Frederiks jyske ordbog, som er i den grad rosende, at anmelderen hr. Lundell må betragte forfatteren som en stjerne af første rang«.

I sin alderdom blev Feilberg godt passet af en trofast pige Anna Christensen. Julen 1888 skal han holde hos Carl, den eneste af sønnerne, der boede i København.

Højskoleforstander P. Andresen[8] har besøgt Feilberg, da han var gammel og boede langt ude på Blegdamsvejen:

Han var en gammel mand dengang, sad i sin store lænestol og bar på hovedet den kendte sorte kalot med de tre spidser. Han havde et åbent ansigt og store træk. Hænderne holdt han over brystet, kun en enkelt gang viskede han en rindende tåre fra øjnene. Han fortalte livligt, holdt hænderne rolige, men bevægede benene ivrigt, når han talte. Han kunne fortælle om min mor, der døde 1862, om far og

naboerne Mathias Petersen og Peter Iversen. Han ville høre om alle de andre, især Hans Kjærs i Blans, Asmus Asmussen i Avnbøl, Christiansens på Philipsborg og mange andre«.

I sin alderdom mindedes han oftere og oftere Conradine. I et brev skriver han således: Gammelt minde: Den 3. marts 1826 havde jeg været forlovet (hemmeligt) med Conradine siden oktober 1825. Det var bedstemors fødselsdag (Conradines mormor). Vi unge spadserede ud ad Kastelsporten efter eftermiddagskaffen, solen skinnede, havet blånede, græsset grønnedes. –

1899 blev Feilbergs sidste leveår. Han døde den 27. april og blev begravet den 3. maj. Hans gamle ven pastor Bülow og hans ældste søn H. F. Feilberg talte ved begravelsen.

Bülow talte om, hvordan Feilberg for ikke så længe siden havde sagt til ham »på sin vante spøgefulde måde: Du må se at indrette dig på at blive ved at leve med mig; thi nu har jeg snart kun dig, til hvem jeg kan sige »kan du huske«, når det gælder de gode gamle dage der ovre i det elskede Sønderjylland«. Netop nu ved hans død vil mindet om gamle Feilbergs varme vidnesbyrd fylde mange hjerter i det dyrebare Sundeved. Ikke mere skal vi nu høre hans milde og hjertelige velkommen!«

H. F. Feilberg sagde bla. om sin far: Han blev en from og troende præst, og det skal jeg som en i vor kreds vidne, at jeg fra fars færd og vor stille mors tålmod tog et uudsletteligt indtryk med fra hjemmet om, hvad troen på Guds kærlighed mod syndige mennesker i Jesus Kristus magter. –

Efter talen sang følget en salme af Peter Berend, hvor der står:

Dit liv var tak fra gry til kvæld.
I storm og stille, tab og held

du kendte Herrens stemme.
Ved bedeklokkens milde klang,
med tak for livets lange gang,
nys sov du ind derhjemme.

1. RA.
2. PA.RA.
3. PA. RA.
4. Brevet bevaret i familien.
5. Gravtalerne over Bolette og Feilberg er trykt, og eksemplarer er bevaret i familien.
6. PA. RA.
7. Lundell i Sv. Landsmålen VI.
8. Sdj. Årb. 1927.

Tilbageblik

Ved et tilbageblik over Feilbergs liv ses, at han har oplevet tre slags gennembrud: et folkeligt, nationalt og religiøst.

Det folkelige tog sin begyndelse i Alslev og Hostrup. Han tilegnede sig hurtigt det jyske sprog og dermed landbefolkningens tankegang. Uden egentlig at være folklorist interesserede han sig for befolkningens dagligliv i alle enkeltheder. Når han færdedes i sine to sogne, var det for at lytte og derved finde frem til de problemer, der optog den, og først så gav han gode praktiske råd og åndelig vejledning. At den raske, stærke københavnerdreng en tid ikke brød sig om læsning, men elskede det ubundne friluftsliv, peger frem til et ønske om at være landsbypræst og hans interesse for land- og havebrug. Slægten, der jo menes at stamme fra vestslesvigske bønder, føler han sig solidarisk med. Han blev i sine sogne en foregangsmand, der nok lærte af bøndernes erfaringer, men på grund af sit kendskab til landbrugslitteratur kunne han omsætte ny teoretisk viden til praktisk landbrug: nye dyrkningsmetoder, bedre kornsorter, kartoffelavl, nye mere effektive redskaber, afvanding o.s.v. Det samme gælder havebrug: gode frugtsorter, læplantning o.s.v.

Skulle der sendes andragender til myndighederne, havde han let ved at forme disse skrivelser. Hans medfødte sproglige evner til at skrive et klart og letfatteligt sprog skærpedes i Borgerdydskolen. Når han udtalte sig, blev selv indviklede og vanskelige sager klare og ligetil, og han kunne hurtigt bilægge stridigheder. En kvinde i sognet trøstede han ved at forklare hende, at overgangsalderen for kvinder ofte kunne være vanskelige. I alle sine bestræbelser for at nedbryde

skrankerne mellem lærd og læg blev han på den naturligste måde støttet af Conradine, »den lyse danske kvinde«, der, kunne man næsten sige, var født som en af befolkningens egne. Det kan ikke siges om Bolette – hun havde sammen med sin bror færdedes for meget i godsejer- og præstekredse. Der eksisterede dengang et ret udbredt præstearistokrati; til dem hørte i nogen grad Feilbergs ven Mørk Hansen i Felsted, men ikke de andre nabopræster, da slet ikke provst Karstensen, der foruden salmer og hjemstavnssange om Als og Sundeved har skrevet den meget folkelige dansevise Længe nok har jeg bondepige været. Et helt barokt udslag af kløften mellem bondestanden og akademikerne fortæller pastor Marckmanns datter fru Salicath om: Laurids Skau, N. Steffensen og Hans Nissen fra Hammelev er i København, og Marckmann havde truffet dem i Studenterforeningen og indbudt dem til te. Fru Marckmann blev temmelig forfærdet over at skulle modtage bønder, det var man ikke vant til dengang. »Spytter de på gulvet?« spurgte hun fortvivlet. En løjtnant var hos hende og sagde: »Jeg skal nok komme og hjælpe Dem med de bønder«. De kom og vakte forbavselse. De var frejdige, oplyste og opførte sig komplet som dannede mennesker. Senere kom de ofte. Et brev fra Laurids Skau til Marckmann »var så udmærket i alle henseender, håndskrift og tonen fin og vittig«. Det løb rundt i København og var til stor forbavselse for folk, ja, de bad om at måtte låne det![1]

En bekendt af Feilberg på Sundeved var Christen Hanssen (H. P. Hanssens far), der hørte til en slægt, hvis overordentlige evner er på højde med Feilbergs. I et brev[2] til sin bror, storkøbmanden H. P. Hanssen skriver han udførligt om »en doktor S. Kierkegaard«, »en stor reformator, jeg vil tillade mig at kalde ham sådan«. Så interesseret er Christen Hanssen, at han har købt Søren Kierkegaards tidsskrift »Øjeblikket«. »Jeg har haft de første numre af dette blad og

må tilstå, at der er megen sandhed i, hvad han siger ... og præsterne hos os er ikke det, de skulle være«, og så følger der nogle hårde angreb på stedets præster i kierkegårdsk ånd. H. P. Hanssen-Nørremølle[3] fortæller, at hans farbror Jørgen Hanssen, Ravnskobbel, en dag kom »og gav mig H. C. Ørsted: Ånden i Naturen. Det er den bedste bog, jeg kender, derfor skal du ha' den«. Dette tyder på høj dannelse i en bondefamilie, men er vel trods alt en undtagelse. Den senere folkelig-grundtvigske indflydelse på det danske Sundeved tog først fart efter 1864.

Da den fanatiske slesvig-holstener Godt på Rehhoffs anmodning anordnede »visitatser« i de sundevedske sogne, hvis egentlige formål var at få præsterne hurtigt afsat, kunne Feilberg under forhøret i præstegården svare Godt: »Under 25 års ophold i Nordslesvig er jeg således påvirket af den *her* herskende tankegang og hele folkelighed, at jeg er blevet en ægte slesviger«.

Så sent som 1873 i anledning af sit 50 års studenterjubilæum mener Feilberg, at »nogle hegn skulle flyttes«, dem, der adskiller almuen fra akademikerne.

Nøje forbundet med det folkelige er det nationale.

Den nationale vækkelse hos Feilberg tog sin begyndelse i Vester-Vedsted. Striden mellem dansk og tysk havde han før den tid næppe skænket en tanke. Her talte embedsmændene tysk i en rent dansktalende befolkning. Resolut returnerede han de tysksprogede anordninger; han var ikke translatør! Han var med til at oprette Rødding Højskole. Flere nordslesvigske førere kom på besøg i præstegården. Flere gange blev han udset til at være den ledende i nationale bestræbelser, men hurtigt blev han ængstelig og trak sig tilbage; en af årsagerne var, at han derved ville forsømme det kirkelige. Han kunne i Vester-Vedsted blive så overvældet af det politiske, at han flere gange søgte embede længere nordpå. Men det skulle gå helt anderledes. I Ullerup fornye-

des hans politiske engagement i selve sognet mellem beboerne. Han levede sammen med ligesindede nabopræster, der, med undtagelse af Mørk Hansen ikke deltog i den offentlige politik. Han er så engageret i forholdet mellem dansk og tysk, at han er uden interesse for dansk indenrigspolitik, sådan som sønderjyderne var det fra 1864 til 1920 og endnu længere op i tyverne. Feilberg var ikke fanatiker, han kunne omgås tyskere, og i 1864 ønskede han den grænse mellem Danmark og Tyskland, som vi fik i 1920.

Med hensyn til det religiøse må en indre trang have fået ham til at studere teologi. At den rationalistiske præsteuddannelse ikke tilfredsstillede ham, blev han allerede klar over i Hillerød, da han lå under en bøg i Præstevænget og græd uden at forstå, hvad der egentlig var i vejen. Mynsters og Wexels' prædikener påvirkede ham efterhånden sådan (og senere almuens »gammeldags« kristendom), så han fik sit afgørende religiøse gennembrud i 1838, udkrystalliseret i sætningen: Vær frimodig, dine synder er dig forladt, et religiøst standpunkt, han levede på til sin død, og som kom stærkest til udtryk i Vester-Vedsted og Ullerup.

Sønnen H. F. Feilberg skriver i sit foredrag om faderen: »Far har ikke grebet ind i udviklingen; han var slet og ret en stilfærdig landsbypræst, der passede sit arbejde, og om hvem der hørtes lidet uden for den snævre kreds af hans børn og nærmeste venner«.[4] Denne karakteristik er for beskeden. Især i Vester-Vedsted, men også i Ullerup var han særdeles aktiv i bestræbelserne for at styrke danskheden udover sit eget sogns grænser.

Det var i Nordslesvig, han gjorde sin største indsats, folkeligt, politisk og kristeligt. I en årrække efter 64 håbede han at kunne vende tilbage til Sundeved »den lykkelige tid derovre«. Den tid kom dog ikke.

»Min farfar var præst og var en gudfrygtig og djærv mand med en næsten urokkelig sindsligevægt«, skriver Aage Feil-

berg, en søn af Peter Berend i et utrykt brev fra 1911.[5] Dette indtryk er bevaret i familien.

I Ullerup syntes man, han prædikede godt, men endnu bedre var han i samtale. »Han hjalp en mængde mennesker til rette, ikke alene på grund af sin kristelige modenhed, men især på grund af sin solide menneskekundskab. Når han holdt præstekjolen op med den ene hånd og skridtede rask ud i de lange støvler, lignede han i holdning en officer«. Han var »et minnisk« (menneske), sagde man.

Helt ind i vort århundrede huskede man i sognet »gamle pastor Feilberg«,[6] vel den betydeligste præst, der har været i Ullerup.

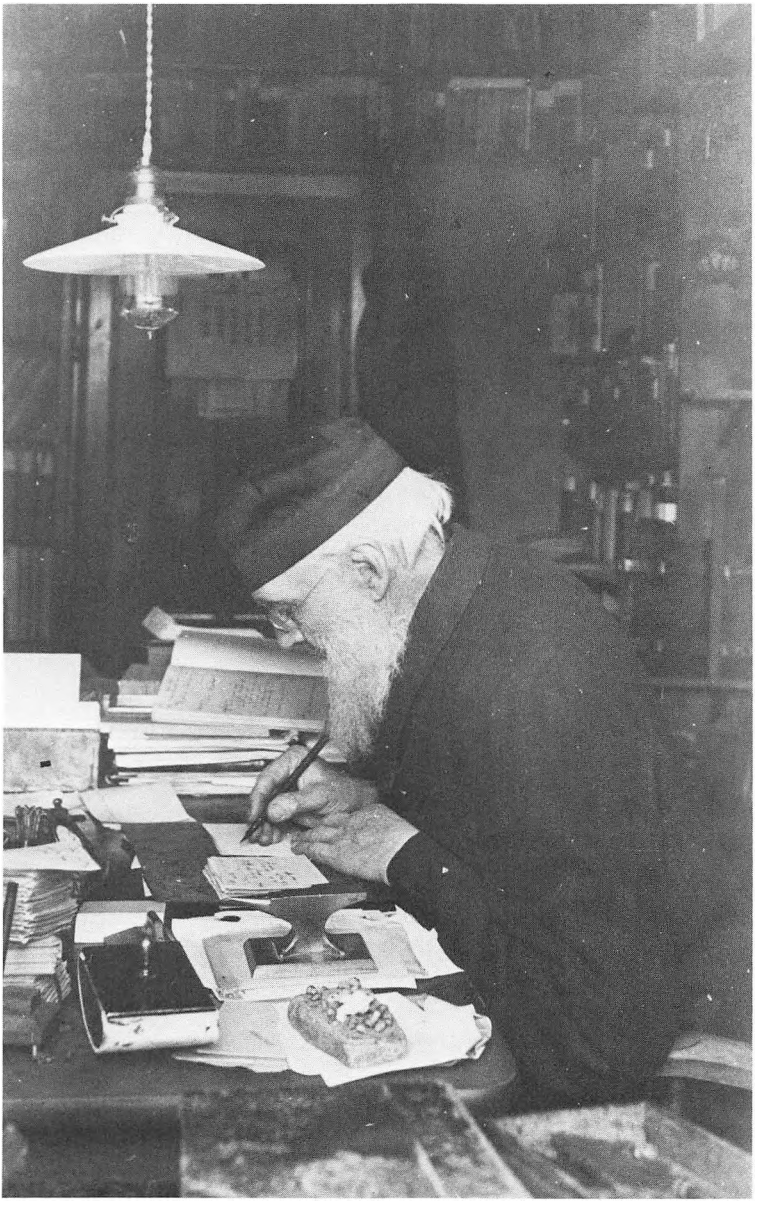
1. Citeret efter H. V. Gregersens udgave af Laurids Skaus brevveksling med politiske venner.
2. Sønderjysk Månedsskrift 1974, side 163.
3. H. P. Hanssen: Et Tilbageblik I, side 21.
4. N. Sø. 16.1.1910.
5. PA. i RA.
6. Sdj. Årb. 1927.

Feilbergs børn

Feilberg og Conradine havde ni børn, af dem døde to piger – nr. 2 og 8 i rækken – kun et år gamle. Ægteskabet med Bolette var barnløst. De syv nåede alle den voksne alder.[1]

Den ældste er den ofte føromtalte *Henning Frederik Feilberg* (1831-1921). Da han var syv år gammel, blev Feilberg præst i Vester-Vedsted, og H. F. Feilbergs barndomserindringer er alle knyttet til denne egn. Han lærte det jyske sprog og tilegnede sig almuens tankegang, forudsætningerne for hans livsværk. Han tog studentereksamen i Ribe, blev cand. theol. i København. Han lærte sig efterhånden flere moderne sprog og var senere i stand til at holde en prædiken på fejlfrit tysk. Sin første præstegerning fik han i Mellemslesvig fra 1856 til 1864, da han blev fordrevet af preusserne. I fem år efter 1864 var han lærer i Odense, men flyttede så 1869 tilbage til Sydjylland, hvor han blev indtil sin død, først som sognepræst i Brørup, senere i Darum og Bramminge. Allerede 1891 fik han sin afsked på grund af svaghed og levede så de sidste 30 år af sit liv i Askov, mest optaget af sin videnskab. Han blev 1860 gift med sin kusine Louise Anna v. Nutzhorn, der døde 1897.

I Mellemslesvig skrev han sin første folkelivsskildring »Fra Heden«. Senere fulgte det ene arbejde efter det andet. Det betydeligste er Dansk Bondeliv I. I vort århundrede udgav han det store tobindsværk »Jul« samt flere folkloristiske monografier, bl.a. »Nissens Historie«. Hans hovedværk er »Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål« (1886-1914), et kæmpeværk med i alt over 3000 tospaltede sider. Meddelere fik han i hele Jylland, således højskoleforstander P. An-

Henning Frederik Feilberg.

dresen, der var fra Ullerup på Sundeved. Som ofte betonet er der ikke bare tale om en ordbog, men til ordene er føjet mange oplysninger om folkeminder, folkedigtning og folketro. I hans senere år kom videnskabsmænd alle vegne fra, og han besvarede spørgsmål fra hele verden. Hans studereværelse i hans lille hus i Askov var blevet et center for folketro. Han var god til at fortælle historier og gjorde det med underfundig urokkelig lunhed; smilet og den alvorsfulde tunghed i hans sind lå nær hinanden. »Gennem ham fik vi indtrykket af en verden, forskellig både fra den ydre synlige verden og fra kristentroens evige verden, en verden, som sjælenes fryd og angst, men især deres angst havde befolket med sære, overtroiske skikkelser. Og vi forstod, at denne verden i virkeligheden strækker sig helt ind i kulturmenneskers bevidsthed, selv om disse måske knap vil være ved det«.

I sin Askov-tid[2] prædikede han nu og da og forkyndte ordet med sin svage, men dog sjælfulde stemme. Han betonede atter og atter, at af alle videnskaber og kunster er livets kunst den vanskeligste. Men det er også den, som det lønner sig at sætte sine svage kræfter ind på. Han bruger ofte poesien i sine prædikener med megen billedtale.

»I den høje alderdom svinder interessen for alle de mange andre spørgsmål, og man søger tilbage til sin børnelærdom, Fadervor og troen, håbet om syndernes forladelse og en hjemgang i fred. Jeg siger: Hil dig, kors, vort eneste håb! Alt menneskeligt skifter, korset står urokkeligt«.

I sin barndom i Vester-Vedsted oplevede han, at havet stadig bruste mod stranden. Det hørtes kun svagt eller måske slet ikke, når han var optaget af dagens gerning; blev der et øjebliks stilhed, lød det så tydeligt. Brændingens evige brus blev for ham til et symbol på evighedslivet, der bestandig ligger bag vort hverdagsliv.[3]

I sin videnskab berejste H. F. Feilberg hele jorden; reelle

Peter Berend Feilberg.

rejser foretog han kun til de nordiske lande, Skotland og Tyskland. Anderledes med hans søskende, de kom alle videnom.

Nr. 2 i rækken er *Peter Berend Feilberg* (1835-1925), der også ofte er omtalt før. Han tog præliminæreksamen i Ribe og arbejdede i nogle år ved landbruget. 1853 var han på Rødding højskole, som hans far havde været med til at stifte. Senere studerede han på Polyteknisk Læreanstalt, hvor han blev landbrugskandidat, før Landbohøjskolen blev oprettet.

I Biografisk Leksikon kaldes han landmand og kulturtekniker. I Skåne tørlagde han den store Næsbyholm Sø, senere Søborg Sø i Nordsjælland, der blev forvandlet til 600 ha god landbrugsjord og befriede samtidig egnen for en meget generende myggeplage. Afvanding var hans speciale. Han var almindelig anerkendt som den mest indsigtsfulde kulturtekniker i sidste trediedel af det 19. århundrede. I mange år var han forpagter af Søbygård. Han deltog som frivillig i 1864 og var med i tilbagetoget fra Dannevirke, men fortalte meget lidt om det grufulde, derimod nok om kammeratskabet og den gensidige opofrelse.

Efter krigen har han foretaget studierejser til Tyskland, Holland, Sverige og Norge, og af minsteriet blev han sendt til Island og Færøerne for at undersøge kulturvilkårene. Han har hjulpet mange, der søgte til Søborg. »Med sin skarpe psykologiske sans og sin store menneskekundskab var han forbløffende hurtig til at orientere sig med hensyn til de personer, der søgte hans bistand, og i stand til at give dem de råd, som de trængte til. Hans dygtige arbejde gennem et langt liv var præget af idealitet«. Han var gift med Charlotte v. Nutzhorn, en yngre søster til H. F. Feilbergs kone, og han savnede hende, »vor mor«, meget, da hun døde i 1908. Hans dagbøger indeholder mange religiøst-kristelige betragtninger. Hans store forbillede er hans mor, og han er den af Feilbergs børn, der lignede Conradine mest. Som gammel lod han trykke sin mors åndelige testamente til omdeling blandt hendes mange efterkommere for at de kunne lære »deres fromme stammoder at kende«.

Feilbergs ældste datter *Cecilie* (1837-1896), har haft sin barndom og ungdom i Vester-Vedsted og Ullerup. En af hendes legekammerater var Albert Gottlieb, en søn af Feilbergs nabopræst i Hvidding; Albert har ofte været i Ullerup, »den elskværdige Albert«. Skolegangen i Ribe interesserede ham ikke synderligt, og da han havde læst

Cecilie Margrethe Gottlieb, f. Feilberg.

kaptajn Marryats romaner, var det sket: han ville til søs. Han landede i det Fjerne Østen. 1862 rejste Cecilie til Indien. Hun blev gift med Albert i Bangkok, viet af den engelske præst. men hun tålte ikke klimaet og måtte rejse hjem med sin lille førstefødte, der hed Albert Kvetmong. Senere kom Albert hjem og blev ansat i Svitzers bjergningsselskab i Helsingør, hvor de fik deres hjem.

Christian Schjellerup Feilberg vendte aldrig tilbage til Danmark, men blev i det Fjerne Østen til sin død 1919. Han var

født i Vester-Vedsted 1839 og uddannedes til fotograf. Han havde et vist tegnetalent. Bevaret er således en god tegning af Ullerup præstegård, men han blev ingen Christen Købke, efter hvem han er opkaldt. Han udvandrede til Singapore og levede først af at være fotograf, senere blev han opkøber for Ø.K. Han var første gang gift med Emma Alice Mac-Intine af skotsk og indonesisk afstamning. Hun døde allerede året efter i barselseng. Som voksen konverterede hans datter til den katolske tro og blev lærerinde i Japan. Et nyt ægteskab med en dansk dame var uheldigt, og hun, en eventyrerske, rejste snart hjem.

Et af Christians opholdssteder var Tringganu på østkysten af Malakkahalvøen. I et brev fra februar 1903 skriver han: »I Singapore traf jeg en dansk forfatter Johs. V. Jensen, der rejser jorden rundt for at samle indtryk. Han kom tilbage med mig og blev her en månedstid, og som du nok kan tænke dig, var det fornøjeligt at have selskab og være i stand til at tale om hjemmet. Han hører for øvrigt til den moderne skole, som jeg ikke kan udstå; da jeg bemærkede, at jeg beklagede, at jeg ikke rigtigt påskønnede hans bøger, som jeg fik lejlighed til at gennemse, sagde han: »Det skal De såmænd ikke bryde Dem om, det er jeg så vant til; min egen far siger, at han ikke gider læse det umoralske vås«.

Om stedet skriver Johs. V. Jensen: Der var en hvid mand i Tringganu, som drev en lille Copra-station for Ø.K. Tringganu er en pælelandsby, den ene side af den vender mod floden; indad mod land ligger en anden række huse, med en gade imellem, haver og flettede spånhuse med palmebladstage, høje kokuspalmer overalt i nærheden af husene; længere inde i landet spredte rydninger med rismarker, bag dem som en mur urskoven. Til side for sig og som en lille by i byen ligger sultanens palads, ikke meget palads at tale om, det er en klynge spånæsker som alle de andre, vogtet mod nysgerrige blikke af et højt flettet gærde hele vejen rundt. Johs.

Christian Schjellerup Feilberg indskiber »Fatima« til Zoologisk Have i København.

V. Jensen skriver videre, at man næsten i ethvert malajhus havde en eller anden kæledægge, abe eller næsebjørn.[4] Det havde Christian Feilberg også: Min dyrebestand for øjeblikket (1903) består af aberne Kitty og Jacho, hunden og tre gule katte, af en stor havørn, der sidder på en pind i

verandaen, og en Boa Constrictor slange 12 fod lang i en kasse samt den lille bjørneunge. I et andet brev skriver han: »Sultanen har fuldført et palads, spiller billard med ham og prinsesserne. Middagene er enten europæiske, hvor alle er i europæisk tøj og spiser med gaffel, kniv og ske, eller malajisk i indfødt tøj og spiser med fingrene (»Adams gafler«). Forret: suppe, kager til efterret, 17 kødretter: høns, ænder, bøfler, køer, geder og får. Sultanen passer sine mange koner og studerer koranen, vil gerne diskutere religiøse emner«. 1906 havde sultanen besøg af kongen af Siam, som Christian Feilberg talte med.

Christian Feilberg opdrættede også en huntiger, som kun fik kogt kød – råt kød ville gøre den vild. Den skulle foræres til Zoologisk Have i København. Ø.K.s daværende direktør C. C. Hansen[5] fortæller, at han i Singapore fra tid til anden fik besøg af Feilberg, der som regel havde en tam tiger med i et stykke sejlgarn. »En dag stod der en kurv med levende høns i et hjørne af kontoret. Tigeren gik en tur rundt og så sig om. Pludselig langede den en vældig pote ud mod kurven, hvorpå hønsene panikslagne flaksede rundt. Feilberg sagde bare: Fy, Fatima, det må du ikke, og så lod den straks være. Tigeren tiltaltes: Tunku Fatima – Tunku betyder prinsesse«. Den endte i Zoologisk Have i København. I familien er opbevaret en klo af den, smukt indfattet i guld! Christian Feilberg længtes livet igennem efter Danmark.

Sønnen *Niels Feilbergs* liv blev tragisk. Han var født 1841, blev uddannet som veterinær, deltog som frivillig i 1864. Hans ungdomskærlighed var Elisabeth Blædel, hvis far var præst i Nustrup. Han friede til hende og fik nej, og det tog så hårdt på ham, at han udvandrede til Argentina, hvor han blev gaucho (kvæghyrde) og deltog i et anlæg af en koloni i Patagonien, det sydligste land i Argentina. Her var han i 7 år, kom så syg hjem og blev indlagt hos broderen Carl, der fik ham helbredt. Han opsøgte igen Elisabeth, og nu viste

Niels Hartvig Feilberg
og hans hustru Anna Elisabeth Ottilie, f. Blædel.

det sig, at de for 7 år siden havde misforstået hinanden. De blev gift i december 1874. Et rørende brev fra ham til Elisabeth, skrevet lige før vielsen er bevaret: »Det håb, jeg nu har båret på i femten lange år, vil nu gå i opfyldelse. Du vil som min kærlige og trofaste lille hustru bringe de glade dage fra hin tid tilbage og være min trøst og glæde for hele livet«. De rejste så til Østindien til bror Christian for der at anlægge en plantage. Allerede i april 1875 døde han af en tropesygdom, og Christian måtte følge sin svigerinde tilbage til Danmark.

Carl Adolph Feilberg som frivillig i 1864. 19 år gammel.

Lignede Peter Berend sin mor, så lignede den yngste søn *Carl* (1844-1937) sin far. På grund af moderens sygdom var hans barndom meget glædesløs. Han var kommet hjemmefra i 8-9 års alderen, gik først i skole i Flensborg, senere i Odense, da Feilberg søgte Pårup, en naboby til Odense. Ingen havde fortalt ham, at hans far ville gifte sig igen, og han græd, da han præsenteredes for Bolette – han var da en 12 år. I den første tid var han hjemme i ferien, senere undgik han at komme hjem, og der gik nogle år, før han forsonede

sig med forholdene. Som vi har set, blev han en god støtte for Feilberg under Bolettes sygdom.

Han blev student i Odense. Som nittenårig fik han omsider af Feilberg lov til at melde sig som frivillig i 1864 og var med i kampen på Als sidst i juni. I løbet af et par aftener skriver han i begyndelsen af august en længere redegørelse til faderen om sin kortvarige deltagelse i krigen. Den er skrevet med humor og fin ironi – den nittenårige er en fortræffelig skribent.[6]

På Als blev han omringet af preusserne, der skød efter ham. Han faldt om, men rejste sig snart igen. »Jeg havde i min uniform, et lille rundt hul, lige hvor hjertet skulle sidde under den. Uniformen blev knappet op, og det viste sig da, at kuglen havde slået imod min træpibe, var gået gennem min regnskabsbog og et cigaretetui og ud under armen. »Sie haben einen glücklichen Schuss bekommen«, sagde den tyske læge til ham. Meget dramatisk blev han ført til Flensborg, og da der var tale om, at han skulle til Spandau, besluttede han at flygte. I Kobbermølle-skoven – den kendte han ud og ind fra skolegangen i Flensborg – skiftede han tøj og vandrede til Tønder, derfra nordpå og så i retning af Haderslev. I Gram kro fik han et eksemplar af Berlingske Tidende, hvori der stod, at han var falden; »det viser, at man ikke altid kan stole på Berlingske«. I Haderslev fik han et falsk pas og rejste på det til Flensborg! Derfra kørte han med jernbanen til Hamborg og videre til Lübeck. Den næste dag sejlede han med en damper over Malmø til København. På toldboden traf han en bekendt, der hilste ham med det lidet smigrende tilråb: »Hvad fanden, er du ikke kreperet? Jeg troede, du var slået ihjel for længe siden, det har stået i bladene!« Med dette smeldudråb ender Carl Feilbergs beretning.

Carl Feilberg studerede først botanik og sendtes af Botanisk Forening ud på rejser til Færøerne, Østindien og Kina.

Men han opgav botanikken og studerede medicin og blev ansat ved Øresundshospitalet, der senere blev udvidet. Her fungerede han som overlæge og fik titel af professor. Han tog sig især af epidemiske sygdomme. »Finsen begyndte med sit røde lys ude hos mig«, fortæller han. En brodersøn siger om ham: Han er den af sønnerne, der ligner bedstefar mest, i det lyse livssyn og åbne venlighed og lethed ved at kunne tale med folk af alle samfundsklasser.

Den yngste af børnene og den eneste, der er født i Ullerup, er *Nona Lovise* (1848-1934). Hun blev 1874 gift i Kirke-Helsinge med skovrider Poul Richard Grave. De flyttede til Skåne, og Richard Grave blev skovrider i nærheden af Malmø. De havde 11 børn, af hvilke nogle døde som små. Det var et udpræget kristeligt hjem. Kristendom, historie og politik optog faderen mest. Lovise ser ud til at have lignet sin mor. Hendes yngste datter siger om hende, at »mors interesser, foruden al slags læsning, var blomster, høns og strikketøj«. En af hendes småpiger sagde engang med et lille suk: Jeg ville vel nok gerne være høne hos mor! – en udpræget husmor, og, siger datteren: Hun var for mig den blide, sikre havn for tryghed og trøst, som jeg tyede til på flugt for livets genvordigheder.[7]

Feilbergs ældste søster Charlotte var gift med den navnkundige læge Ditlev v. Nutzhorn, og det var den familie, der var knyttet stærkest til Feilberg og hans børn. H. F. Feilberg og Peter Berend var som før nævnt gift med to døtre af Nutzhorn. To sønner er før omtalt flere gange: Heinrich og Frederik.

Som efterskrift til et brev fra Heinrich til H. F. Feilberg skriver den da 18 årige Anna Nutzhorn:

Kære Fætter!

Da jeg venter dig snart herover, vil jeg ikke, som jeg først havde bestemt, skrive dig et ordentligt brev til, men kun efter din opfordring fortælle mine brødres alder. Heinrich er

Nona Lovise Grave, f. Feilberg.
Bag på billedet står: Odense, den 26. August 1863. Lovise Feilberg.
Rye Photograph, Odense.

16½ år gammel, lille, firkantet og stærk, han er munter, venlig og naturlig, men aldeles ikke, hvad du formodentlig tror, lapset. Frederik bliver 15 år i november og er næsten lige så høj, men ikke så bred som Heinrich. Det er mig ikke muligt at sige dig noget om ham, da jeg ikke føler mig dygtig nok til at beskrive en så mærkelig personlighed. At han er meget lærd, ved du formodentlig. Både Heinrich og Frederik skulle dimitteres næste år. Jeg skriver bestandig til dig i

den tro, at du ikke som min broder Frederik føler dig sørgmodigt stemt over den mængde fejl i min retskrivning, og at du heller ikke som samme lærde person siger, at fruentimmer ikke har logisk tankegang.

Det lille rørende ungpigebrev er en kærlighedserklæring til H. F. Feilberg, med hvem hun 11 år senere blev gift, og det giver et indblik i de begavede søskendes diskussioner. »Fruentimmer har ikke logisk tankegang«, konstaterer den 15 årige mandsstolt!

Heinrich har ofte været på ferie i Ullerup og har derfor skrevet meget givende breve om livet i præstegården. Han blev nært knyttet til Askov, en skattet lærer i historie og musik. Han har skrevet mange folkelige melodier, især til digte af Grundtvig, hvis elev han var.

Frederik Nutzhorn er slægtens største begavelse. Han var en nær ven med Georg Brandes, Julius Lange, Troels-Lund og især Jens Paludan-Müller, hvis ældste søster han var forlovet med. Hun var en datter af Caspar Paludan-Müller, en bror til Adam Homos digter. En udtømmende karakteristik af Frederik Nutzhorn har Georg Brandes skrevet. Frederik Nutzhorn var trofast i et hvert personligt forhold. Søren Kierkegaard må allerede, da Fr. Nutzhorn var lille, have lagt mærke til ham. Han besøgte nemlig jævnligt faderen, hans læge. En tid lang ville Kierkegaard have, at drengen den ene dag efter den anden skulle læse H. C. Andersens Den standhaftige Tinsoldat, somme tider et par gange i træk.

Frederik Nutzhorn var klassisk filolog, og græsk var hans et og alt. Georg Brandes fortæller: »En sommerferie anvendte han f.eks. helt til – liggende under et træ på landet – at læse Platon igennem fra ende til anden«. Det kan udmærket have været i Ullerup præstegårds have, hvor han flere gange

har tilbragt ferien. På en rejse sydpå for at studere håndskrifter døde han, den stærke mand, af tyfus i Venedig, kun 31 år gammel. Georg Brandes fik det tunge hverv at meddele moderen tabet af »hendes stærkeste og ypperste søn«.[8]

1. Om H. F. Feilberg, Peter Berend og Carl Feilberg henvises til DBL med litteraturhenvisninger.
2. E. Marstrand: Omkring Askov 1924.
3. E. Marstrand: Omkring Askov 1924.
4. Johs. V. Jensen: Myter 5, Pisangen, side 132-148.
5. Meddelt mig af major Feilberg i Roskilde.
6. Karl Larsen: Under vor sidste krig, 1897, side 330-62.
7. Karakteristikken af Nona Lovise er meddelt mig af hendes datter, der lever i Sverige.
8. Georg og Edvard Brandes' brevveksling med nordiske forfattere og videnskabsmænd I-VIII, I, 21.2.1866.

Efterskrift

Bogen om Feilberg er på en måde en fortsættelse af egne erindringer tilbage i tiden (»Dansk Dreng i Sundeved« og »Ung Mand fra Sundeved«, udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland). Som barn hørte jeg ofte Feilbergs navn nævnt, altid med den største respekt; dog drejede det sig ofte kun om ret ubetydelige anekdoter. Efterhånden fik jeg lyst til at vide mere om denne betydelige mand og kredsen om ham, og kom i forbindelse med nogle af hans efterkommere: Frk. Fenger og hendes nu afdøde onkel Johannes Gottlieb i Helsingør, Lars Feilberg i Hillerød, Kjeld Feilberg i Roskilde og andre af slægten. De har alle tillidsfuldt givet mig uhindret adgang til breve, erindringer og billeder. Af dem har jeg i øvrigt fået mange værdifulde oplysninger, og personligt fået et levende indtryk af denne store slægts retlinethed og hjertelighed. Johannes Gottlieb (1882-1980) huskede endnu tydeligt sin bedstefar, denne bogs hovedperson. Jeg er dem alle den største tak skyldig.

God hjælp har jeg fået i Rigsarkivet, Det Kongelige Bibliotek og især på Landsarkivet her i Åbenrå. Mange har ydet mig opmuntring og hjælp: Professor P. G. Lindhardt i Århus, min kollega lektor A. Lindgaard, fru Elisabeth Bo Bojesen, Lars Bo Bojesen og arkivar Lars Henningsen her på Landsarkivet. Overbibliotekar Gustav Auring har venligst læst en korrektur og lavet register. Stor tak skylder jeg de institutioner, som har givet bidrag til udgivelsen, og dem, der har tilskyndet dertil.

Endelig takker jeg Poul Kristensen i Herning, fordi han har villet udgive bogen.

Åbenrå i marts 1981. PETER BECK

Kilder

KB Det kongelige Bibliotek
LA Landsarkivet i Åbenrå
RA Rigsarkivet
PA Peter Andresens arkiv i RA

Når intet andet er anført, findes alt utrykt kildemateriale (dagbøger, erindringer, breve) – og det er langt det meste – i privateje hos frk. Fenger i Helsingør og hos Lars Feilberg i Hillerød.

En sammenfattende, god karakteristik af Feilberg er givet af sønnen H. F. Feilberg i Nordslesvigsk Søndagsblad 1910 og af Peter Andresen i Sønderjyske Årbøger 1927, udgivet efter Peter Andresens død af sønnen Sune Andresen.

Stamtavler:
1. Stamtavle over Bagermester Peter Berendt Købkes og hustru Cæcilie Margrethe, født Petersens Efterkommere af H. V. Købke 1888.
2. Slægten Feilberg. Samlet og udgivet af Peter Jacob Schmidt 1890. Årstal efter 1890 er fra DBL eller meddelt mig af frk. Fenger.

DBL = Dansk Biografisk Leksikon 1933-44.
Sdj. Årb. = Sønderjyske Årbøger.
Fra Ribe Amt.
N. Sø. = H. F. Feilberg i Nordslesvigsk Søndagsblad 1910.
»Jul« = H. F. Feilberg: Jul 1-2, 1904.
HFR = H. F. Rørdam: Peter Rørdam, 1-3, 1891-95.
Sune A. = Sune Andresen: En sundevedsk bondeslægts historie. 1957.
N.L.F. = En Præstegaard i Sundeved under Krigen 1864; breve 1890 i »Museum«. Findes også som særtryk.
Pont. Th. = Anders Pontoppidan Thyssen: Vækkelse, kirkefornyelse og nationalitetskamp i Sønderjylland 1815-1850. Åbenrå 1977.

(Bogen var færdigskrevet før Asger Nyholm udgav Slesvigske gejstlige og slesvig-holstenismen indtil 1850, Åbenrå 1980, og afhandlingen om Berthel Petersen Godts provstevisitatser i maj 1864 i Sdj. År. 1979).

Register

Ahlmann, Otto Friedrich 83, 101
Andersen, H. C. 45
– Jørgen 144
– Lars Frederik 135
Andresen, Jens 68, 78, 83, 110, 112, 125, 132
– Johan 110, 129, 144
– P. (Vinding) 48, 123, 145, 152, 160
– Peter 112
Asmussen, Asmus 149, 153
Axelsen, Jep Christian 68
Bang, Frederik Ludvig 104
– Jørgen 42
Beck, Vilh. 140f
Berggreen, A. P. 18
Besser, F. W. 119
Birkedal, Vilhelm 50, 138
Bischoff, Charitas 29
Bismarck 124
Boisen, Eline Birgitte 7, 8
Bojsen, Thomas Asmus 110, 146
Borch, Peter Holm 10
Brandes, Georg 174f
Brorson, H. A. 42
Brummer, Nicolai 12, 25, 89
Bruun, Adam Ludvig 106
Bugge, Emma 66
Bulwer-Lytton 37
Bülow, Frederik 102
– Fred. Rubek Chr. 98, 102, 104, 149, 153
Caroline Amalie 45, 60, 94
Christensen, Anna 152
Christian VIII. 60
Christiansen, Christian 148
– Christian (Philipsborg) 146f, 148, 153
– Eline Marie 105, 148
– Mathias 147f, 153
– P. 68
Clausen, C. 101
– Fr. Wilh. Emil 66
Cleasby 52
Dau, Niels Jensen 79
Daugaard, J. B. 33
van Deurs, H. E. 140, 142
Eckersberg, C. V. 15f, 81
Feilberg, Adelaide f. Lindberg 74
– Anna f. Nutzhorn 83, 86, 106, 160, 172
– Bolette f. Rørdam 53, 89f, 91, 93, 94, 95, 98, *99*, 100, 102, 108, 111, 112, 115, 119, 120, 123, 130f, 138, 139, 141, 150, 156
– Carl 68, 94, 150, 152, 168, *170*, 170-72
– Cecilie 46, 67, 82, 96, 97, 99, 138, 164-65, *165*
– Charlotte f. v. Nutzhorn 86, 164
– Charlotte 7, 172
– Christen 7, 74, 85
– Christian 67, 103, 165-68, *166*, 169
– Conradine f. Købke 12, 13, 17, *19*, 20, 21, 22, 25, 28, 29, 34, 37, 51, 57-59, 60, 64, 65, 67, 74, 80, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 88-89, 98, 123, 138, 153, 156, 164
– Elisabeth f. Blædel 168f
– H. F. 11, 21, 30, 34, 37, 38, 53,

55f, 57, 63, 67, 73, 80, 83, 84, 86, 95, 96, 106, 114, 120, 137, 138, 139, 150, 152, 153, 158, 160-63, *161*, 172
– H. F. d. y. 151
– Henning Frederik 7, 9, 35, 40
– Jens Frederik 8, 37
– Lorry 8
– Louise 8
– Louise Christine 7, 10, 36
– Niels 67, 82, 96, 108, 168
– Nikolai Laurentius er ikke taget med i navneregisteret, da han forekommer næsten på hver side
– Nikolai Laurentius (brodersøn) 137
– Nona Lovise 49, 65, 66, 68, 96-97, 99, 106, 113, 138, 152, 172, *173*
– Peter 7, 10, 59, 106, 137
– Peter Berend 37, 63, 67, 77f, 80, 82, 83, 86f, 88, 94f, 98, 101, 105, 108, 130, 139, 144, 146, 152, 153, *163*, 172
– Aage 158
Fenger, Henning 91
Flor, Christian 47, 48, 83
Friis (proprietær, Lundsgaard) 71, 74
Godt, Berthel 62, 124-27, 132, 133f, 157
Goeben, August v. 116-18, 120, 121, 122, 123, 125, 127, 128, 129, 130, 143
Goldschmidt, M. A. 91
Gottlieb, Albert 46, 138, 164
– Fred. Ludv. Theodor 46, 47, 49
Grave, Poul Richard 172
Grundtvig 11, 21, 25, 33, 45, 47, 49, 90, 92, 93, 143
Hamilton, Andrew 93
Hammerich, Fr. 12, 51
Hannover, Emil 15
Hansen, C. C. 168
– Erik 70, 99
– Jørgen 70
Hanssen, H. P. 124, 134, 157
– Jørgen 157
– Chresten 101, 110, 156
Harms, Claus 44, 71
Hartmann, J. P. E. 151
Harts, gendarm, Ullerup 147
Hauch, Carsten 98
Heegaard, Anker 8
Heiberg, J. L. 20
Hellermann, Jørgen 143f
Heltzen, E. 124, 125
Hjort, Peter 67, 69, 72
Holm, Lars 27
Höhne, Andreas Frich 43
Iversen, Peter 153
Jebsen, Gustaf 135
Jensen, Carl Philipp Ludw. 62
– Johannes V. 166f
– Jørgen 101
Jessen, Peter (husdyrbrugskonsulent) 144
– Peter (Bøgebjerg) 78
Johannsen, C. G. W. 133
– Fr. Heinr. Chr. 47
Johansen, Jes Hinrich 101, 110, 123
Jürgensen, Jürgen 132
Jørgensen, A. D. 46
– Jørgen 83
Kaftan, M. H. 62
Karstensen, K. 61, 64, 68, 78, 102, 124, 156
Kierkegaard, Michael Pedersen 10
– P. C. 10, 49, 50

– Søren 10, 25, 45, 90f, 156, 174
Kjær, Hans & Marie 112, 153
Knudsen, Jens 63
Koch, Hal 12
Kornerup, Bjørn 30
Krarup, Per 16
Krogh, Anna Kristine 99
Krogh-Meyer, Chr. Carl 78, 81, 97, 98, 102, 104, 108, 116, 117, 118, 119, 120f, 122, 125, 127, 128, 132, 141, 149
– Hans Wexels 63, 102
Krohn, Fr. C. 14, 127
Krüger, Hans Andersen 48
Købke, Carl 12
– Caspar 13
– Christen 14, 15f, 17, 19, 21, 36, 51, 52, 55
– Cæcilie Margrethe 13, 20
– Peter 17, 21, 52f, 89
– Peter Berendt 12, 13, 14, 15, 17, 52
– Valdemar 17
Lampe, Johan 101
Lange, Eichbaum Wilhelm 132, 134, 135, 146
Liebenberg, Michael Frederik 20
Lorentzen, Jørgen 65
Lorenzen, Jørgen 109
Lund, Ferdinand 140
– Henriette 131
– Peter 130f
Lundell, Johan 152
Mahler, M. Th. 135
Marckmann, J. W. 61f, 156
Marstrand, Vilhelm 8, 14, 15
Martensen, H. L. 72, 143
Mathiesen, dyrlæge, Blans 71, 82, 102, 146
– , konsul, Hjerting 34
– , Jes 113
Matzen, Hans Henrik 39
Meyer, Karl 12
– Oluf 12, 62, 76, 85, 102, 123
Mikkelsen, Kristian 144
Müller, L. Chr. 44f, 50, 51, 52
– P. E. 12, 23
– Tage 32, 46, 52
Mynster, J. P. 11, 21, 25, 30, 92, 158
Møller, Jens 12
– Jens Bertel 9
Mørk Hansen, M. 102, 128, 132, 156, 158
Nees, Vilhelm 25
Nielsen, Christen 69, 101
– Michael 10, 151
Nissen, sl-h. herredsfoged, Broager 66
– Hans 156
– Kristian 113
– Nis (Vibøge) 148
Nolde, Emil 57
Nutzhorn, Ditlev v. 7, 106, 172
– Heinrich v. 81, 84, 106, 172f, 174
– Frederik v. 106, 172f, 174
Obel, Viggo 151
Olsen, Regine 91
Overgaard, Henriette Amalie 29
Overskou, Thomas 20
Paludan-Müller, Fr. 93
Paulsen, Asmus 100
– Christian 47
Petersen, degn, V. Vedsted 42
– Adolphine Augusta f. Købke 14
– Andreas 101
– Friedrich 71-73
– Math. 68, 74, 153
– Michael 13

– Wilhelm 14, 68, 70, 89
Pontoppidan, Dines 46
– Morten 91
Poulsen, Vagn 16
Rask, Rasmus Kristian 23
Rehhoff, J. A. 67, 124, 125, 132, 157
– Filip 65
Reuter, Ludwig Andr. 134
Riedel, ridefoged, Toftlund 47
Rosenstand, Tage 41
Rosenvinge, Svenning 11
Roth, Henrik 102, 118, 121, 125, 128, 132
Ruppstein, oberst 64, 65
Rye, Jacob 113
– Olaf 64, 65
Rørbye, M. 14
Rørdam, Jutta f. Carlsen 91, 102
– Peter 18, 60, 90, 91f, 94, 102, 140, 141, 142, 149
Sandfeld, Gunnar 23
Schatt Rørdam, Thomas 21, 90
Schepelern, Georg 140
Schlaikier, Hans Peter 69
Schleiermacher, Fr. E. D. 23, 31
Schmidt, Hans 113
– Niels 134
Schmied, preuss. general 115, 122
Sibbern, F. C. 27, 90
Skau, Laurids 49, 59, 156
Skræppenborg, Peder Larsen 44
Steffens, Henrik 33
Steffensen, N. 156
Stephensen, degn, Kokspang 33, 35, 68, 69, 78
v. Strombeck, ulanofficer 128f
Strøm, Gollich Frederik Peter 138f
Thomsen, Nicolai 69, 79, 84f
Thorvaldsen, Bertel 92
Thoysen, Hans Jørgen 97, 98, 104
N. Thulstrup 90
Troels-Lund 130f, 140
Warrens, Rosa 119
Wexels, Wilhelm Andreas 30f, 158
Witzleben, preuss. oberst 127
Zeuthen, Ludvig 33
Ørsted, H. C. 157

Poul Kristensens Forlag